

WKA = 4
HA 6.791

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI
CSÁSZÁR ELEMÉR

HARMINCHETEDIK ÉVFOLYAM

I—II. FÜZET

BUDAPEST
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA
1927

TARTALOM.

TANULMÁNYOK, ÉRTEKEZÉSEK.

	Lap
<i>Balogh József</i> : 'Nemzet' és 'nemzetköziség' Szent István Intelmeiben.	1
<i>Szerb Antal</i> : A magyar újromantikus dráma	11
<i>Trencsény Károly</i> : Arany János és az eposzi közvagyon. I. közl.	40
<i>Tímár Kálmán</i> : Magyar kódex-családok. I. közl.	60
<i>Dézi Lajos</i> : Régi magyar verseskönyvek ismertetése. VII. A Decsi-kódex. I. közl.	68
<i>Waldapfel József</i> : Adalékok Balassi Istenes énekeinek mintáihoz.	77

ADATTÁR.

Két kuruckori költemény. <i>Badics Ferenc</i>	87
Kisfaludy Sándor és az insurrectio. <i>Gárdonyi Albert</i>	91
Legrégibb bibliafordításunk. <i>Waldapfel József</i>	96
Pálóczi Horváth Ádám Ötödélszáz énekének töredékes kézírata. <i>Szabolcsi Bence</i>	99
Eddig ismeretlen költemények Zrinyiről, a költőről. <i>Harsányi István</i> ..	108
Görög Demeter az Esterházyaknál. <i>Hajnal István</i>	115
Schiller és Szigligeti. <i>Speneder Andor</i>	118
Csokonai «A reményhez» című versének dallama. (Adalék Kossovich József működéséhez.) <i>Harsányi István</i>	119
Egy Csokonai-vers sárospataki dallamának szerzője. (Adalék Fogarasi János dallamaihoz.) <i>U. az</i>	120
A Kölcsényt sirató énekhez. <i>Gulyás József</i>	121
Lengyel József versei. <i>U. az</i>	123
Tompa gyűjteményben kiadatlan verse. <i>U. az</i>	125
Mikor gyűjtötte össze verseit Katona József? <i>Hegedüs Zoltán</i>	126

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Harsányi István: A magyar biblia. <i>Pap Károly</i>	128
Vörösmarty kiadatlan költeményei. <i>Kéky Lajos</i>	130
Zulawski Ándor: Az új magyar irodalom problémái. <i>Zlinszky Aladár</i>	132
Rákosi Jenő: Emlékezések. <i>Hajdu Zoltán</i>	134
Csengery-émlékkönyv. <i>Kéky Lajos</i>	135
Dr. Bartha József: Két nemzedék magyar irodalma. 1875—1925. <i>Kocsis Lénárd</i>	137
Doktori értekezések kivonatai. <i>Szinnyei Ferenc</i>	138
Rosnyai Dávid: Horologium Turcicum. <i>Gálos Rezső</i>	140
Jegyzetek a Régi Magyar Költők Tára VII. kötetéhez. <i>Szabolcsi Bence</i>	142
Boross István: Gyóni Géza. <i>Tóth Lajos</i>	144
Balogh István: Gyóni Géza szibériai életrajza. <i>U. az</i>	144

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1926-ik évről. <i>Goriupp Alisz</i>	146
A szerkesztőhöz beküldött könyvek	160

A szerkesztésért felelős:

CSÁSZÁR ELEMÉR (BUDAPEST, I., PAULER-U. 4.).

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI
CSÁSZÁR ELEMÉR

HARMINCHETEDIK ÉVFOLYAM

BUDAPEST
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA
1927

KÖZLEMÉNYEK

KÖZLEMÉNYEK

KÖZLEMÉNYEK

Fallas részvénytársaság nyomdája Budapest, V., Honvéd-utca 10.
Felelős vezető: Tiringér Károly, műszaki igazgató.

TARTALOM.

TANULMÁNYOK, ÉRTEKEZÉSEK.

Lap

<i>Balogh József</i> : «Nemzet» és «nemzetköziség» Szent István Intelmeiben.	1
<i>Décsi Lajos</i> : Régi magyar verseskönyvek ismertetése. VII. A Decsi-kódex.	68, 225
<i>Papp Ferenc</i> : Gyulai Pál és Pataki Emilia.	161
<i>Szerb Antal</i> : A magyar újromantikus dráma.	11
<i>Timár Kálmán</i> : Magyar kódex-családok.	60, 210
<i>Trencsényi Károly</i> : Arany János és az eposzi közvagyton.	40, 181
<i>Waldapfel József</i> : Adalékok Balassi Istenes énekeinek mintáihoz.	77

ADATTÁR.

Amade László ismeretlen verse. <i>Hársing István</i>	270
Bessenyei György áttérése. <i>Harsányi István</i>	243
Bessenyei György A méltóság keserve c. kéziratos poémájának előbeszédei és utószava. <i>U. az</i>	244
Legrégibb bibliafordításunk. <i>Waldapfel József</i>	96
Csokonai «A reményhez» című versének dallama. (Adalék Kossovich József működéséhez.) <i>Harsányi István</i>	119
Egy Csokonai-vers sárospataki dallamának szerzője. (Adalék Fogarasi János dallamaihoz.) <i>U. az</i>	120
Kik írták a Debreceni Grammatikát? <i>U. az</i>	275
Görög Demeter az Esterházyaknál. <i>Hajnal István</i>	115
Pálóczi Horváth Ádám ötödfélszáz énekének töredékes kézirata. <i>Szabolcsi Bence</i>	99
Káldi György a legrégibb magyar bibliafordításról. <i>Timár Kálmán</i>	270
Mikor gyűjtötte össze verseit Katona József? <i>Hegedüs Zoltán</i>	126
Adalék Kazinczy életéhez. <i>Gulyás József</i>	274
Kisfaludy Sándor és az insurrectio. <i>Gárdonyi Albert</i>	91
Kisfaludy Sándor részvét-levele Pápay Sámuel halála alkalmából. <i>Trencsényi Károly</i>	272
A Kölcseyt sirató énekhez. <i>Gulyás József</i>	121
Két kuruckori költemény. <i>Badics Ferenc</i>	87
Lengyel József versei. <i>Gulyás József</i>	123
Újabb adalékok Lengyel József költői működéséhez <i>U. az</i>	274
Schiller és Szigligeti. <i>Spenéder Andor</i>	118
Udvarhelyi Szeles János haláltáncéneke a XVIII. század végéről. <i>Hársing István</i>	252
Tompa gyűjteményben kiadatlan verse. <i>Gulyás József</i>	125
Vörösmarty Mihály levele Perczel Sándorhoz. <i>Hajas Béla</i>	273
Eddig ismeretlen költemények Zrinyiről, a költőről. <i>Harsányi István</i>	108

[*

KÖNYVISMERTETÉSEK.

	Lap
Antal László: Péterfy Jenő. <i>Színnyei Ferenc</i>	279
Balogh István: Gyóni Géza szibériai életrajza. <i>Tóth Lajos</i>	144
Dr. Bartha József: Két nemzedék magyar irodalma. 1875—1925. <i>Kocsis Lénárd</i>	137
Bernfeld Magdolna: A németiség Jókai Mór megvilágításában. <i>Színnyei Ferenc</i>	281
Boross István: Gyóni Géza. <i>Tóth Lajos</i>	144
Brunetiére válogatott kritikai tanulmányai. <i>Fábián István</i>	288
Csengery-émlékkönyv. <i>Kékyl Lajos</i>	135
Dézi Lajos: Magyar történettárgyú szépirodalom. <i>Zlinszky Aladár</i>	277
Dr. Diószeghy András: Rotaresti Dobsa Lajos. (—LZ—).....	291
Doktori értekezések kivonatai. <i>Színnyei Ferenc</i>	138
Irodalomtörténeti tárgyú doktori értekezések a Pázmány Péter tudományegyetemen. <i>U. az</i>	278
Fejős Imre: Modern magyar romantikus költők. <i>U. az</i>	280
Forgács Ferenc: Herceg Ferenc költészete. <i>Kozocsa Sándor</i>	290
Gálos Rezső: A Dunántúl a két Kisfaludy költészetében. <i>Császár Ernő</i> . 287	
Harsányi István: A magyar biblia. <i>Pap Károly</i>	128
Magyar Irodalmi Lexikon. Szerk. Ványi Ferenc. <i>Gálos Rezső</i>	281
Pásztor Árpád: Gina és Rozamunda. <i>Rubinyi Mózes</i>	284
Rákosi Jenő: Emlékezések. <i>Hajdu Zoltán</i>	134
Jegyzetek a Régi Magyar Költők Tára VII. kötetéhez. <i>Szabolcsi Bence</i> . 142	
Rozsnyai Dávid: Horologium Turcicum. <i>Gálos Rezső</i>	140
Rössler Mária Irén: Magyar domonkosrendi példák és legendák. <i>Színnyei Ferenc</i>	280
Vasshegyi Margit: A magyar Molière fordítások. <i>U. az</i>	281
Viczián Mária: Nestroy János hazánkban. <i>U. az</i>	281
Vörösmarty kiadatlan költeményei. <i>Kékyl Lajos</i>	130
Waisbecher Ede: Pázmándi Horvát Endre szépirodalmi munkássága. <i>Színnyei Ferenc</i>	279
Waldmann Ernő: Madách Mózes. <i>U. az</i>	280
Zulawski Andor: Az új magyar irodalom problémái. <i>Zlinszky Aladár</i> 132	

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1926-ik évről. <i>Görüpp Alisz</i>	146
Az 1927-ik évről. <i>U. az</i>	292

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

	ap		Lap
Ábrányi Emil.....	281	Bécsi-k.	63, 96, 97, 270
Aldighieri.....	209	Békefi Remig.....	1, 2, 9
Amade László, <i>Ah már hová légyek</i>	270	Beöthy Zsolt 16, 23, 34, 243, 244, 282	
Ámor és Psyche-monda.....	26	Bessenyei 243; — <i>Méltóság keserve</i> 244; — <i>Philosophus</i> 32; — <i>Természet világa</i>	244
Amphitryon-monda.....	25	Beza.....	78—85
Anday (Gyulai Pál álneve) 167, 169, 179		Biblia.....	40
Andorka Gyula.....	68	Bod-k.	217, 218
Angyal Dávid.....	95	Brandolini, <i>De comparatione rei publicae et regni</i>	7
Apor-k.....	63, 96, 98, 271	Brentano, Clemens, <i>Ponce de Leon</i>	33
Arany János 24, 26—28, 40, 182; — <i>Bolond Istók</i> 56; — <i>Buda halála</i> 44, 52, 54, 57, 58, 181, 182, 183, 185, 187; — <i>Csaba</i> 53; — <i>Csanád</i> 203; — <i>Daliás idők</i> 45, 55, 57, 190; — <i>Dante</i> 40; — <i>Egri leány</i> 200; — <i>Elveszett alkotmány</i> 41, 44, 46, 48, 51, 56, 183, 186, 188, 189; — <i>Katalin</i> 56; — <i>Murány ostroma</i> 46, 50, 52, 188, 197, 201; — <i>Nagyidai cigányok</i> 44, 47, 48, 53, 56, 57, 185, 188, 189, 194, 196, 207; — <i>Tengeri hántás</i> 185, 186; — <i>Tetemrehívás</i> 207; — <i>Toldi</i> 42, 44, 51, 53, 55; — <i>Toldi estéje</i> 46, 50—53, 192; — <i>Toldi szerelme</i> 42, 44, 45, 47, 48, 51, 54, 55, 57, 58, 59, 202, 207; — <i>Visszatekintés</i> 179; — <i>Zrínyi és Tasso</i>	43, 56	Calderon 32, 34; — <i>Az élet álom</i>	32
Arany László.....	22	Camoëns, <i>Luziáda</i>	42
Argirus-monda.....	26	Cervantes, <i>Don Quixote</i>	42
Ariosto 41, 44, 56, 58; — <i>Or- lando furioso</i>	45	Cornides-k.	217
Aristoteles.....	3, 7	<i>Corpus Juris</i>	1
Balassi, <i>Istenes énekei</i>	77	Császár Elemér 16, 25, 28, 29, 31, 290	
Bankó leánya.....	202	Császár Ernő.....	80
Banville, Th., <i>Diane au Bois</i> ..	15	Csengeri Antal.....	42
Bartók Lajos 38, 281; — <i>Leg- szébb</i>	21, 22, 30	Csengery János.....	135
		Csernátomi, <i>A magyar ódaköltés története</i>	77
		Csiky Gergely 17, 21, 27, 33; — <i>Ellenállhatatlan</i> 20—21, 32, 33; — <i>Jóslat</i> .. 15, 20, 24, 30, 34	
		Csokonai 123—126; — <i>Béka- egérharc</i> 40, 41; — <i>Dorottya</i> 40; — <i>Forró sóhajtások</i> 120; — <i>Reményhez</i>	119
		Czech-k.	218, 219
		Czuczor Gergely.....	120, 121
		Dante.....	40, 41
		<i>Débrecei Grammatika</i>	275

	Lap		Lap
Debreceni-k.	66	Haller, Hármás história	40
Decsi-k.	68—76	Halm, Fridrich	34
Dedek Crescens Lajos	222, 223	Harnack	4
<i>De morum institutione</i>	1, 3	Heine	33, 35
Dézi Lajos 77, 85, 140—141,	252, 282	Herczeg Ferenc	290
	291	Herder	27
Dobsa Lajos	291	<i>Hét bűnbánó zsoltár</i>	211
Dóczi Lajos 13, 17, 19, 20, 22,		Hinemar	2
27, 29, 33, 35, 38; — <i>Csók</i> 13,		Homeros 40, 54, 58, 181, 183, 184,	
18—20, 22, 27, 32, 34, 35; —		188, 205; — <i>Iliás</i> 41, 42, 46,	
<i>Ellinór</i>	22, 24, 32, 35	48, 49, 52, 194; — <i>Odysseia</i> 52,	193
Domonkos-k.	216, 217	Horatius	209
Dömötör János	280	Horn Emil	65
Dugonics András 16, 35; — <i>Kán</i>		<i>Horologium Turcicum</i>	140, 141
<i>László</i>	22	Horváth Adám, Pálóczi, dalgyűj-	
		teménye	99—107
Edda	41, 181, 203	Horváth Cyrill	65
Ehrenfeld-k.	67	Horváth János	290
Éjszaki Károly 15—17, 27; —		Horváth-k.	217
<i>Cydoni alma</i> 15—17, 19, 25,			
27, 28, 34, 35		Hosvai Selymes Péter ..	44, 57, 209
Elfrida-monda	22	<i>Intelmek</i>	1, 3—5, 7—10
Endrédi Sándor	281	Ionas	2, 5
Ennius	209	Ipolyi, <i>Magyar mythologia</i>	181
Eötvös József, <i>Vár és kunyhó</i> .	179		
Erdélyi Híradó	161, 172, 176	Jakubovich Emil	87
Erdélyi Pál	79	Jókai Mór 281; — <i>Mire meg-</i>	
Érdy-k.	19, 60, 222—224	<i>vénültünk</i>	121
Érsekujvári-k.	99, 212, 217, 218	Jordánszky-k. 98, 218, 219, 223, 224	
<i>Fáncsy-album</i>	15	Káldi György a kodexbibliáról	271, 272
Fénelon, <i>Télémaque</i>	41	Kalidásza, <i>Sakuntala</i>	42
Festetics-k.	218, 219	Karácsonyi János 61, 62, 66, 67, 69, 210	
Firduzi, <i>Sáh-Náme</i>	42	Katona József	126, 127
Fogarasi János	120, 121	Kazinczy-k.	212, 215
		Kemény Zsigmond, <i>A sztv örvé-</i>	
Galamb Sándor	16, 29—31, 37	<i>nyei</i>	178
Gálos Rezső	63, 96—98	Kerényi György	120
Garay, <i>Kont</i>	166	Keszthelyi-k.	211
Geibel	39	Kisfaludy Károly, <i>Iréne</i>	35
Goethe, <i>Götz</i> 31; — <i>Iphigenie</i> 34		Kisfaludy Sándor, <i>Hazaftúi szó-</i>	
Gondán Felicián	218	<i>zat</i> 91—93, 95, 96; — levelei	
Gömöry-k.	218, 219	92—95, 272, 273	
Görög Demeter	115—117	Komjáthy Jenő	281
Gragger Róbert	217	Kossovich József	119, 120
Grillparzer	32—34	Kölcsey Ferenc 33, 49; — <i>Balassa</i> 78	
Gvadányi	40	Kölcseyt sirató ének	121—122
Gyergyai Albert	26	Kömüves Nándor Kolos	79
Gyóni Géza	144—145	Kriza-k.	217
Gyulai Pál 161, 162, 282; — és		Kulesár-k.	211—212, 217
Pataki Emilia 161—180; —			
<i>E...-hoz</i> 174; — <i>Emléklap-</i>		Lázár Zelma-k.	210
<i>jaimból</i> 176; — <i>Hozzá</i> 171;		Lengyel József versei 123—125, 274	
— <i>Laurához</i> 169; — <i>Szeret-</i>		Lobkowitz-k.	66, 212, 214
<i>nékék még egyszer látni</i> 179;		Lucretius	209
— <i>Utóhang</i> 175; — <i>Virágok</i>		Lukinich Imre	270
<i>mondanálak</i> 173; — <i>Viszont-</i>			
<i>látás</i>	178		

	Lap		Lap
Madách, Mózes.....	280	Riedl Frigyes...	209
Maeterlinck	14	Rimay János.....	79
Margit-legenda.....	217	Rosnyai Dávid.....	140, 141
Mariana, <i>Les faux confidants</i> ..	32	Rupp Jakab.....	215
Mátyás Flórián.....	9	<i>Salamon és Markalf</i>	245
Meilhac-Halévy.....	15	Sand, George.....	166, 180
Meyer, C. F.....	39	Sándor-k.....	217
Milton.....	41	Schiller.....	41, 118
Molière.....	25, 41	Schlegel, Friedrich.....	36
Moreto 18, 32, 33; — <i>Közönyt</i> <i>közönnyel</i> 32; — <i>Szép Diego</i> 32, 33		Sepsiszentgyörgyi Ferenc ..	210, 212
Móricz Zsigmond.....	133	Shakespeare 4, 24, 28, 29—32, 41, 183, 187, 208	
Musset.....	21	Simor-k.....	212, 215
Müncheni-k. 63, 96, 97, 98, 224,	271	Strindberg.....	14
Nádor-k.....	67, 212	Szabó Dezső.....	133
Nagy Miklós.....	286	Szász Károly (püspök) 39, 162, 167, 168, 171	
Nagyszombati-k.	66, 212, 213, 217	Székelyudvarhelyi-k.....	210
<i>Nibelung-ének</i>	41, 44, 49, 194, 200, 208	Szekfü Gyula.....	8
Négyesy László.....	270	Szeles János, Udvarhely... 252, 270	
Némethy Lajos.....	60, 64	Szencsey-k., <i>Rákóczi éneke</i>	87
Nyéki Vörös Mátyás.....	79, 80	Szenczi Molnár Albert.....	271
<i>Ómagyar Mária siralom.</i> 217, 218		Szent István <i>Intelmei</i>	2, 5, 6
Ossian.....	41	Szigligeti Ede, <i>A világ ura</i>	118
<i>Pancsatantra</i>	140, 141	Szilády Aron.....	79, 80, 82, 85
Pápay Sámuel.....	272	Szilágyi István.....	41
Pázmány Péter.....	79	Szilágyi Sándor.....	42, 175, 178
Peer-k.....	220—222	Szily Kálmán.....	96, 272
Példák könyve.....	217, 218	Tasso 41, 43, 46, 183, 189, 193, 195, 205, 206	
Péterfy Jenő.....	279	<i>Te Deum</i>	221
Petőfi Sándor 24, 27, 35, 41, 46; — <i>Felhők</i> 27; — <i>János vitéz</i> 24		Teleki-k.....	210, 212
Platen.....	33	Teleki László, <i>Kegyenc</i>	118
Pope.....	41	Tennyson.....	39
Prielle Kornélia.....	175, 176	Thaly Kálmán.....	68, 69, 87
Prudentius.....	6	Thewrewk-k.....	63, 217
<i>Psalterium</i>	211	Tieck.....	28, 32, 33
Puskin <i>Anyegin</i>	42	Timár Kálmán.....	96, 97
<i>Radvánszky-k</i>	78	Tinódi.....	57
Rákóczi Ferenc <i>Buzgó éneke</i> 87, 88—91; — <i>Emlékiratai</i> 87, 88		Toldy Ferenc.....	48, 60, 244, 282
Rákosi Jenő 15, 17—19, 21, 24, 27—30, 33—34, 38; — <i>Aesopus</i> 12, 14—18, 20, 21, 24, 25, 28, 30; — <i>Emlékiratai</i> 29, 134, 135; — <i>Szerelem iskolája</i> 11— 13, 20, 22, 26, 27, 29, 31, 32, 34; — <i>Tárgma királynő</i>	14	Tompa Mihály.....	41, 125, 126
Rédey Tivadar.....	279	Törös László.....	275
Regelő Pesti Divatlap....	167—171	Tristan-monda.....	204
Révai Miklós.....	219, 221	Váczy János.....	126
Reviczky Gyula.....	281	Vahot Imre.....	171
		Vajda János 20, 178, 285; — <i>Harminc év múlva</i> 286; — <i>Ildikó</i> 286; — <i>Önvallomás</i> ..	286
		Vajda Péter.....	285
		Vargha Damján....	61—63, 66, 217, 218
		Veinstein Hevess K.....	223
		Vergilius 42, 43, 45, 50, 181, 183, 188, 205, 209; — <i>Aeneis</i> 40, 41, 44, 46, 51	

	Lap		Lap
Verhaeren.....	39	Perczel S.-hoz 273; — <i>Csongor</i>	
Vértesy Jenő.....	270	20, 24—27, 32; — <i>Uri hölgy-</i>	
Virginia-k.....	67, 218	<i>höz</i>	172
<i>Vitéz Francisco</i>	202		
Vitkovics-k.....	67, 212, 220	Waldapfel Józset	223, 224, 271
Voinovich Géza.....	209	Walt, Whitman.....	39
Volf György.....	60, 61, 65	Wieland, <i>Agathon</i>	34
Voltaire.....	41	Winkler-k.....	212, 218
Vörösmarty 23—30, 33, 36, 37, 181, 182, 184, 197; — kiadat- lan versei 130, 131; — levele		Závodszyky K.	243, 244

'NEMZET' ÉS 'NEMZETKÖZISÉG' SZENT ISTVÁN INTELMEIBEN.

— A *De morum institutione* VI. és VIII. fejezetéhez. —

1. A magyar *Corpus juris* élén egy néhánylapos könyvecske áll, amelyet *Szent István király intelmeinek* címén ismerünk. Mióta a figyelem középkori emlékeink felé fordult, azóta problematikusan tartják e könyvet. A történetkutatás felvetette az *Intelmeik autenticitásának és forrásainak* kérdéseit, s negyedszázad előtt történt is számottevőbb kísérlet e két kérdés megoldására. Békefi Remig¹ a karoling törvénygyűjteményekre, a kapitulárekra próbálta meg visszavezetni az *Intelmeik* számos sententiáját és Szent Gellért művének vallotta a könyvet, tehát odautalta, ahova, hagyományaink szerint is mindenkor beilleszkedett: Szent István korába. Az *Intelmeik* keletkezésének *hora* a legjelentősebb probléma. Két *Corpus juris*-kéziratban maradt reánk e mű, mind a kettő igen kései: a XV. és XVI. századból ered. Érthető tehát a gyanu, hogy az *Institutio* renaissancekori hamisítvány, vagy legalább is a középkor végén erősen interpolált, esetleg átstilizált változata valamely *korai* eredetinek, amelynek létezéséről és tartalmáról a XII. századi István-legendák részletesen beszámolnak. Úgy értesülök, hogy ez a gyanu, amely régóta él, még újabban is kísért, sőt nem lehetetlen, hogy tudományos alakot is fog ölteni.

Ennek a gyanunak alaposágát vizsgálódásaink semmivel sem igazolták, de csak kis részben igazolták Békefi eredményeit is. Azon voltam, hogy nemcsak történetkritikai, hanem végre egyszer filológiai módszerrel is megközelítsem az *Intelmeiket*, amelyeket most már — kutatásaim végén járok — az *első Magyarországon keletkezett irodalmi-publicisztikai műnek kell tartanom*. Nemcsak a könyv frazeológiáját s annak egyes elemeit tettem vizsgálat tárgyává, és nem értem be azzal, hogy szószerint való átvételeket nyomozzak. Arra törekedtem, hogy az *Intelmeik* gondolatmenetét és eszmekörét egészében ragadjam

¹ *Szent István király intelmei*, Századok, XXXV. (1901), 922—990 l.

meg, s ezen az úton határoljam el későbbi korok államelméleti felfogásától. A források, helyesebben a mintaképek vizsgálata ezt az elhatárolást nagyban megkönnyítette. Vizsgálódásomnak ezúttal csak eredményeit közölhetem, bizonyítékaimat más helyen kell majd megismertetnem.

Az *Intelmeket* a XI. század első évtizedeiben Szent István udvarának egy kiváló nyugati képzettségű, tehát alighanem nyugati eredetű, jeles tollú papja írta. Mind műveltségének, mind stílusának jelleme arra vall, hogy ez a pap nem volt Szent Gellért — mint Békefi nyomán általában hiszik — de nem is volt olasz, hanem délnémet vagy rajnavidéki. Az *Intelmek* genusára: a protreptikos-műfajra nem voltak hatás nélkül a görög császároknak hasonló intelmei.¹ Alapos okunk van feltenni, hogy a magyar *Intelmek* írója ezeket a görög példákat eredetiben vagy fordításban, esetleg csak kivonatban ismerte. Ebbe a bizánci kancsóba Szent István író-papja tiszta nyugati bort töltött. A középkor, amelynek szellemi életét és gondolatvilágát a szimbolummá avatott 'típus'-hoz és 'közhely'-hez való ragaszkodás jellemzi, patrisztikus alapokon igen korán kialakította az «eszmenyi uralkodó»-nak jellemképét. Az igazságos és kegyes király, a *rex iustus et pius*, voltaképpen Szent Ágoston Isten-országának uralkodója; alakját közhelyként szevillai Isidorusnak és egy VII. századbéli ál-cyprianusi iratnak közvetítésével (*De XII. abusivis saeculi*)² ismerte meg Európa. Ezen az elméleten nyugszik a karoling királyeszmény, a mely még századokon át döntően befolyásolta Nyugat- és Középeurópa gondolkodását, s ebből sarjadtak ki a VIII—IX. század *speculamaí*, az ú. n. *fejedelmi tükrök*, Hincmaré, Smaragdusé, Ionasé és Sedulius Scottusé.³ Szerzőnk ezeket talán mind ismerte és felhasználta vagy legalább egyeseket közülük; az is könnyen meg lehet, hogy egyiket sem forgatta, csupán valamely átdolgozásuk vagy kivonatuk került a kezébe. Ennek az irodalomnak gondolatköre és fráziskincse annyira azonos és 'tipikus', hogy az *Intelmeknek* közvetlen forrását, ha ugyan van ilyen forrás, megjelölni nem tudjuk. Ennek még egy akadályja van. Szerzőnk biztoskezü, önálló író és stíliszta, és a kor mértékével mérve egy-egy ponton eléggé független gondolkodónak is mutatkozik. Ha frázisait és tételeit tartalmilag könnyűszerrel vissza

¹ Agapethusé, Basiliusé és Theophylactusé, amelyekről Békefi, Kelemennek 1818. évi összehasonlítása alapján kimondja, hogy «nem forrásai Szent István Intelmeinek».

² Kiadta S. Hellmann: *Pseudo-Cyprianus, Texte und Untersuchungen z. Gesch. d. altchristl. Lit.* 34, 1. füzetében, 1909.

³ Hincmarus: *De regis persona et regio ministerio*, Migne, PL. 125, 833. Smaragdus, *Via Regia*, u. o. 102, 931. Ionas, *De institutione regia*, u. o. 106, 279. Sedulius Scottus, *Liber de rectoribus christianis*, kiadta Hellmann, *Quellen und Untersuchungen z. lat. philolog. d. Ma.*, I, 1, 1906.

is vezethetjük a most körülhatárolt speculum-irodalomra, ezeknek a frázisoknak az *Intelme*k szerzője új és nem érdektelen fogalmazást ad. De csak kompozíció és stílus mutatnak itt bizonyos önállóságot — minden egyéb régi, minden hagyomány, minden európai közkinccs Szent István *Intelme*iben.

A középkor uralkodói eszményének ez a dogmatikus fogalmazása nagyban megkönnyíti az *Intelme*k korának meghatározását. Más helyen majd megkísérlem kimutatni: a Szent István-féle *rex iustus, pius, pacificus* teljes egészében a patristikából táplálkozó Nagy Károly-i eszmevilágnak hajtása; a későbbi középkornak is megvan a maga uralkodói eszménye, ez azonban már Aristoteles filozófiájának, a skolasztikának és a kor jogirodalmának talajából sarjad ki.¹ Talán sikerül ezen az úton annak igazolása, hogy a magyar *Intelme*k egy államelméleti irodalmi műfajnak, a koraközépkori speculum-irodalomnak utolsó, felettébb érdekes és sajátos terméke. Ami e téren utána következik, p. o. Salisbury János és Aquinói Tamás uralkodói eszményképe, már merőben más gondolatvilágot tükröz. A *De morum institutione* aligha keletkezhetett később, mint a XI. század első felében.

Az *Intelme*k ilyenképen egy sok változatban ismeretes elméleti és irodalmi konvenció-csoportot ültet át a fiatal magyar kereszténység kertjébe. De maga ez a kereszténység, s így világszemléletének és gondolat-épületének egyes részletei is, még merőben idegen palánták a pogány magyar világban. Az új nyugati uralkodói és állameszménnyel szemben is jelentős ellenállásnak kellett Magyarországon mutatkoznia. Épen ezért szerzőnk két ponton eltávolodik a sok század óta járt országúttól, hogy merészen új csapást keressen. Ez a két pont az akkori magyar világnak két kritikus pontja: így az *Intelme*knek az a két részlete, amely önálló felfogásról tanuskodik — a VI. és a VIII. fejezet — különösen megérdemli figyelmünket.

Míg tehát az *Intelme*k korának és forrásainak előbb említett kérdését ma már megoldottnak tekintem, a kis könyv e két helyéhez itt csak feltevést fűzhetek. Könnyen meglehet, hogy e feltevéseim a kutatás további folyamán módosulni fognak; teljeseznek és készeknek nem tekinthetők.

2. Az *Intelme*k VI. fejezetének egyik szövegét: az *unius linguae et unius moris regnum imbecille et fragile est* híres mondatát rendszerint értelmi kapcsolatából kiszakítva próbálták magyarázgatni. Ez a mondat valóban szerfelett feltűnő, tartalmában is, fogalmazásában is — nemcsak magyar nézőpontból, hanem a korabeli egész irodalom szemszögéből is. Az *Intelme*k előbb ismertetett mintaképeiben, az egész idevágó karoling

¹ Otto Schilling, *Die Staats- und Soziallehre d. hl. Thomas v. A.*, 1923.

irodalomban vagy a bizánci királytükörökben, ilyen vagy hasonló axiómának nyomát nem találtam. Amint látni fogjuk, az eszme, vagy helyesebben a tapasztalat, amely ez axióma mélyén rejlik, korántsem idegen e korban, sőt a kor valóságos viszonyainak teljesen megfelel. Feltűnő csak az, hogy e tapasztalat ilyen világos és merészen fogalmazott alakot öltött, hogy az *Intelmek* szerzője egy országnak erejét épenséggel a népek, a nyelvek és szokások keveredésében látja — szinte azt mernők mondani: az ellentétek kiegyenlítésében, egy *complexio oppositorum*-ban, aminő Harnack szerint az emberi intézmények világában a legerősebb teherviselő.

Felfogásom szerint ebben a fejezetben a mű szerzője azt a kormányzati eszmét védi, amely hazánkat a XI. században nyugati jövevényekkel benépesítette — védi a kereszténység civilizatórius feladatát, az idegen papság kibontakozó hatalmát, védi tehát *önnönmagát*. Mindez nagyon is védelemre szorul azzal a homogén nemzeti ellenállással szemben, amelyet a hagyományaihoz ragaszkodó magyarság az új kereszténység etikái, államrendi és társadalmi szervezetével szembeszegzett. Ez a szívós nemzeti ellenállás a középkor derekán új és meglepő volt a nyugateurópai gondolkodás számára. Fustel de Coulanges szerint «a fajok sohasem keveredtek könnyebben és sohasem viseltettek egymás iránt kisebb ellenérzéssel, mint e korban... E kor levelezéseiben olvasva, meglepődéssel látjuk, hogy a fajkülönbség sohasem jelentkezett gyűlölet képében... A társadalmi szervezet mindenütt azonos volt; ugyanazok az osztályok s ugyanazok a rangok, ugyanaz a jobbágyság és ugyanaz a kolonátus, ugyanaz a hűbériség stb. stb. mindenütt. A latin mellett mindenki még egy vulgáris nyelven beszélt, senki sem gondolt rá, hogy a nyelv az ellenségeskedésnek jele lehetne... Az az állítás, hogy a karoling korszakban keletkezett a 'nemzeti érzés', azt jelenti, hogy a IX. század embereiben olyan érzelmeket keresünk, amelyek csak négy századdal utóbb tűntek fel az emberi lélekben... Két tényt kell megrögzítenünk: egyfelől, hogy a faji gyűlölet s a hazaszeretet e kor emberétől idegenek, másfelől, hogy ezek az emberek, akik gyakorta viselnek hadat egymás ellen, sem fajok, sem nemzetek szerint nem különülnek el egymástól.»¹

Ezt a gondolat- és érzésvilágot képviseli, ezt vetíti elénk az *Intelmek* szerzője, aki nyugatról jött, ahol ezidőben már Nagy Károly birodalmának romjain csak úgy nyüzsögtek a törpe államok — a X. század derekán Franciaország területén több mint 50 államról tudunk — s aki hihetőleg először találta magát szemközt zárt egységet alkotó, öntudatos nyelvi és faji

¹ *Histoire des institutions politiques de l'ancienne France. Les transformations de la royauté pendant l'époque Carolingienne.* 1892, 617 s k. l.

csoporttal. A kereszténység meghonosulása Magyarországon ennek az egységnek látnivaló bomlását jelenti; a művelt, tanult, polgáriusult és hasznos mesterségekben jártas idegen elem felülkerekedését. Ezek az advenak méltán érezték magukat minden áldás terjesztőinek.

Mikor tehát az *Intelmek* szerzője mintaképeinek fonálán a vendégszeretet sztereotip parancsához ér, elérkezettnek látja a percet, hogy igazolja az új programot, amely Szent István programja is. Pseudo-Cyprianusnál csak ennyit találhatott: «a király legyen a jövevényeknek, özvegyeknek, árváknak védelmezője (*advenis defensorem esse*)». Smaragdus és a későbbiek is beérik az «*advenis protector esse*» intellemmel. Ez a tanítás az evangéliumokban s a patristikában gyökerezik: orleansi Ionasnál szerzőnk együtt találhatta az egész idézetanyagot — egy-egy gondolatot Ágostonból, Ambrusból, Gergelyből. De a közös főforrás Szent Ambrus *De officiis*¹ mellett kétségkívül Szent Benedek regulájának 52. fejezete volt, amely a vendégeknek a kolostorokba való befogadására ad utasítást. A vendégszeretet illetően «kodifikálására» a középkorban tudvalevően nagy szükség volt: az idegeneket nemcsak vallási és egyházi parancsok erején, hanem a jogi intézkedések külön csoportjával is ki kellett emelni a teljes jogtalanság állapotából a nemzetközi kulturális és gazdasági érintkezés biztonságának érdekében.²

Ennél nem volt sokkal több, amit szerzőnk mintaképeiből meríthetett. Amit ehhez hozzáfűz, az meglepően egyéni és világi:

A vendégeknek és jövevény férfiaknak akkora hasznát láthatjuk, hogy méltán tekinthetjük őket a királyi hatalom hatodik támaszának. Honnan gyarapodott legelsőbbben is a római birodalom, magasztaltattak fel és váltak dicsőkké a római királyok, ha nem az által, hogy sok nemes és bölcs ember a világ különböző részeiből özlönlött oda? Róma bizony mind a mai napig szolgásonban volna, ha az Aeneasok fel nem szabadítják. Mert valamiképpen a vendégek a legkülönbözőbb országokból jönnek, úgy hoznak magukkal különböző nyelveket és szokásokat, különböző ismereteket és fegyvereket, amelyek mind a királyi udvart díszítik és emelik, és elriasztják az elbizott külszágbelieket. Mert az egynyelvű és egyszokású ország gyöngé és törékeny. Ezért, fiam, azt parancsolom néked, hogy jóakarattal lásd el a vendégeket és tiszteleggel tartsd őket, hogy veled szívesebben töltsék idejüket, semmint másutt lakoznak. Mert ha te arra törekednél, hogy lerontsd, amit én építettem, vagy szétszórd, amit összegyűjtöttem, kétségen kívül a legnagyobb kárát fogja vallani országunk. Hogy ez meg ne történjék, nap-nap után gyarapítsd országodat, hogy koronádat mindnyájan fölségesnek tiszteljék.

¹ II. kv. 21. fej. (103. §.).

² V. ö. a *Fremdenrecht* címszót a *Handwörterbuch d. Staatswissenschaften* 3. kiad.-ban.

A nagy példa tehát Róma, de korántsem az antik Róma egymagában, hanem az a karoling birodalom, amelynek Nagy Károly-i eszményképe lebegett a X. század sóvárgó szeme előtt,¹ s amelyet a legrégibb időktől folytonos fejlődés és alakulás képében látott maga előtt Szent István százada is. A *birodalom soknyelvűsége* egyébiránt olyan tény volt, amely az ókor alkonyán is elbűvölte a római nagyság boldog szemlélőjét. Prudentius, az V. század keresztény költője, a nagy birodalom egységét és hatalmát ugyancsak a sokféleségnek kiegyenlített-ségében látja — nyelvek és szokások harmóniájában:

O Christe nomen unicum, — —
 Qui scepra Romae in vertice
 Rerum locasti —
 Ut discrepantum gentium
 Mores et observantias
 Līnguasque et ingenia et sacra
 Unis domares legibus.²

Rómát egy *advena* szabadította fel: Aeneas, s ennek az advenának típusára vár az ifjú magyar királyság lelki és hatalmi megerősítése is. Az idegenek a Nyugattal való nyelvi megértetés (linguae), a civilizáció (consuetudines), a műveltség (documenta) és a módszeres európai hadviselés (arma) kincseit hozzák ide magukkal. Nem érdektelen megfigyelni, hogy a nyugati szerző minden idegent, aki a magyar király udvarába szegődött, egészen természetesen olyan jóbarátnak tekint, akitől a külországiak (exteri) méltán tarthatnak. «Az egyetlen igazi egység ebben az időben — írja Fustel de Coulanges — amelyet az elmék többsége meg tudott érteni, az egyetlen, amelyhez az érdekek és szokások hozzáfűződtek, nem a törvények, a haza, a faj, a nyelv egysége, hanem egyszerűen az egy legfőbb úr iránt való hűség.» A magyarság faji, nemzeti és nyelvi egységével szemben a nyugati elméletet találjuk itt,

¹ Nagy Károly 'vendégszeretete', amelynek természetszerűen politikai motívumai is voltak, érdekes kifejezést talál a Poeta Saxo verses Károlygestájában, V, 481 (MGH, *Poet. Lat.* vol. VI. 1):

Nemo peregrinos illo plus fertur amasse,
 Nemo pari cura suscipiebat eos.
 In quo paene modum pietas excesserat eius
 (Si quid in hoc nimium quisque potest fecere),
 Cum non regali solum foret advena turba
 Aulae, sed toto iam gravis imperio; etc.

Szóval Nagy Károly hospitalitása már-már túlzott lett volna, ha ugyan ebben az erényben túlzás elképzelhető; de kétségtelen, hogy az idegenek nagy tömege terhessé vált udvarnak, birodalomnak egyaránt.

² *Peristeph* II. 413. s k.

amelyet az idegen szerző kibővített az idegen befolyások okos önvédelmévé.¹

A *vendégszeretetnek* ez a hangoztatása s a reá alapított elmélet az idegenek hasznosságáról egymagában is már a karoling gondolatkörbe utalja tehát az *Intelmeket*. Ez a hospitalitas, mint láttuk, patristikus-keresztény alapon nyugszik (Evangéliumok, Szt. Ambrus, Szt. Benedek) és az elmélet kapcsolatos a IX—X század 'nemzet-elegyedésével', ha a Fustel de Coulanges által megrögzített viszonyokat szabad ezzel a szóval megjelölnünk. A középkor második felében ébredező nemzeti-partikularisztikus szellem a királytükörökbe a *hospitalitas* követelményének ellentétét, az — *inhospitalitást* ültette el. Az idegenek beáramlásának *veszedelmét* a skolasztika — Aristotelesre való utalással (*Pol.* 7, 6) — fedezte fel, s a humanizmus továbbfejlesztette ezt a tételt. A nemzetközi érintkezés — különösen a kereskedelmi forgalom — a társadalom erkölceit lerontja, különböző gondolat- és szokásvilágok keveredése káros zavart és bizonytalanságot támaszt:

necesse est evenire ut homines extranei aliis legibus et consuetudinibus enutriti in multis aliter agant, quam sint civium mores et sic... civilis conversatio perturbatur.²

Abból a korból, amelyből *Intelem-kézirataink* származnak, meglepő véletlen folytán reánk maradt egy hazánkban keletkezett speculum: Brandolininek *De comparatione rei publicae et regni* e. műve,³ egy dialógus, amelyben Mátyás királyé a vezető szó. Az olasz humanista itt hosszan fejtegeti az 'idegenforgalom' erkölcsi veszedelmeit, s formás és logikus essayjében az aristotelesi bölcsesség a Szt. Tamási-i államelmélettel keresztetődik. Az idegenek beözönlésének veszedelme ugyanolyan közhely, aminő közhely volt az Intelmek szerzőjének hospitalitása. Azt mondatja Brandolini a többi közt Mátyás királlyal:

¹ Teljesen egyetértek Szeffü Gyulával (*A faji kérdés és a magyar-ság*. Történetpolitikai tanulmányok, 1924. 76. s. k. l.), ha az itt tárgyalt mondatról ezt írja: «A tipikus középkori felfogásnak kifejezése ez; háttérben Nagy Károly és császári utódainak képe lebeghetett, amint ők udvarukban németek, szlávok, olaszok, frankok felett parancsolnak és hatalmas birodalmi gépezetükkel a legkülönbözőbb fajú és nemzetiségű törzsek életét szabályozzák». De következtetéseihez tovább már nem csatlakozhatom. Szeffü így folytatja: «Amennyiben e hibásan (?) Szent Istvánnak tulajdonított mondásból szabad következtetnünk XII. és XIII. századbéli viszonyainkra, érthető az a közfelfogás, hogy az ország jólétéhez és biztonságához fényes német, spanyol, francia lovagok, idegen eredetű városi polgárok is szükségesek stb.» Felfogásunk szerint ez a mondat valóban Szent István korából származik, a magyar államalapításnak korai programjába beleillik, s így nem a későbbi századok, hanem a XI. század első felének viszonyaira kell belőle következtetnünk.

² Thom. Aq. *De reg. princ.* 2, 3. V. ö. Schilling f. i. m. 118; utalás itt Petrus de Alvernia in *Pol.* 7, 6, lect. 4-re. A Sallustius-helyre (*Catil.* 10) való hivatkozás aligha találó.

³ Kiadta Ábel Jenő, *Irod. tört. eml.*, II, 1890, 77 k. 11.

Ha meg akarjuk vallani az igazat, ugyan van-e más, ami a jól szervezett államokat megbontaná és jelességüket hibákká rontaná, mint az idegenek erkölcsi és a velük való kölcsönös érintkezés? ¹ Az ifjuság erkölcsit ez rontja meg, az anyanyelvet ez hamisítja meg, a jóra nevelt jellemet csábitással és gyönyörűséggel ez teszi elpuhulttá, a szerénységtől és állhatatosságtól ez téríti el; az idegenek pénzével és árujával kapzsiság, törtetés, falánkság, élvezethajszolás és a többi rut és tilalmas véték költözik be. ² — A népeknek s a szokásoknak egy államban való összeleplegyedése és kavarodása mekkora kárára van az államnak! ³ — A nyelveknek ez a változatossága nem hamisítja s nem rontja-e meg mindenképen az anyanyelvet? ⁴ (Intő példa Róma: míg szegény volt uralkodott; a gazdagodás nemzetköziséget jelentett és romlást, amely mai napig tart! 126 l.)

A humanizmus küszöbén (vagy a skolasztika virágzásának korában) a Szent István-féle intellektus semmiképpen sem keletkezhetett. A nagy egyházi és birodalmi egység ⁵ eszményét a nemzeti államok sokfélesége váltotta fel. A X. századnak ezt az axiomáját már akkor meg sem értették, vagy átértelmezték, mint ahogy szállóigénket majd minden kor buzgón értelmezgette és azon igyekezett, hogy új és új politikai tartalommal töltse meg.

Az «egynyelvű és egyszokású ország gyengességéről» szóló politikai frázis további sorsával nem foglalkozhatom itt; be kell érnem vele, hogy Szekfü Gyulának idevonatkozó érdekes adatanyagára utaljak. ⁶ Elég itt megemlíteni, hogy a XVIII. század végétől fogva az *Intelmelek* e híressé vált mondatát a magyarság nemzeti és nyelvi törekvéseivel szegezték szembe és a nemzetiségi nyelvek érdekei mellett használták fel. Az elmondottak után felesleges még egyszer rámutatnunk, hogy Szent István, illetve *Intelmeinek* szerzője, nem gondolt a magyar földön lakó nem-magyar népeknek nyújtandó kedvezésekre; a híres — sőt alaptalanul hirhedtté vált — frázis pusztán a nyugatról betelepültekre vonatkozik, akiknek az első magyar király védelmet kívánt nyújtani.

3. Felfogásom szerint az idegenek e védelmével, tehát a nemzetközi elv hangsúlyozásával szorosan kapcsolatos az *Intelmeleknek* egy másik, eddig ugyancsak alaposan félreértett helye, a VIII. fejezet második fele:

Éppen ezért, szerelmes fiam, atyádnak rendelkezései mindenkor szemed előtt legyenek, hogy boldogulásod mindenütt királyi gyeplő irányításával

¹ Peregrini mores mutuaque commercia.

² 124 l.

³ Quid illa omnium gentium ac morum in una civitate permixtio atque colluvio quantum civitati detrimentum affert? 125 l.

⁴ Linguarum tanta varietas nonne patrium sermonem adulterat et pervertit omnia? U. o.

⁵ V. ö. Bryce, *A római szt. birod.*, ford. Balogh Á., 1903, 100 kk. 11.

⁶ Szekfü: *A magyar állományelv*, 1926. 42., 232., 259–62., 375., 378. l.

haladjon. Az én szokásaimat pedig, amelyekről látod, hogy illők a királyi méltósághoz, habozás nélkül kövesd; mert nehéz lesz néked ebben az országban kormányoznod, ha az előtted uralkodott királyok szokásának utánzója nem leszel. Vajon kormányozhat-e görög ember latinokat görög erkölcsök szerint? Semmikép sem. Kövesd azért az én szokásaimat, hogy a te néped között kiváltképen becsültesse és dicséretet nyerj az idegenek előtt.

Míg a magyar államalapító egyfelől feltárja országa kapuit az idegenek előtt és őket — amint előbb láttuk — hathatós védelmébe veszi, alapos oka van rá, hogy másfelől a szertelen idegen hatásokkal szemben megvédje a nemzeti hagyományokat és sajátosságokat is. Magyar földön csak magyar szellemben kormányozhatunk, mert minden népnek megvannak alapvető sajátosságai, amelyeket az uralkodónak számba kell venni. Ez az idézett részletnek körülírása s a benne foglalt gondolat e korban még jóval meglepőbb, mint a 'soknyelvűséget' ajánló formula. De azért semmi ok sincs rá, hogy akár a konstantinápolyi latin császárságra értsük, mint tette Mátyás Flórián¹ (aki ennek a feltevésnek alapján vonta kétségbe az *Intelmelek* hitelességét), akár — Békefi Remiggel — arra gondoljunk, hogy a szerző itt az ókornak két népét állította párhuzamba.

Minderről szó sincsen. A szerző előtt ott lebegett a két korabeli nagy birodalom kormányzati szellemének különbözősége: kinek jutna eszébe a két birodalom politikai módszereit felcserélni? Mily nevetni való ötlet ez? Épily képtelen és veszedelmes kísérlet volna a magyar népnek sajátosságait figyelmen kívül hagyni, mikor új állami és társadalmi szerkezetbe illesztjük be.

Ez a meglepő tanítás szerzőnknek aligha nyugati poggyászából került ki; sokkal valószínűbb, hogy Szent Istvánnak fejében született. Az *Intelmelek* írója a magyar király szokatlan gondolatának középkorain szokványos formát és keretet keres. Az új gondolatnak maxima-jelleget kellett adni s hozzá kellett fűzni a királytűkrök valamelyik közhelyéhez. Mint ahogy a «nemzetköziség» sententiáját a vendégszeretet egyházi parancsához kapcsolta, ugyanúgy vezeti be a nemzeti kormányzat intelmét a csak részben idetartozó engedelmisségi parancssal. Az *imitatio maiorum*, az ősök követése és a szülők iránt való engedelmisség birja majd a királyfit a — nemzeti hagyományok tiszteletére!²

¹ *Fontes dom.* I. 228., 232.

² Az *imitatio maiorum*, amelyre Békefi csupán törvénypárhuzamot idéz, nemcsak a vonatkozó nyugati irodalom közhelye, de megtaláljuk a bizánci királytűkrökben is. Basilus, Leóhoz intézett *Intelmeiben*, ezt írja: «Engedelmeskedjél, fiam, az atyai intőszónak, hogy önmagadon is segíts s a birodalmat is jól kormányozd s nékem tanításomat hálával fizesd: jó emlékezzetel». (Παίδου οὖν, τέκνον, τοῖς πατρικαῖς μου λόγοις, ἵνα καὶ σεαυτὸν ὠφελέσῃς, καὶ τὴν βασιλείαν εὐδοκώσῃς, καὶ ἐμοὶ χάριν τῆς παιδείας τὴν ἀγαθὴν μνήμην χάρισθῃ: Migne, P. G. 107, LII.; v. ö. u. o. LX., B.)

Ismét ott vagyunk, ahonnan kiindultunk: a karoling *speculum*-irodalomban. Pseudo-Cyprianus egyik vétektípusa a fiúi engedetlenség, az *adolescens sine oboedientia*: «inoboedientia enim totius regni est pestilentia», mondják Szent István *Intelmei*. E tételük természetesen a *Decalogus*ban gyökerezik, hogy évezredes vándorútján szüntelen alakulva, ebben az alakjában konvencionális leplétül szolgáljon az első magyar király egyik nagyfontosságú politikai irányelvének. Így fonódnak össze intelmeinkben az európai latin irodalom közhelyei és frázisai sajátlagosan magyar eszmékkel.

BALOGH JÓZSEF.

A MAGYAR ÚJROMANTIKUS DRÁMA.

A mult század második felében drámairódalunkban egy új irány, egy új iskola tűnik fel, melyet irodalomtörténészeink újromantikusként szoktak nevezni. Hogy valóban romantikus-e ez az irány, majd akkor vesszük szemügyre, amikor a régibb romantikával való összefüggését elemezzük. Első feladatunk a *leírás*: meg kell állapítanunk e drámafajta jellegzetes vonásait, «lényegjegyeit», mert csak ezek segítségével tudjuk a kiválasztást végrehajtani, hogy melyik dráma tárgyalandó itt tulajdonképen és melyik nem.

Ezeknek a drámáknak jellegzetes közös sajátossága mindenekelőtt nyelvbéli és formabéli. A *dikeió* emelkedettsége, választékossága, patosza, továbbá a drámai vers következetes használata jellemzi őket. Ez azonban igen sok korabeli drámában fellelhető, tehát a kiválasztás alapjául nem szolgálhat.

A másik, első pillanatra feltűnő sajátosság a *színhely*. A drámák, amelyekre gondolunk, valamennyien bizonyos irreális országban játszódnak le. Az irreális ország megjelenési formája kétféle: vagy mesebéli antik ország, ill. mesebéli középkori ország — létező, de távoli, melyet románcok és balladák legendássá tettek, mint Spanyolország és Skócia — vagy egyáltalán nem létező, mint Sylvania, a *Szerelmem iskolájának* színhelye. Ez a színhely-megoldás azonban csak szimptomája annak az egész drámafajtán keresztülhúzó törekvésnek, hogy a drámát a *téren kívül* helyezzék, függetlenítsék a drámai tér, a couleur locale, követelményeitől.

Ezzel párhuzamos az a törekvés, hogy a drámát kívül helyezzék *az időn*. Ha mégis létező országban játszódik, sosem fűződik történelmi személyekhez, sorszámokkal jelölt uralkodókhoz, ismert eseményekhez a cselekvény: az időtlen történelemben játszódik le, ahol a történelem nem jelenti konkrét történések egymásrakövetkezését, hanem pusztán bizonyos hangulatot, az elmúlt dolgok, az «előidők» általános hangulatát.

Egy másik lényeges sajátosság tartalmi természetű. Az itt tárgyalandó színművek mind megegyeznek az *alapeszmében*, melyet talán így lehetne megfogalmazni: az igaz szerelem diadala. Bizonyos fokig minden vígjátéknak ez az alapeszméje, hiszen tudnivaló, hogy a vígjáték, retardációk és félreértések után, házassággal végződik. Mégis a vígjátékok legnagyobb részében az igaz szerelem diadalát jelképező sematikus házasság-befejezés csak melléktermény vagy legfeljebb eredmény; a vígjáték hangsúlya valahogy nem ezen van, a komikumot

és humort nem az igaz szerelem és nem-igaz szerelem szembeállítására adja, hanem teljesen független mozzanatok, s a komikum hordozói nem a szerelmesek. Az általunk vizsgált színműveknél viszont a szerelem diadala tendenciózus élt nyer. A komikus bünt és bűnhődést a nem-igaz szerelmesek felsülése okozza, és a hagyományos vígjátéki félreértések és retardációk itt nem pusztán öncélúak, hanem téren és időn felülemelkedve, a drámai vers patosza által hordozva, bizonyos szimbolikus magaslatra érnek: szimbolumai, esetleg allegóriái az erőknek, melyek az életben az igaz szerelem diadalát meggátolják, az ellenséges realitásnak, melyen az ideál megtörik.

Az életben az ideál megtörik a realitáson, a színdarabban az igaz szerelem minden gátlás dacára diadalra jut: ezáltal a fikció által az újromantikus dráma kívül helyeződik a *sorson*, amint kívül helyeződött a téren és időn. A diadalmas finálé beteljesíti a darabon végig uralkodó mesehangulatot.

Ez a színműfajta mondanivalójának lényegében sokkal közelebb áll a meséhez, mint a vígjátékhoz. A mese befejező formulája: «és boldogan éltek, míg meg nem haltak», nem pusztá séma, hanem egy örök-emberi vágy beteljesedése az elmesélés mágiájában, afféle varázsigé. Az újromantikus színmű befejezése az, ami a primitív ember varázsigéjének a modern lelkiségben megfelel: az erkölcsi tanítás. «Legyetek szerelmesek és higgyétek, hogy akkor boldogok lesztek.»

Egyezést mutatnak továbbá ezek a darabok bizonyos színpadtechnikai kérdésekben. Még pedig negatív értelemben, számos színpadi konvenció, általában a *színpadi realitás elmellőzése* által. A gyakori színváltozások (pl. az *Aesopusban* tíz) a legfeltűnőbbek. De fontosabb, hogy a fellépések és kimenetelek sokszor teljesen megokolatlanok, úgyyszólván nem is keresnek megokolást. A párbeszéd sohasem problematikus: a szereplő kimondja minden kertelés nélkül és minden belső habozás nélkül, ami a szívében fekszik, tekintet nélkül arra, hogy ki hallja, és hogy hallja-e valaki egyáltalán. Ez a dialogus realitásával való nemtörődés szinte a komikumig megy pl. a *Szerelem iskolája* nagy kérő-jelenetében, ahol Kordiál királyfi az egész rosszakarató udvar füle hallatára adja elő legszubbjektivebb titkát, lírai szerelmét, holott a szerelmi vallomások természetéhez hozzátartozik az intimitás — ha elmondhatók nyilvánosság előtt, értelmüket veszítik. A beszélő szavain sohasem színeződik le, hogy kivel beszél — Stella királyleány aggodalom nélkül jambusban beszél a prózában felelgető parasztleányokkal. A dialogus realisztikus színezéséről tehát (a szerint, hogy kivel beszél, milyen fokban beszél őszintén, hogy fáradtsága, felindulása mennyire befolyásolja, stb.) a költő eleve lemond: a dialogus egysíkúságában is visszatér a mesebeli emberek magátólérthetőségéhez, őszinteségéhez.

Ez az utoljára említett jellemvonás szorosan összefügg azzal, hogy a darabok a *lélektanit* szándékosan kikapcsolják. E színművek legtöbb alakja címszerűen jellemzett alak: rajongó szerelmes, hiú asszony, derék paraszt, stb. Címszó-jellegüket a darab folyamán nem változtatják meg, minden hatásra csak úgy reagálnak, mint a sematikus hiú asszonynak, derék parasztnak reagálnia kell. A bonyodalom sosem lelki természetű, mindig külső akadályok legyőzéséről van szó. Az alapeszméül beállított «igaz szerelem» sosem válik problematikussá: féltékenységet, elhidegülést, belső félreértéseket Meseország boldog lakói nem ismernek. Lényük teljesen egysikű, ezért belső meghasonlás nem lehetséges — egysikűségükben pedig hős és hősnő teljesen egyfajta, egy vér szülöttei, ezért mindig megértik egymást.

Kivételnek látszik azonban két darab: a *Szerелеm iskolájában* és a *Csókban* a szerelem a lélekben talál akadályokra és a lélekben győzedelmeskedik. A *Csók* királya és királynője, továbbá a *Szerелеm iskolájának* Stellája belső átalakulásokon keresztül jutnak el odáig, hogy az igaz szerelem hatalmát megismerjék és alárendeljék magukat jóindulatú törvényeinek. Itt tehát «lelki átalakulás» áll előttünk. Azonban ha alaposabban vizsgáljuk, a végbement átalakulás itt sem lelki. Lelki átalakulás volna, ha az ember értelmi, érzelmi és akarati világának összefüggő, egymásraható és fokozatos fejlődését látnók szemünk előtt lebonyolódni. Itt azonban e helyett logikai művelet megy végbe: valami helyébe annak a sarkalatos ellentéte helyettesítődik be. A hidegszívű, férfit nem ismerő Stellából aggódó, gyöngéd, odaadó szerelmes lesz. A kettőt pusztán logikai kapocs köti össze, az ellentétesség kapcsa. A költő itt körülbelül ugyanazt a logikai aktust hajtotta végre, mintha allegóriát alkotott volna: egy fogalom helyébe behelyettesített egy egyenlő értékű másikat. Az igazi lelki átalakulás rajza és az ilyenfajta ábrázolás között ugyanaz a művészet-pszichológiai különbség van, mint szimbolum és allegória között: a szimbolum nem kapcsolat keresése, hanem egy latens tartalom kifejtése, az igazi szimbolum benne lappang a tárgyban, melyet szimbolikus értelemben használ a költő: mikor a tárgyat meglátja, benne meglátja már szimbolikus értelmét is. Az allegória két különálló dolog, a tárgy és az értelem utólagos és intellektuális úton létrejött kapcsolata. Ez a művészet-pszichológiai háttér nyomot hagy a költői ábrázoláson is: Stellának, valamint Dóczy királyának és királynőjének átalakulása nem úgy megy végbe, mint az igazi lelki átalakulások — latens lelki tartalmak egyszer csak előretörnek és a régiéket kiszorítva, uralomra jutnak a tudatban — hanem e helyett az átalakulás teljesen intellektuális úton megy végbe. A külső élet keserű tapasztalatokat szolgáltat (a „szerelem iskolája” azért az élet), mire a

hős és hősnő racionális úton *belátják*, hogy nem volt eddig igazuk, és elyszerűen az ellenkezői lesznek annak, amilyenek eddig voltak. Így lesz a psychologikumból logikum. A logikumot pedig a mese megbírja, sokkal inkább, mint a lélektanit, sőt az igazi mese kedvét leli logikai játékokban — pl. a hármasszámra való komponálás vagy a már érintett allegória.

Mindezek a lényegjegyek: a tér, idő, sors (sors, hogy az ideál megtörik a valóságon; de a mesében nem törik meg, tehát nincs benne sors), színpadi realitás, lélektan kikapcsolása meg-egyeznek abban a törekvésben, hogy kiszorítsák azt, *ami az életben gazdagabb a mesénél*. Ez a megállapítás értékítéleti szempontból igen fontos. Az ember első pillanatra azt gondolná, hogy a fantázia világa, a mesék birodalma gazdagabb, mint az élet; azért menekül oda, akit az élet elfárasztott. De ha mélyebbre tekintünk, a mese világa vonásaiban szegényebb, színeiben halványabb és egészében valahogy vértelenebb, meddőbb, természetlenebb, mint a realitás. Ezért van talán, hogy a mesedráma, mely időnként feltűnik az egyetemes irodalom harcmezéjén, igazi diadalt sosem tud aratni, múltó divat után mindig visszavonul a győzedelmesebb realizmus csapatai elől. Nem beszélünk itt a «naiv» mesékről, a népmesékről és mítoszokról. Ezek olyan időben keletkeztek, amikor élet és mese nem vált még külön egymástól: az emberek még mesét éltek és életük pusztá leírása is mese volt.

A magyar mesedráma lényegjegyeinek összegezése tehát oda torkollik, hogy ezek a drámák a mese távolában állnak az étellel szemben, a mese reakcióját jelentik az életre, lényegük a mese. Épen ezért a «magyar mesedráma» elnevezés talán helyesebb is volna, mint az «újromantikus», mely a romantika és újromantika fogalmának végtelen sokrétűsége miatt könnyen félreérthető. A «magyar» jelző megóvná, hogy összeköttetésbe hozzuk a világirodalom többi, egészen más jellegű mesedrámaival, pl. Maeterlinkéivel vagy Strindbergéivel. A «mese»-dráma pedig megkülönböztetné a szabadságharc előtt divatos «tündéri» játékoktól.

A fentebb vázolt jegyek alapján már most a válogatást könnyen megejthetjük. Vizsgálatunk köréből kiesnek azok a rokon drámák, melyek hangulatban egyeznek a mieinkkel, de az idő, tér, sors és lélekrajz kikapcsolásában nem osztoznak, mint pl. Rákosi Jenő *Tágra királynője*.

I. A magyar mesedráma fejlődése.

A műfaj *belső történetének* vázolásánál mindjárt az első lépés, az elsőbbség megállapítása nagy nehézségekbe ütközik. Némely irodalomtörténész az *Aesopussal* kezdi és a korábbi

Cydoni almát, mint előfutárt, zárójelbe teszi. Más a *Cydoni almával* kezd, mint előzménnyel, és az *Aesopust* mint realizációt mutatja be. Az elsőbbség kérdését az teszi problematikussá, hogy a *Cydoni alma* előbb is íródott, előbb is jelent meg, 1855-ben, a *Fáncsy-albumban*; viszont az *Aesopus* előbb került színre, 1866-ban; az *Aesopus* tette ismertté és vitte múltó diadalra a magyar mesedráma ügyét, a *Cydoni alma* már csak az *Aesopus* sikere után, 1868 április 19-én került színre, tehát mintegy fiatalabb testvére vonzolta maga után a színpadra. Ilymód az erkölcsi elsőbbség mindenestre Rákosi Jenő darabját illeti meg.

Mi azonban mégis a *Cydoni almával* kezdjük, nem annyira keletkezésének időrendi elsőbbsége miatt, mint inkább abból a szellemtörténeti okból, hogy a *Cydoni alma* stílusában, koncepciójában még egy megelőző generáció művészi akarásából fakadt — kifejtjük majd bővebben, amikor e drámák viszonyát a magyar romantikához és annak egyes fázisaihoz vizsgáljuk.

Éjszaki Károly ötfelvonásos vigjátéka, *A Cydoni alma*, abban a bizonyos mese-Görögországban játszódik, mely a mesedramák egyik csoportjának jellegzetes színtere. A szín görög szentély (ezúttal Artemis fogadalmi temploma) körül helyezkedik el, mint a később tárgyalandó darabok közül Csiky *Jóslatában*. Az első felvonásban tanui vagyunk Acontius, a darab hőse és Eros isten találkozásának; megismétlődik előttünk az a bájos mese, mely a görög Anakreon-utánzatokból indult útra s az egész világirodalomban feltalálható. Eros az eső elől menekülve, Acontiusnál keres menedéket; ennek meg-esik rajta szíve és védelmébe veszi az ázott, kedves kisfiút, Eros azonban nyilat hálátlanul Acontiusba lövi. (Eros hálátlanságával indul meg a külföldi mesedramák közül Th. Banville *Diane au Bois* c. darabja, nem valószínű azonban, hogy Éjszakra ez befolyással lett volna.) Acontius beleszeret a leányba, akibe ugyis szerelmes volt, csak nem akarta szerelmét tudatosítani, Cydippébe — előző nap ő mentette volt ki a tenger hullámaiból. A szerelem akadálya azonban kétszeres: egyrészt Cydippe férfigyűlölő, mint később Stella és Ellinór, másrészt apját, Alcidaszt, fogadalom köti, hogy egyik leányát Artemisnek áldozza. Igen eredeti, hogy Éjszaki ezt a görög mítosz-ból merített tragikus mozzanatot, a fogadalmi szűz és az apa viszonyát (Iphigenia és Agamemnon) komikussá tudja tenni: az apából fogadalomtevő maniakust csinál, olyas alakot, mint a régi szindarabok nyakra-főre fogadást kötő angoljai — a mítosz parodizálásában a Sullivan-féle *Olympic Revels* és a Meilhac-Halévy-operettek vetik előre árnyékukat. A kibontakozást a darab sajátos, koboldszerű bohóca, Polymorphus idézi elő a cydoni almával: begurít a színpadra egy almát, melyre felírta: esküszöm, hogy Acontiusé leszek. Ezt a szöveget

Cydippe gyanútlanul felolvassa Artemis szobra előtt — és az itt tett fogadalmak feloldhatatlanok.

A mese sokkal bonyolultabb, semhogy itt egészében ismer-tethetnők, talán túlságosan is bonyolult igénytelen vigjátékra. Minden túlságosan is meg van motiválva, ez teszi a dara-bot kissé ügyetlenné. Mégis érezzük, az utókor mostohan bánt a *Cydoni almával*. Van benne bizonyos sajtyszerű lendület, frissesség, melyet a többiben nem találunk, mert még közvet-lenül a nagy generáció véréből sarjadt, még nem epigon-munka. Erről később.

A szerelmi átalakulás itt még nem racionális természetű: Acontius igen helyesen rajzolt módon küzd a Szerelem hatalma ellen, mígnem legyőzetik; Cydippe férfigyűlő, de minden szavá-ból kicseng a visszafojtott szenvedély. Itt nem belátás útján megy végbe az átalakulás, hanem visszaszorított lélekretegek törnek fel, ész és akarat ellenére, ezt jelképezik Eros nyilai.

Ennek a darabnak külső, de feltűnő sajátsága, hogy a végéhez jegyzetek vannak csatolva, melyekben a szerző tudományszerű alaposan magyarázza a szövegben előforduló mitológiai és művelődéstörténeti fogalmakat. Ez a tudományos apparátus szépirodalmi művekben a XVIII. században volt szokásos, megfelelt a kor «gyönyörködve-oktató» irodalomfel-fogásának, példa rá nálunk az *Etelka*. A XIX. században igen ritka, mert ellenkezik a romantikus «ihletettséggel» fogalmával. Jelen esetben, bármily apróság, fontos következással jár a magyar mesedráma fejlődésére. Éjszakinak, a jegyzetek tanu-sága szerint, még nem volt szándéka darabját mese-milióben lejátszatni; ő reális Görögországot akart rajzolni, másképp az apparátus teljesen értelmetlen volna; és hogy mégis mese-Görögországban játszódik le a darab, az nem a költő szándé-kán, hanem korrajzoló képességének hiányán mult. A *Cydoni alma* tehát, bár számos szál fűzi a mesedráamához, mégsem tel-jesen az még: nem mondott le a lélekrajzról, s a teret és időt még nem kapcsolja ki szándékosan.

Az első mesedráma tehát mégis Rákosi Jenő *Aesopusa* — megjelent és színpadra került 1866-ban. Esztétikai értékelé-sét nem tűztük ki feladatunkul, annál kevésbbé, mert ezt végérvényesen leszögezte Beöthy Zsolt, Császár Elemér és Galamb Sándor. A darab, mint a későbbiek nagyrésze, bizo-nyos meseszerű, irracionális feltevéssel indul meg: az ország valamennyi nőtlen férfának bizonyos határidőn belül meg kell házasodnia. A törvény legsúlyosabban Diodort érinti, a fiata-losan kicsapongó életű királyfit. A darab másik vezérmotívuma: hogyan adja vissza a szerelem Aesopusnak, a dadogó rabszol-gának a beszédet, a leleményességet és a sikerre vezető tette-ket. Aesopus rendkívül bonyolult intrikái végül is mindenkit párjához segítenek, és ő is elnyeri szerelmét, Erótát.

Volt-e befolyással a *Cydoni alma* az *Aesopusra*? Igen nehéz eldönteni. Stílusuk rendkívül különböző, beállításuk is: az *Aesopus* igazi mesedráma a történelmiség minden igénye nélkül; közös motívumok alig vannak bennük, legfőlegb a mesebonyolító szolgálja és a szülői akarat folytán összecserélődő szerelmes párok ősi vagy legalább is antik motívumai. De valószínű, hogy a *Cydoni alma* hívta fel Rákosi figyelmét a görög világnak, mint vígjáték-miliőnek a lehetőségeire, s Éjszaki darabjának korrajzi tökéletlenségén vette észre, hogy a görög kor a legalkalmasabb — a korrajz teljes elhagyására.

Az *Aesopust* az emeli a műfaj többi drámája fölé, hogy ez az első igazi mesedráma és talán az egyetlen igazi közöttek. Ez az egyetlen, amelynek élményalapja csakugyan valószínű volt a lélemben, amely belső szükségességből született és belső szükségességből lett olyan, amilyen. A többi dráma meglehetősen «alexandrin» módon keletkezett: adva volt a műfaj és ki kellett használni a benne lehetséges, hatásos variációkat. Semmiféle külön, mélyebb, szubjektív mondanivaló nem keresi bennük kifejeződését. Az *Aesopus* ellenben korrekt, tárgyilagos formája mögött szubjektív, akár egy vallomás. A benne kibontakozó és formába törő élmény a legtöbb költőnek közös élménye fejlődésének bizonyos fokán, a nyelvkeresés és nyelvtalálás centrális fontosságú élménye. A fiatal költő, mikor utánzások, sikertelen kísérletek és belső, szenvedéssel telt küzdelmek után végül megtalálja a maga nyelvét, lelkiségének egyedül adequat hordozóját, úgy érzi magát, mint a trónkövetelő, mikor végre elfoglalja ősei trónusát. A nem-művészember életében alig van valami, ami ezt az érzést intenzitásban, az ujjongva felszabaduló életérzés teljességében, diadal tudatban megközelítene.

Hogy Rákosi Jenő számára a költői nyelv keresése és megtalálása a legégetőbb emberi problémák közé tartozott, azt leginkább maga a megtalált költői nyelv bizonyítja. Az ő nyelve, követőinek, Dóczinak és Csikynek simán folyó nyelvvel szemben, küzdelmes, nehéz, problematikus nyelv, szinte minden mondata önként emelt gátakon szakad torlódva keresztül.

A nyelvtaláló élmény az *Aesopusban* nincs is túlságosan elrejtve, csak egyszerűen, a költészet ősi, a hieroglif-időkből eredő gyakorlatára szerint, az absztrakt konkrét alakul, a költő absztrakt nyelvi képessége helyébe a beszédhibás konkrét beszélőképessége áll. A «Nyelvet, Apollo!» felkiáltásban mindkettő egyformán kifejezésre jut. A megtalált nyelv egyúttal mérhetetlen hatalom érzetét kelti fel: ezt fejezik ki Aesopus embersorsokat és a tulajdon sorsát irányító intrikái, melyek mind sikerre vezetnek.

A költői nyelv meghódítása, hogy a trónkövetelő hasonlata mellett maradjunk, a költőben csakugyan olyanfajta érzést

vált ki, mintha birodalmakat hódított volna meg.¹ Ez az érzés konkretizálódik az *Aesopus* formaválasztásában: a költő tárgya számára is új birodalmat teremt, mese-Görögországot, ahol előtte magyar költő jóformán még nem járt. A nyelvtalálás élménye által fokozódott költői mindenhatóság érzése sehol sem valósulhat meg annyira, mint a mesedrámában: a költő itt a maga formájára alakíthatja a teret, az időt és a sorsot, korlátozás nélkül.

Ezért mondtuk, hogy az *Aesopus* talán az egyetlen igazi mesedráma sorozatunkban. Mert az egyetlen, ahol maga a forma, a mese-milió szükségszerű és élményszerű, az egyetlen, amelynek már a formájában belső mondanivalók öltenek testet. Rákosi fedezte fel követői számára mese-Görögországot, a többiek a már meghódított országba tárt kapukon és kiépített utakon át vonultak be.

Időrendben most Dóczy Lajos *Csók* c. színműve következik; megjelent 1871-ben, színrekerült Budapesten 1874-ben, a bécsi Burgtheaterben német fordításban 1877-ben. Vele a magyar mesedráma másik, az elsővel párhuzamos vonala indul meg: a szín nem mese-Görögország, hanem románe-ország, Spanyolország, Moreto Spanyolországa. Rákosi komoly, klasszicisztikus hajlamú lelkében kedves eszmetársításokat keltenek a görög hely- és szeménevek, jól érzi magát közöttük, görög templomok, görög ligetek egyszerű vonalai jó hátteret nyújtanak történetéhez. Dóczy nyugtalanabb természete keveselhetette a görög földön a színeket; jobban megfelelt neki a vadregényes, dalokkal felszentelt spanyol, majd skót táj. Spanyolország ezúttal époly kevéssé spanyol, amint Rákosi Görögországa nem volt görög; itt nyilvánul meg Rákosi iskolaalapító hatása: az idő és tér kiküszöbölésében.

Hasonlóképp megtaláljuk a *Csók*ban a magyar mesedráma többi lényegjegyét, valamennyit Rákosi hatása alatt. Így az igaz szerelem diadalát, mint alapeszmét, a sors kikapcsolásával. Itt is szorosan összefügg a meseszerű feltevessel: a király megtiltja, hogy országában csókolózzanak. A csók azonban diadalmaskodik a király személyén is. Megtaláljuk továbbá a színpadi realizmus kikapcsolását is. Az egész darab tulajdonképpen lírai betétekből tevődik össze mozaikszerűen, és sikerének titka is a lírán, elsősorban Maritta csók-tiradján alapul. Az egész magyar mesedrámában ez a legerősebb kísérlet a drámai elemek kiküszöbölésére, arra, hogy a drámát átjuttassa a lírába. A lélekrajz kiküszöbölését már bevezetésünkben érintettük.

A *Csók* rövid meséje: A szigorú erkölcsű Sever király, a hasonlóan fennkölt gondolkodású Blanda királyné férje, meg-

¹ Maga Rákosi is kifejezi ezt az érzést *Emlékezéseiben* (Bpest 1927. III: 65. l.) «Ezópus nekem azt jelenti, mint a tömlőben levőnek az, ha megnyílik bőrtőne ajtaja.»

tiltja országában a csókot. A szomszéd herceg fogadást ajánl neki: utazzék el és térjen vissza álruhában, hogy megfigyelhesse a fejleményeket. A visszatérő királynak látnia kell, hogy még feleségének a hűsége is meginog, amikor a kísértő, a legszűnyább zsidó, (aki egyetlen voltában romantikus érték) és a legszebb gyémánt romantikájával kápráztatja el — de magát a királyt is törvényszegő vágyak gyötrik a paraszti természetességében vele ellentétes Maritta iránt. Végül a királyné magasztosan kiállja a próbát, a király is felszabadul a vágy igézte alól, de lelkében megváltozott.

A *Csók*ra következik Rákosi Jenő második mesedramája, a *Szerelem iskolája* (1873). A tér kiküszöbölése ebben éri el végső határlehetőségét: mert a darab színhelye, Sylvania, már semmiféle létező országgal nem tart még csak névben sem közösséget. Mindazonáltal a második, a *Csókból* kiinduló vonalhoz tartozik: ha nincs is a darabban semmi időt vagy teret megkötő vonatkozás, mégis nyilvánvaló, hogy Sylvania nem antik, hanem középkori, sőt latin ország, bátran el lehetne képzelni spanyolnak is. Amint Dóczinak első darabjára Rákosi Jenő első darabja hatott, most Dóczy darabja hat vissza Rákosi-ra, nem pusztán a térbeli elhelyezésben¹. A *Csók* is tulajdonképpen a szerelem iskolája volt, a két darab már tárgyalt ál-lélektani alapja közös: hogyan válik egy rideg szív meleggé, szeretővé. A meseszerű feltevés a darabban: a szívtelen, férfigyűlölő királyleánynak (aki a *Cydoni alma* Cydippéjével rokon) választania kell egykor megmérhetetlen számú, de most már háromra leapadt kérő között. Itt is, mint a *Csók* expozíciójában, elfognak egy tettenért szerelmes párt, s a rájuk kimondott szigorú ítélet indítja meg a darabot. A királyleány háromfelvonásos álmot lát, melyben átéli szívtelensége következményeit: a beléje szerelmes Kordial királyfi öngyilkos lesz, apja eltaszítja, egyszerű emberek között nevelődik, akiknek természetessége más oldalról mutatja meg neki az életet (v. ö. Maritta és Carlo a *Csókban*). De a régi kegyetlenség most termi végzetes gyümölcseit, és mikor már semmi kibontakozás sem látszik, a királyleány felébred és újra választania kell a három kérő között. Alma azonban meggyőzte őt az igaz szerelem hatalmáról, és habozás nélkül Kordial királyfinak adja kezét. Az álomból az ébredésbe való átmenet mesteri.

A *Szerelem iskolájának* keletkezését Rákosi Jenő a következőképpen adja elő:²

¹ Erre vonatkozólag legyen szabad magát Rákosi Jenőt idéznünk: «Tudom, hogy fejlődésére igen nagy hatással volt barátságunk és magamról elmondhatom, hogy soha senki az életben viszont énám nagyobb hatással nem volt, mint ő.» (*Emlékezések*, III: 76. l.)

² *Emlékezések*, III: 50. l.

«Az asztalon egy könyv hevert. Kezembe veszem: Vajda János egy verskötete volt. Amint lapozgatni kezdem, egy versre bukkanok, amely egy kegyetlen szívű hercegnőről szól, akit hiába ostromoltak a szerelmes lovagok. Végre a daloló apród találta meg a szép hölgy szívéhez a kulcsot. Elgondolkoztam a versen s mire hazakerültem Pestre, benépesedett az elmém a *Szerelem iskolája* című darabom személyeivel.» A szóbanforgó költemény kétségkívül Vajda János *A jáborfa regéje* c. verse; ez adta meg tehát a *Szerelem iskolája* megindító inspirációját.

Időrendben a következő Csiky Gergely pályakezdő darabja, a *Jóslat*; a Magy. Tud. Akadémiánál 1875-ben Teleky-díjat nyert, színpadra nem került. Ez a darab az *Aesopus*-vonalba tartozik, még pedig az *Aesopus*nak meglehetősen önállóan utánaérzése. Kezdő költők, még a legnagyobbak is, másokhoz járnak iskolába, Csiky sem vonta ki magát ezen szabály alól. A *Jóslat* is mese-Görögországban játszódik, antik vidéken, melyen azonban a *Csongor és Tünde* romantikája kísért. Meseszerű feltevése: az elzárkózva, férfit nem látva élő Pythiának, a jósdá papnőjének, aki Cydippével, a *Csók* királynőjével és a *Szerelem iskolája* királyleányával rokon, bizonyos időközökben mégis el kell elegyednie a köznapi emberek közé, hogy férjet válasszon papnőtársainak. Azonban jaj a jósdának, ha ilyenkor földi vágy szállná meg a Pythia szívét. Ha a papnő ajkát csók érinti (gondoljunk Dóczi darabjára), beteljesedik az ősi jóslat, és a templom rombadől. A darab folyamán azután a jóslat, retardációk után, beteljesedik. Retardáció főképp a főpap intrikái által keletkezik, aki szerződtet két hetérát félreértések előidézésére. A két hetéra, valamint az előlük menekülő udvarlók, az *Aesopus*-beli Sardanapala lányainak és azok udvarlóinak kópiai.

A darab nem tartozik a legsikerültebbek közé. Komplikált és nem is túlságosan érdekes intrikák között lassan halad előre, a lélektani elem teljes kikapcsolása által alakjai szinte len jambus-emberekké válnak, még a népi elemet képviselő Sosias szolgál, és többnyire az *Aesopus* után készült másolatok, pl. Harpya megfelel Trundusiának, az eszem-izsom segédpap pedig Castusnak. A későbbi Csikyre nem vall más, mint a dráma nyelvének és menetének könnyedsége, simasága, melyben annyira elüt Rákositól.

Jóval élvezetesebb Csiky másik mesevígjátéka, mely a színpadon is megállta helyét: *Az ellenállhatatlan* (1878). Az *Ellenállhatatlan* a mesedráma második vonalához tartozik, ez is spanyol miliőbe helyezi cselekményét, mint a *Csók*. Általában közelebb áll Dóczi nyugtalanul csapongó szelleméhez, mint Rákosiéhoz. A mesejáték típusától annyiban elüt, hogy nincs benne meseszerű feltevés, úgy, hogy tulajdonképpen nem

mese, csak abban a negatív értelemben, hogy nincs benne realitás. Ezen a közepen való állásfoglaláson megérződik az, hogy 1878-ban a mesedráma kora, alig tíz évi virágzás után, már letűnőben volt — Csiky is fokozatosan másfelé kezd orientálódni. Az *Ellenállhatatlan* rövid tartalma: Diego herceg férjhez akarja adni gyámleányát, Florindát. A megrémült hercegnő követet küld titkos jegyeséhez, Roland herceghez; erre a célra dueña tanácsára Rodrigót, a kóbor lovagot szemeli ki. Rodrigo szentül hisz benne, hogy minden nő belészeret első látásra. Most is félreérti a hercegnő szándékát, már kegyencnek érzi magát, fogadja a polgárok hódolatát. A hír a herceg fülébe is eljut s elfoghatja Rodrigót. Rodrigo színleg megmérgezi magát, hogy «halálos» ágyán feleségül vegye a hercegnőt — Florinda csak ekkor jön rá a félreértésre. Ekkor már megérkezik Roland herceg, s az a Diego hercegtől Florindának szánt vőlegény.

Amint a meséből is kitűnik, az *Ellenállhatatlan* már annyiban sem tiszta mesedráma, amennyiben a bonyodalom már lélektani okokon alapul: Rodrigo jellemén; ez a dráma már majdnem jellemvígjáték. Az *Ellenállhatatlan* bizonyos tekintetben a sematikus romantikus dráma paródiája. Bemutatja, hogy a Zordon Nagyváci tulajdonképp nem is olyan zordon, a Ravasz Dueña nem is olyan ravasz, a Szerencsétlen Hercegnő nem is olyan szerencsétlen. Az irónia centruma az a motívum, hogy a Zordon Nagyváci ugyanazt akarja, mint a hercegnő, aki zsarnoki akarata ellen küzd. Ebben a motívumban Musset *A quoi rêvent les jeunes filles* c. darabjára emlékeztet, melyben a hős a zordon apa utasítására szökteti meg szíve hölgyét, szándékos és ironikus romantikából. Ismeretes Csiky erős francia olvasottsága — lehet, hogy ez a darab befolyásolta, melyet adtak a párisi Odeonban.

A mesedráma Rákosi-féle sémája még egyszer, utoljára feléled Bartók Lajos *A legszebb* c. darabjában (1880). Még egyszer viszontlátjuk mese-Görögországot, ezúttal azonban a nevéken kívül már semmi görög nincs benne: Bartók mesedramája arról nevezetes, hogy benne találjuk a világirodalom legkiszvárosiasabb görögjeit. A darab meseszerű feltevése a szépségverseny, melynek győztesét elveszi majd az archon (mondjuk: polgármester) fia, már magában is kisvárosi ízű. A görög hölgyek a darab több felvonása folyamán főképp korzózással foglalkoznak udvarlói oldalán, a darab cselekvénye valahogy korzózás és vizitelés közben játszódik le, míg a szépségverseny bírálói jó magyar protekciórendszer szerint készülnek meghozni ítéletüket. A hősnő, valamint a mellékalakok jórésze *Aesopus*-kópia; újra előkerül a bőbeszédű éltesebb hölgy, a léha ifjak és főképp a hetérák. A hetérák sürgése-forgása a dráma legfőbb érdekessége: nincs talán még egy színmű a

magyar irodalomban, a moderneket is beleszámítva, melyben ennyi hetéra szerepelne; sőt nőszereplői, a szende hősnőt és a házárts feleséget nem számítva, valamennyien hetérák.

A *Legszebb* tulajdonképpen lezárul a magyar mesedráma fejlődési menete. A fajt e dráma már elszikkadófélben mutatja be: félig már beleolvadt a polgári társadalmi vígjátékba. A séma még az álgörög darabé, de az emberek, a hangulat, a problémák (amennyiben itt problémákról lehet szó) már a magyar kisváros levégőjéből sarjadtak ki.

1896-ban, a *Legszebb* megjelenése után tizenhat évvel, tehát jóval a műfaj elvirágzása után, jelenik meg végső hajtása, Dóczy második ilyen természetű drámája, az *Ellinór*. Spanyolhont, a románcországot, felváltja a balladaország, Skócia, melynek a magyar lélek számára ugyanolyan fajta hangulati értéke van. Témája az oly nehezen megoldható Elfrida-monda, mely egyszer már kísértett a magyar irodalomban, Dugonics András *Kún Lászlójában*, és a XIX. század végén új népszerűsége telt szert Arany László költeménye által. A király barátját küldi háztűznézőbe, a barát maga veszi el a leányt és azt mondja róla, hogy nagyon csúnya, azért is nem hozza el az udvarhoz. A király megneszeli a dolgot, vendégségbe megy barátjához, s az hasztalan kéri gyönyörű feleségét, hogy csúfítsa el magát egy estére. A király megöleti barátját és feleségül veszi Elfridát. Dóczy, hogy ebből az alapjában véve sötét, halállal végződő témából vígjátéki hatást csíholhasson ki, kénytelen az Elfrida-félreértést megduplázni: a királyt először egy kancsal szolgálólánnyal hozzák össze a keresett Elfrida helyett, majd pedig Ellinór, a trónkövetelő «ugrik be» Elfrida szerepébe és feleségül is megy boldogan Edgar királyhoz, akit eleinte ismeretlenül gyűlölt és aki ismeretlenül gyűlölte őt. De ez a gyűlölet itt már lélektanilag meg volt motiválva, nem pusztán racionális úton, a nevelés által, mint a *Csókban*, a *Szerelmem iskolájában*. Edgar és Ellinór tudják, hogy egymásnak vannak szánva, ezért gyűlölik egymást. Az igaz szerelem diadala is, a gyűlölők átalakulása szerelmesekké, inkább lélektani módon oldódik meg, semmint a korábbi darabokban.

Az *Ellinór* tipikus «másodvirágzás». Dóczy már bizonyos objektíváló távlatból tekintette át saját korát és a többiek művét, látta, mik voltak benne a hibák, színpadon elvesző, unalmas részek, ezeket kiküszöbölhette és az eddigieknél korrektebb mesedramát írhatott. De ebből a drámából már végkép hiányzik minden, ami élményszerű, ami összekapcsolja a század eleven életével és az emberekkel, akikhez szolt; ez már csak virtuozitás, annak sem kiváló. 1896-ban a Rákosi-típusú mesedráma végleg lejátszotta szerepét a magyar irodalomban és csak mint irodalomtörténeti anyag él tovább.

1866-tól 1896-ig, tehát harminc évre terjed ki a műfaj fejlődési története az előfutártól a sereghajtóig.¹

II. A műfaj irodalmi gyökerei.

A magyar újromantikus drámát már a hagyományos csoportösszefoglaló elnevezés is a romanticizmussal hozza összefüggésbe. Beöthy Zsolt, mikor e drámafajt így keresztelte el, kifejezésre akarta juttatni, hogy ezek a drámák a magyar romanticizmus drámairói tradícióit újíttják fel. Az irodalmi gyökerek kutatása tehát elsősorban arra irányul, micsoda inspirációkat nyert a mesedráma a régibb magyar romantikától. Ez a vizsgálat azonban nem meríti ki teljesen az irodalmi genesis problémáját: maguk a magyar romantikusok is külföldi mintaképeket követtek. Vizsgálni kell tehát, mennyiben merítettek az új romantikusok magukból a mintaképekből — hiszen a romantikus lélekkel együtt felújították ugyanazoknak a mintaképeknek a kultuszát is. Harmadsoron pedig vizsgálnunk kell, hogy a nem magyar romantika mennyiben befolyásolta költészetüket.

Mindezek a vonatkozások tisztázzák a magyar mesedráma viszonyát a romantikus irodalomhoz, de nem érintik még a talán legfontosabb problémát: a magyar mesedráma viszonyát magához a romantikához, a romantikus élményhez, a romantikus lelki magatartáshoz — azt a kérdést, hogy romantikusak voltak-e egyáltalán mesedramáink szerzői és mennyiben voltak romantikusok? A felelet egyúttal megadja azt is, hogyan helyezzük el a mesedramát a magyar irodalom, továbbá a világirodalom kontinuitásában.

1. A magyar romanticizmus.

A magyar romantikus mozgalomban, épúgy, mint a külföldiekben, több fázist lehet megkülönböztetni. Az első fázist, ha nem számítjuk a preromantikus időszakot, Vörösmarty

¹ Meg kell még említenünk, ha csak futólag is, Váradi Antal *Pipi hercegnőjét*, ezt a «bohókás mesejátékot», ahogy szerzője nevezi, mely sok évvel a mesedráma tulajdonképeni fejlődésmenetének lezárta után, 1911-ben jelent meg, előadásra nem került, nagyobb olvasóközönségre sem tett szert. Ez a darab ma játszódik, színhelye egy fantasztikus, közelebbről meg nem jelölt operettkirályság, meseje az örök operett-mese a hercegnőről és a kamarásról, akik szeretik egymást és végül is egymáséi lesznek. A darab stílusából azonban hiányzik minden operettszerű szentimentalizmus, valamint minden mesehangulat. Mindvégig erősen ironikus hangnemben folyik le a darab, itt-ott igen szellemes ötletekkel parodizálva épen a mesedramát és az operettet. Ez az ironikus szellem határozottan elválasztja fentebb tárgyalt mesedramáink csoportjától, melyekből az irónia teljességgel hiányzott.

neve sűriti magába. Az első magyar romantikus generáció a másodiktól legfőképen a realitástól való távolságban különbözik. Vörösmarty és kortársai átélték és költészetükben megvalósították a romantikusnak önmagától menekvő tendenciáját. Költészetük a történelemben vagy az emlékezésben valósul meg, mely vágyaikat egy távoli, szebb világba helyezi — nem a klasszicizmus időtlenül fennkölt világába, hanem a visszaemlékezés által megszépült és végtelenné lett multba, mely felé a romantikus végtelen és elérhetetlen vágya száll.

A második generáció, Arany és Petőfi nemzedéke, nem menekül a realitás elől, költészete a magyar valóság hű képmása. Még akkor is, amikor a történelemhez fordul, mint Arany János eposzaiban, akkor is a régi magyarságban, sőt a hún ősökben is, a mai, a mindenkori, az örök magyarság reális, behatárolt, nem végtelenített vonásait tükrözteti.

Ennek a mérhetetlenül leegyszerűsített jellemzésnek alapján is nyilvánvaló, hogy melyik romantikus nemzedékhez fordult inspirációért a harmadik romantikus nemzedék, a mesedramák nemzedéke. A legfőbb inspirációt az első generáció valóságtól futó költészetétől nyerte, tőle tanulta meg az irreális ország földrajzát. A nemlétező birodalom vált újra a költő birodalmává, ahol a vágy otthon érzi magát, és ennek a birodalomnak az útját Vörösmarty segítségével találta meg.

Itt találkozunk az újromantikus költő a fejlődésére döntő fontosságú élménnyel, a magyar mesedráma «*conditio sine qua non*»-jával, a *Csongor és Tündével*. Vörösmarty e műve az első magyar mesedráma és Rákosiig az utolsó is. A második romantikus generáció nem termelt mesedramát, mert nem kereste a mese birodalmát. Meseszerű remekműve, a *János vitéz*, tulajdonképen csak egy kévéssel odébb helyezi, Meseország felé, a magyar realitás határait: János vitéz, az Alföld szíve, meghódítja és alföldivé teszi Tündérországot is.

A *Csongor és Tünde* egészen az utánzásig hatott a magyar mesedramára. Legerősebben érezhető talán Csiky *Jóslatában*: a III. felvonás első jelenete, a papnők játéka, a *Csongor és Tünde* nemtőjelenetének utánaköltése. A *Csongor és Tünde* személyeinek bizonyos egymáshoz való viszonylatai állandóan visszatérnek a magyar mesedramában: így pl. az Argirus királyfiból örökségül maradt Csongor-Mirigy-Ledér viszonylat. Mirigy le akarja téríteni Csongort az igaz szerelem diadalútjáról, Ledér, az ál-szerelem által. Az *Aesopusban* a Diodort ostromló háromlányos Sardanapala felel meg neki; a *Jóslatban* a főpap és a két hetéra, a *Legszebben* Corinna, a hős régi szerelme tölti be Ledér szerepét, az *Ellinórnban* az ál-Elfrida, aki tulajdonkép az igazi Elfrida, de nem az az Elfrida, akit Edgár igaz szerelme keres. A *Csók* középpontjában is a királyné megkísértetése áll. A *Csongor-Balga*, *Tünde-Ilma*

szembeállításnak, szóval a Don Quijote-Sancho Pansa dramatizált formájának, szintén több megfelelőjére találunk. Már a *Cydoni almában* így állnak szemben Acontius és Polymorphus; az *Aesopusban* Diodor és Castus, a *Jóslatban* a főpap és a segédpap. Itt különben Balga alakja megduplázódik: a segédpap mellett ott találjuk Sosiast, a szolgát, kinek neve, talán nem véletlenül, azonos a Molière-től és Heinrich von Kleisttől feldolgozott Amphitryon-monda szolgájáéval.

Mindez azonban lényegtelen; ezek a hatások nem szükség-szerűek, itt fogásokról van szó, melyeket a tökéletes és magyar nyelven egyetlen mintaképtől ellestek. Sokkal fontosabb az a tartalmi mozzanat, amelyet a későbbiek Vörösmartytól tanultak.

A *Csongor és Tünde* alapeszméje ki nem mondottságánál fogva sok találgatásra, elmélyedő boncolásra adott alkalmat. Legyen szabad azt hinnünk, hogy az igazságot felfogásának egyszerűségénél fogva (mert a mesedráma alapeszméje csak egyszerű lehet) Császár Elemér közelítette meg leginkább egyetemi előadásai folyamán, amikor azt mondta, hogy a *Csongor és Tünde* alapeszméje az *igaz szerelem diadala*.¹ Csakugyan, ha absztrakt távolságból szemléljük a műfajt, megértjük, hogy a mesedramának más alapeszméje tulajdonképpen nem is lehet. Ez hozza csak tökéletes formulára az alapvető romantikus mondanivalót, olymódon, hogy a tartalom is egy mindent magában foglaló szimbolumba sűrűsödik, és maga a szimbolum is formailag tökéletesen kifejezhető.

A romantika legfőbb eszmei mondanivalója az *érzelem* primátusa az *értelem* fölött. Az értelem behatárol, merev korlátok közé szorít, rendszerez és a dolgok végtelen gazdagságát az absztrakció szűkösségére csökkenti, és végül is maga az emberi értelem is igen szűkös határok közé van szorítva — az érzelem viszont határtalan, végtelen és beletorkollik a végtelenbe, mely a romantikus vágyak végső célja. Az érzelmek közül a *szerelem* a legösszefoglalóbb: valamennyi érzelem váltakozik benne; legáltalánosabb: természeti erők hajtják — a legalkalmasabb tehát arra, hogy az összes többi érzelem szimbolumaként, mint az *érzelem*, szerepeljen.

Az igaz szerelem diadalának «igaz» jelzőjét pedig a romantikus erkölcsstan, értékelmélet követeli: az igazi érzelem, a határtalan érzés értékesebb az érzelem primátusa jogán az álérzelemnél, melyet hasznossági, hiúsági stb. szempontok, tehát racionális mozzanatok hoznak létre és korlátoznak. A «diadalt» a mese követeli: mert a mese az a műfaj, melyben vágyak teljesülnek. Ezért is fordul olyan szeretettel a mindég kielégítetlen vágyú ember, a romantikus, a meséhez.

¹ Az ő bővebb fogalmazásában: az ideális szerelemnek mindent legyőző ereje, a tiszta viszonzott szerelem, a legnagyobb emberi érték.

A magyar mesedráma írói valamennyien magukévá tették a romantikus credót, romantikus értékelméletet, legteljesebb mértékben Rákosi Jenő, akiben tudatos kifejezőre is talált (*Szerелеm iskolája*):

Nem a tudás bennünk az isteni,
A korlátolt tudás, mely itt vagy ott,
S minduntalan érzékink s agyvelőnk
Tökélytelenségébe ütközik.
Lényünkben isteni az érzelem,
A mely végtelen, mely határtalan,
A mindenség, az Isten része, sőt
Mindkettő egy maga. A lét forrása
És célja egyben.

Az érzelem tisztelete itt a pantheizmus felé lendül, a romantika vallási gyökerei felé.

A romantikus credóval együtt magukévá tették az azt sűrített formában hordozó mesealapeszmét is. Az «igaz szerelem diadala»-motivum öregebb, mint a XIX. század romantikája, talán az örök-emberi romantikával egyidős. Vörösmartyhoz Gyergyai meséjéből került, oda pedig középkori olasz népkönyvekből, ezekbe pedig talán az alexandriai próza kifoghatatlan kincsestárából vagy egyenesen a Keletről, és így magából az első mondaalkotó forrásból, a mítoszból fakad. Az Argirus-monda az örök Amor- és Psyche-monda egyik variánsa.

Hogy a magyar mesedramák valamennyien ezt a motivumot dolgozzák fel, már bevezetésünkben láttuk. Valamennyiük számára a *Csongor és Tünde* volt a mintakép; Vörösmarty ültette el ezt a motivumot a magyar irodalom földjében és az ő nagy költészete tette növekvővé, termékennyé. A motivum átvétele valószínűleg nem ment tudatos úton végbe: íróink ezt a motivumot a *Csongor és Tünde* hatása alatt, mint a mesedráma műfaji sajátosságát, elengedhetetlen belső törvényét idegezték be a nélkül, hogy erről maguknak számot adtak volna.

Vörösmarty másik, centrális jellegű hatása a *nyeloben* nyilvánul. Vörösmarty nyelve az arisztokratikus költőé, aki elzárkózik a mindennap világtól és művészetének választott kincsét csak a nemzet választottjaival akarja megosztani. Ezért keresi a ritka, artisztikus csengéseket, a nyelv önmagáért való felmagasztosult szépségét. A második generáció viszont olyan nyelvre törekedett, mely mindenki számára érthető és élvezhető. Ennek a törekvésnek nyilvánulása, hogy a második generáció drámájában (Teleki, Czakó, Obernyik, Hugó) a próza általános az első generáció jambikus dikciójával szemben.

A szabadságharc után a «népi» stílus kora tulajdonképpen lejárt. Arany János is lassú átmenettel áttér későbbi költésze-

tének «koncentráltan népies» stílusára, mely archaisztikus, különc színezetével már egyáltalán nem szól mindenkinek, sőt stilizáltság tekintetében messze felülmúlja Vörösmartyt.

Ennek a stílusterésnek, az újra arisztokratizálódó ízlésnek képviselői a magyar mesedramák. «Vissza Vörösmartyhoz!» — ez lehetett volna az újromantikusok jelszava. Felújítják a drámai jambust, melyet a magyar irodalomban époly lehetetlen Vörösmarty-reminiszcenciák nélkül kezelni, akár a hexametert, vagy Arany-reminiszcenciák nélkül a Zrinyi-sort. A nyelvi hatás elsősorban Rákosi Jenőnél nyilvánul; bővebb kifejtése azonban inkább nyelvészeti jellegű volna és igen hosszas kitérést követelne.

A Vörösmartyhoz való visszatérés határozza meg, hogy a második generáció, Aranyék, költészete alig hagyott nyomot a magyar mesedramán. Csiky és Dóczy verselésének könnyedségén mindenestre érezhető, hogy Arany János előttük járt, de közvetlen hatás nem mutatható ki. Jellemző, hogy még a népi elemek felfogásában sem követik Arany népi realizmusának útját, hanem visszatérnek a romantikus «mitikus» népfelfogáshoz, mely Herderből és a német Sturm und Drangból nőtt ki, és melynek szellemében íródott a *Csongor és Tünde*, ez a késői magyar mítosz. A mesedráma népi alakjaiban, pl. Igazán Vendelben és családjában (*Szerelmem iskolája*), vagy Carlóban és Marittában (*Csók*) hiába keresnek a népnyelv zamatosságát, magyaros körmönfontosságát, e helyett megtaláljuk a népről szóló mítoszt: hogy a nép romlatlanságában képviseli az ősi, tiszta erkölcsiséget a civilizáció álságaival szemben. Ez a mítosz egyik legfőbb mozgatóereje a *Csók*-nak és hatása alatt a *Szerelmem iskolájának*.

Egyetlen egy van drámáink között, mely a második generáció hatását mutatja, ez a sorozatnyitó *Cydoni alma*. Éjszaki Károly korára nézve is még a Petőfi-nemzedékhez tartozott, (szül. 1818.) ő még nem is tudta és nem is akarta kivonni magát Petőfi géniuszának hatása alól. Nyelvet még Petőfi nyelvéen tanult, apró gondolatai, melyekkel a darab menetét tarkítja, Petőfi verseinek merész antithesiseit, hirtelen gondolat-zökelléseit utánozzák. Legerősebben a *Felhők* Petőfije befolyásolta Éjszakit: ez az aforizmatikus költészet igen könnyen foglalhat helyet a mesedráma keretein belül. Jellemző sorok pl.:

Szegények! vizetek sincs! — Bárha minden
«Víz» a világon: ész, adott szó, szerelem,
«Tenger»... merő víz, szörnyű nagy a tenger,
Csupán az ember törpe és parányi...
És mégis a nagy tengert a kis ember
Használja lábvizül.

Szójáték, általánosítás (az ember fogalommal való dobálódzás), a lábviz szó heinés cinizmusa: a *Felhők* valameny-

nyi elemét megtaláljuk benne. Ilyen helyet számosat lehetne idézni.

Ha tehát a *Cydoni alma* hatott az *Aesopus*-ra, akkor a *Cydoni alma* a természettudósok «missing link»-je, hiányzó láncszeme a második és a harmadik romantikus generáció között a magyar irodalom törzsféjlődésében.

2. Shakespeare.

Az előbbieken céloztam arra, hogy a külföldi irodalomból is legkivált az hatott mesedrámáinkra, ami Vörösmartyra hatott: tehát Shakespeare és a spanyolok.

Közülük Shakespeare hatása a sokkal fontosabb, csaknem egyenlő Vörösmarty hatásával. Azonban minden kornak megvan a maga külön Shakespeare-je, amint a maga külön görög-sége is — Shakespeare ezerarcú géniuszából minden kor azokat a vonásokat látja meg, amelyekre épen szüksége van. Kérdés tehát, az újromantikusok melyik Shakespearehez fordultak?

A második generáció Shakespeare-felfogása, mely Arany János balladáiban nyilvánul meg, nem befolyásolta őket: nem vonzotta őket Shakespeare-ben sem a «jellemrajz», sem az immanens moralitás, mely szerint minden bűn önmagában hordja már bűnhődését — csirájában, a tettben van már és később kinövekszik lélekbontó örületté. Ehhez a látáshoz hiányzott belőlük a tragikus komolyság.

Bennük az első generáció Shakespeare-felfogása támadt fel újra. Vörösmarty Shakespeare-felfogása pedig a német romantika, L. Tieck hatása alatt keletkezett. Tieck Shakespeare universumából azt az egy oldalt emelte ki, mely az ő lényének megfelelt: a meseszerűen romantikus, a «mondbe-glänzte Zaubernacht» költészetét, a regényes színművek és a vígjátékok Shakespeare-jét. Vörösmartyra is ez a Shakespeare hatott, tőle tanult vígjátékot írni, tragédiát pedig V. Hugótól. Ehhez a romantikus, vígjáték-Shakespearehez tér vissza Rákosi is. «Két, merész, fiatal költői lélek, mondja Császár Elemér,¹ egy emberöltő távolától elválasztva, ki akarta téríteni vígjátékunkat eddigi pályájából s az archimedesi pontot hozzá mindketten Shakespeare komédiáiban találták.» De Vörösmarty Shakespeare-hez spontán gesztussal fordult, Rákosi pedig Vörösmarty hatása alatt — nem közvetlen, hanem másodlagos Shakespeare-átélésről van szó.

Maga a Shakespeare-cultus akkor szorosan hozzátartozott a kor hangulatához; legfontosabb megnyilvánulása a teljes magyar Shakespeare-fordítás, megjelent 1864-től. A magyar

¹ *Shakespeare és a magyar költészet*, 1917. 151. l.

Shakespeare-fordítás heroikus munkáját még az előző korok nagyjai kezdték meg. Az epigon nemzedék tehát nemcsak Shakespeare géniuszának vélt adózni a fordítással, hanem az előző nagyok emlékezetének is — ezért igyekeztek Shakespeare-t mintaképeik szellemében fogni fel és szólatatni meg. Így jutott el Rákosi is Shakespeare-hez. Nála és követőinél ezért nem lehet szó önálló Shakespeare-felfogásról. Ők készen kapták Shakespeare-t, mintegy a magyar irodalom integráns részeként, a meglevő Shakespeare-képen változtatni, azt újra átélni époly kevéssé akarták, mint Vörösmarty hagyományait.

Shakespeare hatásáról beszélvén első helyen kell emlétenünk azt, melyet maguknak a költőknek egyike jegyzett fel. Rákosi Jenő most megjelent *Emlékezéseiben* (II: 22. l.) a következőket írja:

«Abban az időben Dóczy Lajos, akkor még Dux, nálam lakott s mikoron én inkább kísérletképpen, semmint komolyabb szándékkal Shakespeare *Love's labours lost*¹ című vigjátékát fordítottam, egyszer eszébe jutott, hogy nem volna rossz ennek a vigjátéknak a témáját tovább szőni. A vigjáték tárgya egy kis fejedelmi udvar, mely összeesküszik a hölgyek ellen s hadat üzen a szerelemnek. Dóczy ötlete volt egy kis fejedelem, aki parancsban adja ki a szerelem dolgában való erkölcsös életet s ebből folyik a bonyodalom stb. . .» Ezek a sorok magukban foglalják a két darab között fennálló hasonlatosságot. Rákosi tanúsága ezt a hatást kétségtelenné teszi.

Shakespeare hatásával a magyar mesedramára főképen Császár Elemér és Galamb Sándor² foglalkoztak. Mindketten egyetértének abban, hogy a *Szerelem iskolájának* leánykérő jelenete a *Velencei kalmár* hasonló jelenetének hatását mutatja. Egyetértének továbbá a próza és vers váltakozó használatának shakespearei eredetében.

Császár Elemér ezenkívül kiemeli a nyelvi hatást, mely Rákosinál és követőinél a fordulatos nyelv és a szójátékok, tehát az *euphuistikus stílus* alkalmazásában nyilvánul. Valóban, ez a stílárius mozzanat rendkívül jellemző a magyar mesedramára, és talán épen ez okozta, hogy ez a műfaj közönségünk szívétől mindvégig kissé idegen maradt. Mert az euphuismus Shakespeare korában a kor hangulatából fakadt, mélységes kortörténeti okok determinálták, a születő barokk szellem kereste benne kifejeződését, tehát organikus része volt a művészetnek — a közönség számára pedig épezért közelfekvő, magától érthető volt, hiszen az ő beszédmódja volt többé-

¹ *A felsült szerelmesek.*

² Császár Elemér i. m., Galamb Sándor: *Rákosi Jenő, Irodalomtörténet* 1921.

kevésbé az euphuismus, magát látta ábrázolva vagy kigúnyolva a színpadon. A magyar mesedráma euphuismusa viszont teljesen anorganikus, «csak irodalom», minden korból-nőtt szükségesség nélkül, pusztán irodalmi hatásokból fakadt alexandrin termék. Az euphuistikus tréfa nem hat elevenen, nem nevetséges igazán, hanem erőszakolt, mesterséges benyomást tesz.

Galamb Sándor rámutat az *Aesopus* Diodor-Castus szereppárjának a shakespearei Henrik-Falstaff szereppárral való rokonságára, továbbá a clown-szerepkör alkalmazására Rákosi-nál. Utóbbi megfigyelését kiegészíthetjük avval, hogy a clown Rákosi követőinél még nagyobb szerepet játszik, különösen Csiky *Jóslatában* (Sosias.)

Galamb Shakespeare hatását látja Sylvániának mint színhelynek alkalmazásában, tehát a meseszerű ország miliójében. Csakugyan ez a legfontosabb Shakespeare-hatás mesedramáinkban. A térbeli elhelyezés problémáját közvetlenül Shakespeare mintájára oldották meg, kiküszöbölve Vörösmarty megoldását, a magyar mesevilágot.

Valóban, mesedramáink mindkét iránya Shakespeare vezetésével oldja meg a színhely kérdését. A görög csoport a *Szentivánéji álomra* támaszkodik, a spanyol-latin csoport az *Ahogy tetszikre*, *Viharra*, *Téli regére*, *Cymbeline-re*, szóval Shakespeare meghatározatlan országban játszódó darabjaira. A *Szentivánéji álom*nak az egykori reális Athénhez semmi köze; épily kevés köze van Görögországhoz az *Aesopus*, a *Jóslat*, a *Legszebb görögjeinek*. A lényeges különbség Shakespeare és Rákosi görögjei között az, hogy Shakespeare meseországa, hogy úgy mondjuk, naiv: ő hitt Görögországának realitásában, vagy legalább is eszébe sem jutott, hogy irreálisnak tartsa, Rákosi és követői viszont tudatos meseországot alkotnak — hogy a naiv szó schilleri ellentéppárjával éljünk: szentimentális meseországot, a vágy országát, az ellenrealitását, azt akarják épen, hogy ne legyen reális.

Nem hisszük azonban, hogy mesedramáink Shakespeare hatása alatt, tehát Shakespeare szándékainak félreértésével igyekeznének szabadulni a tér és idő korlátaiból; nem hisszük, hogy azért játszódnak le irreális világban, mert a shakespearei vígjáték világának oly kevés a realitása. Ennyire alexandrinnek még sem lehet mesedramáinkat tekinteni. Azt hisszük, a realitástól menekülő, mesevilágot kereső hajlam megvolt bennük Shakespeare-től függetlenül is, épen ezért írtak mesedramákat, és ezért hatott rájuk Shakespeare világából épen csak a német romantikán és Vörösmartyn keresztül átélt *mesejátész* Shakespeare. Shakespeare hatása tehát nem abban állott, hogy mese-miliőt kerestek, hanem csak abban, hogy mese-miliőt találtak: Shakespeare görögjeit, Shakespeare latinjait. Magának a valóság elől való menekülésnek okát

nem lehet csak magában az irodalomban keresni; a korból, az egyéni és a magyar sors összeszövődéséből, az örök-romantikus vagy történelmileg determinált újra feltöréséből következik az.

Bevezetésünkben a lényeges sájátságok között említettük a színpadi realitás mellőzését. Ez a mozzanat is Shakespeare-re vezethető vissza; nyilvánvaló pl. a gyakori színváltozásoknál, melyek shakespearei eredetére Császár Elemér s az újromantikusokkal kapcsolatban Galamb Sándor is rámutat. A színpadi követeléseknek ez a szuverén semmibevevése már a német Sturm und Drangnál is, Goethe *Götzjében*, amikor először tűnt fel, már Shakespeare-re való hivatkozással történt. Pedig Shakespeare nem vetette meg a színpad követeléseit, csakhogy a maga, egészen más természetű színpadához alkalmazkodott, — ezért utánzása ezen a ponton époly meddő dolog, mint az euphuistikus stílusban.

Különben meg lehet állapítani, hogy színpadtechnikai szempontból nem annyira Shakespeare drámái, mint inkább a régi Nemzeti Színház Shakespeare-előadásai hatottak. Amint ismeretes, e színművek magyar színpadra való adaptálása igen egyszerűen történt: a színeket, amennyire lehetett, összevonták egy semleges trónterembe vagy «fenyérbe», a rövidebb jeleneteket elhagyták, a többit a színpadi szükséghez képest összevissza keverték. Így történt, hogy a bizalmas természetű jelenetek nagy nyilvánosság előtt játszódtak le, a fellépések és kimenetelek megokolása elveszett, a színpad elvetett magától minden shakespearei realitásértéket és olyan légüres tér lett, mint a francia klasszikus dráma «terme a királyi palotában». Mesedramáink szerzői ezeken az előadásokon nevelték színpadi izlésüket, és úgy érezték, Shakespeare szellemében járnak el, amikor mellőzik a színpadi realitás elemi követelményeit.

Császár Elemér megállapítja, hogy a *Szerelem iskolájának* központi mozzanata, Stella száműzetése a szegénységbe, Shakespeare *Cymbeline*-jével es *Téli regéjével*, Imogen és Perdita sorsával rokon. Legyen szabad ezt a megállapítást általánosabb keretekre kiterjesztenünk és rámutatnunk arra, ami szerintünk a legerősebb Shakespeare-hatás a magyar mesedramában. Ez a bevezetésben vázolt «meseszerű feltevés». Mesedramáink Shakespeare-től tanulták, hogy a mesedramában a feltevés irreális világnak kell megteremtenie a mesehangulatot, az irreális világot, a további cselekmény már teljesen reális lehet, sőt a kontraszt erejénél fogva annál nagyobb a hatás, minél reálisabb dolgok történnek Meseországban. Shakespeare meseszerű feltevései közül legkiemelkedőbb a *Lear király* expozíciója, mely meseszerű mivoltával, lélektani valószínűtlenségével mitikusvá varázsol egy igaz és emberien átélhető történetet. Ilyen meseszerű feltevés Perditának kitétele a *Téli regében*, Prospero

varázsszigete a *Viharban*, a leánykerés különös feltételei a *Velencei kalmárban*, Oberon és Titania harca a *Szentivánéji álomban*. Ezt a geniális technikai fogást, melynek segítségével a Meseország több lesz, mint puszta miliő, diszlet, hangulat, mert cselekvéssé és így a dráma leglényegesebb mozzanatává válik, valamennyi mesedrámánk eltanulta Shakespeare-től, amint már ismertetésüknél megjelöltük.

3. A spanyolok.

A spanyol hatás útja ugyanaz, mint Shakespeare-é: Vörösmartyn keresztül vezet, aki a *Csongor és Tündében* magyar talajba ültette át a spanyol dráma versmértékét és egyébként is nagy tisztelője volt a spanyol drámának. Vörösmartyhoz pedig ez is a német romantikán, nevezetesen Tiecken keresztül jutott el: a német romantikusok voltak az elsők (talán az utolsók is), akik Calderont Shakespeare mellé helyezték, mint a germán zseninek latin-katholikus ellenlábását. Valamint a Shakespeare-cultus, a spanyol-cultus is epigonszerű másodvirágzást él meg nálunk a múlt század 70-es éveiben. Ekkor jelenik meg a *Spanyol költők tára* (első kötete 1870-ben), mely termékenyítően hat a magyar mesedrámára.

A spanyol költők fejedelmének, Calderon de la Barcának egy darabja jön itt számításba: *Az élet álom*. Ez a legnevezetesebb feldolgozása az álom-motivumnak, melyet Rákosi is alkalmaz a *Szerелеm iskolájában*. Hogy közvetlen Calderon hatása alatt vagy pedig Grillparzer vagy esetleg egy másik német drámaíró (talán Raupach) közvetítésével találta-e meg ezt a motivumot, nem lehet megállapítani.¹

Calderonon kívül Moreto az, akinek a mesedrámák sokat köszönhetnek. A szerelemtől vonakodás motivumát klasszikus szépségben Moreto dolgozta fel *Közönyt könnyvel* c. darabjában; későbbi nagy feldolgozások, mint pl. Marivaux *Les faux confidants*-ja, mely talán Bessenyei *Philosophus*-ára hatott, nem érik utól a spanyol dráma koncentrációját, nagyvonalúságát. Ez a dráma hatott Dóczy *Csőkjára*, Rákosi *Szerелеm iskolájára* és legkivált Dóczy *Ellinórjára*, melyben Edgár király és Ellinór, az egymásnak szánt pár, halálosan húzódoznak egymástól, mígnem ismeretlenül megszeretik egymást.

Egy nyomtatásban meg nem jelent bölcsészdoktori disszertáció² Moreto *Szép Diegojában* jelöli meg Csiky *Ellenállhatatlanjának* forrását. A feltevés annyiban csakugyan valószínűnek látszik, hogy mindkét darab hőse egy új *ερωτωντι*

¹ Glatz Ernő *Az álom a költészetben* c. értekezése (Budapest, 1909. 39. l.) Raupachot jelöli meg forrásul.

² Kóczsa Sándor: *A magyar újromantikus dráma*. Budapest, 1926.

μωρούμενος, aki azonban nem hadierényeire, hanem nőhódító férfiszépségére büszke, alaptalanul. Moretónál Diegónak hívják a darab hőstét, Csikynél pedig ugyanúgy a «zordon nagybácsit», a hercegnő gyámját. Már pedig a tolvaj nyomot szokott hagyni; a névadásnál sokszor kiérződik a hatás, anélkül, hogy a szerző tudna róla. Így pl. egy nemrégiben sikerrel adott magyar darabban, mely nyilvánvalóan Bernard Shaw *Warenné mesterségének* hatása alatt keletkezett, a hősnőt Gorenénének hívták. A *Szép Diego* magyar fordítása 1876-ban jelent meg, az *Ellendíhatatlan* pedig 1878-ban, — az időrend tehát megfelel.

4. Német hatások.

Mesejátékokról lévén szó, közelfekvő volna az a feltevés, hogy a német romantika hatása nyilvánul ebben a műfajban; hiszen a német romantika sehol sem érezte olyan otthon magát, mint épen a mesében. Azonban még sincs így. Amennyit a magyar szellem magához tudott asszimilálni a német romantika két nagy generációjának művészetéből, annyit már az első magyar romantikus nemzedék, Köleseyé és Vörösmartyé, magába fogadott: a mesére vonatkozólag ez nem volt több, mint a Tieck-féle Shakespeare-felfogás, melyről már beszéltünk. Maguk a mesedramák, melyeket a német romantika produkált, teljesen hatás nélkül maradtak. Tieck darabjai: *Prinz Zerbino*, *Der gestiefelte Kater* stb. mind a romantikus irónián, a szin-padi illúzió megbontásán alapulnak, mely a mi mesedramáink szellemétől távol áll. Clemens Brentano *Ponce de Leonja* rokon ugyan mesedramáinkkal a szójáték túlzásbavitelében, de ez, valamint követője, Büchner *Leonce und Lenája*, a mesedráma fantáziaszabadságát a két költő lényében rejlő anarchisztikus, formabontó tendenciák kiélésére használja fel, ennyiben drámáink higgadt levegőjétől teljesen idegen. Platen gróf mesejátékai: *Der Gläserne Pantoffel* és a *Der Schatz des Rhapsinit* klasszicizáló romanticizmusukkal sokban emlékeztetnek Rákosira, de formájuk, tobzódásuk a nehéz, komplikált metrumok és strófaformák alkalmazásában, egészen más természetű.¹

Két német költő hatott bizonyíthatóan a magyar mesedramára, mindkettő a romantika késő hajtása és reakciója is egyben: Grillparzer, a szomszédos Ausztria reprezentáns költője a 70-es évek óta, és Heine, akit mesedramánk egyik kiváló művelőjével, Dóczival faji közösség fűzött össze, mind a kettő tehát valamivel jobban fölkelte egyik-másik írónk érdeklődését, mint a többi német költő.

Grillparzer, kit kora annyira nem ismert, kinek költői nagysága, páratlan művészi komolysága, léleklátó mélysége

¹ L. Karl Holl: *Geschichte des deutschen Lustspiels*, Leipzig, 1923.

évről-évre erősebben bontakozik ki az irodalomtörténet szeme előtt, tulajdonképen sosem volt kedvelt költő Magyarországon. Nehéz elfelejteni többször hangsúlyozott magyarellenes politikai meggyőződését, a hamis lekicsinylést *König Ottokars Glück und Ende* c. darabjában, mellyel a dürnkruti csatában résztvevő magyarokat illeti, a magyartalan Bancbanust és a tehetetlenül lázongó magyarokat az *Ein treuer Diener seines Herrn*-ben. Amikor Laube a Burgtheaterben a 60—70-es években nagy sikerrel felújította Grillparzer darabjait, a magyar színpad nem vette át a bécsi divatot, sőt mindezekig csak egy darabját adták Magyarországon, az *Aranygyapjú*-trológiát. Mégis Grillparzer hatott mesedramáinkra; mert ő is ugyanazt tette mélyebb és komolyabb formák közt, amit mesedramáink költői: kereste «a klasszikus tárgyban a shakespearei romantika levegőjét és stíljét», ahogy Beöthy Zsolt mondja Rákosi Jenőről.¹

Grillparzer hatása legnyilvánvalóbb a *Szerelem iskolájá*-ban, mely, amint említettük, talán Grillparzer *Der Traum ein Leben* c. darabjának közvetett Calderon-hatása alatt dolgozta fel az álom-motívumot: az álom meggyőzi és átalakítja az álmodót. Mindhárom darabban az álom jelenti az elszabadult életet, az egyetlen tett, egyetlen elhatározás végzetes következményeit, az éber valóság pedig a bekorlátozást, a nyugalmat, a klasszicizmust, a *Szerelem iskolájá*-ban a házasságot.

Grillparzer bizonyos fokig példát szolgáltatott a görög miliő romantizálására, modern, bensőséges lélekkel való átítatására, a *Sappho* és *Des Meeres und der Liebe Wellen* c. darabjaiban — ez utóbbi az ismert Hero és Leander mondát dolgozza fel. Grillparzer görögjei is időtlen görögök, mint Rákosiéi. Grillparzer ezt Goethétől, az *Iphigeniéből* tanulta, és így talán nem is túlzás azt mondani, hogy mesedramáinkon bizonyos csekély mértékben a német klasszicizmus ize is érződik. A *Des Meeres und der Liebe Wellen* színhelye jósda, a papnő és a főpap összeütközése áll a dráma középpontjában — jósda körül játszódik le Éjszaki *Cydoni almája* és Csiky *Jóslata* is. Jósda-dráma egyébként sok van a német irodalomban. Közös hangulati ősök talán Wieland *Agathon* c. regénye, melynek görögtelen görög hőse hosszabb ideig a delphi jósda szolgálatában áll. A jósda, mint drámai színhely, Goethét is foglalkoztatta, szándékában volt egy *Iphigenie in Delphi* c. darabot írni. 1854-ben Friedrich Halm (báró Münch-Bellinghausen) és Karl Schroeder irtak egy ilyen című drámát, 1865-ben pedig Joseph Victor Widmann.

Grillparzer harmadik hatása kérdéses. Azt hisszük, hogy Dóczi Csókját Grillparzer *Die Jüdin von Toledo*-ja inspirálta.

¹ Beöthy Zsolt: *Rákosi Jenő drámai irodalmunkban*, Budapesti Szemle 1920.

Hogy Dóczi ezt a darabot ismerte, kétségtelen; faji hovátartozása miatt a darab tárgya minden bizonnyal érdekelte és vonzotta. Különbösen is erős németes műveltsége lévén, lehetetlen feltenni, hogy elkerülte volna figyelmét s ne ismerkedett volna meg a legnagyobb osztrák író legszebb színművével. A *Jüdin von Toledoban* egy spanyol királyról és királynéről van szó; szigorú erkölcsiségük súlyával ránehezednek udvarukra, s onnan száműzik a könnyelmű szerelmes Garcerant. Garceran egy idő múlva visszatér, ezzel indul meg a darab. Eddig a két darab megegyezik. A német dráma tárgya is megkísértcetés: a király szerelmes lesz egy szép zsidónőbe; miatta elhanyagolja országát, mint Mohamed az *Iréneben*; a zsidónőt az ország nagyjai megölik, mint Iñez de Castrót, Agnes Bernauerint, mint Bátori Máriát Dugonics András darabjában. A fejlemények, a dráma hangulata tehát egészen más, mint a *Csóké*: amaz tragédia, ez vígjáték. De a hatás lehetősége azért megvan. Dóczit rendkívül lebilincselhette ez a tárgy; de érezte, hogy súlytalanabb, felszínesebb szelleme nem alkalmas a tragédiára: — a tragikus inspirációt tehát átértékelte líraivá és vígjátékivá. A romantikus szerelem megejtő hatalma most a szép zsidónőről a legsúnyább zsidóra szállt át, talán Heine hatása alatt, de a király-Maritta szembeállításban még fellelhetjük az eredeti nyomait.

Heine hatása mesedramánkban kétszer nyilvánul. Először közvetve, Petőfin keresztül, a *Cydoni almában* az aforizmatikus betéteken, azok antithézisein, gúnyán, cinizmusán. Másodszor pedig Dóczi két darabjában. A hatás nem annyira tárgy- vagy formabeli. Dóczi egész gondolkodása, alaphangulata és műveinek hangulata Heinén nevelődött. Meggyőződése az emberi természet gyöngé voltáról, mely semmiféle kísértésnek nem tud ellenállani, de gyöngé voltában is rokonszenves, léptenyomon a nagy gúnyolódót juttatja az ember eszébe. Különösen az *Ellinór* Edgár királya heineien elgondolt alak; olyanira, hogy még az ősbibb Byron is keresztülsillan rajta. A *Csókban* a gögös királynő és a legsúnyább zsidó szembeállítás, dekoratív értékében, távolról emlékeztet Heine *Donna Clara c.* versére.

5. A magyar mesedramák viszonya a romantikához általában.

Miután megvizsgáltuk mesedramáink viszonyát az egyes romantikus irodalmakhoz, felelhetünk végre arra a kérdésre, hogyan viszonylanak magához a romantika lelkéhez.

A romantika mibenlétének problémáját itt nem kívánjuk boncolni; az újabb német és francia irodalomtudományi kutatások ezt a kérdést oly mérhetetlenül bonyolulttá tették,

az egymásnak ellenmondó vélemények, álláspontok oly beláthatatlan tömegével szemben kellene állást foglalnunk, hogy ennek kitérősszerű, epizódyszerű elintézését meg sem kísérelhetjük. A mi eddig követett szempontunkból azonban (mely csak egy szempont, egyáltalában nem abszolút) azt mondhatjuk, hogy a XIX. század romantikája, első fázisában legalább is, amikor reakcióképen klasszicizmusra és felvilágosodásra megszületik, *menekülés a valóság elől*. A német romantika spiritua-lismusa, a francia exotismusa, az angol pantheismusa mind megegyeznek ebben az egy vonásban. Hasonlókép a magyar romantika első fázisa, Vörösmarty régi dicsőséget kereső nemzeti romantikája, mely elfordul a szomorú jelentől.

A romantikus mozgalom az egyetemes irodalom nagy megújodását jelentette. A költők, hogy a valóság elől meneküljenek, leástak az önmaguk mélyébe: egy fokkal mélyebben vetették meg lábukat a tudatalattiban, semmint elődeik: ez a költészet haladása, ezért nevezte Friedrich Schlegel a romantikát progressive Universalpoesienek. Az eddig tudattalan lélekrétegekből a képzetek, fantáziák, érzések mérhetetlen kincsét bányászták ki, és akik genialis alkotók voltak közöttük, megtalálták az adaequat formát az új tartalom számára. A romantika az egyetemes irodalomba a kifejezés ezer új lehetőségét dobta be.

Ehhez a nagy romantikus formakineshez térnek vissza új romantikusaink. Őket is belső kényszerek űzik, hogy meneküljenek az ellenséges realitás elől — a menekülés számára az első romantikus nemzedékünk már kitorpte a kapukat és megépítette az utakat.

Ebben rejlik az alexandrin, az epigonszerű, a másodlagos vonása a magyar mesedrámanak. Az első romantika vajdók kínok között, szenvedéséből páncélt kovácsolva építette ki lázas álmaiban a valóságfölötti birodalmat; a romantikus megoldások, romantikus sémák mind lázálmos víziók szülöttei, melyekért alkotójuk nagyon megfizetett. A másodlagos romantika már a kész kertbe vonul be nyitott kapukon át és a víziókból nem érez többet, mint végső leszűrődött eredményét, a mesét, a vigasztaló álmot, a vulkánon viruló virágot — és ezzel ékeskedik. A másodlagos romantika meddő volt: nem tudott magának sajátos formát teremteni.

A kétféle romantika közötti különbség abban rejlik, hogy az első romantika menekülése a valóság elől nem pusztán *elmenekülés* volt valami elől, hanem valamihez *odamenekülés* is. Nem pusztán azért menekültek a valóság elől, mert elégtelennek találták a valóságot, mert idegenek voltak benne, és az életük értelmetlen, hanem azért, mert találtak egy világot a valóság fölött, mely a valóságosnál jobban vonzotta őket. Ilyen világ volt a német romantika számára a katolikum,

az angol számára a természet mitosza, a francia számára a romantizált Kelet, a romantizált történelem és az utópiák birodalma — Vörösmarty és a magyar romantika számára a magyar antiqua virtus nagy víziója, mely egyúttal a messze jövőendő víziója is volt.

A másodlagos romantikából hiányzik az odamenekülés mozzanata: nem ismernek olyan világot a valóság fölött, melynek magasabb valóságát fájdalmas víziókban átélték volna, csak a realitást ismerik, az elől pedig menekülni akarnak. Menekülnek tehát azon az úton, amerre legbiztosabban menekülhetnek, az úton, melyet az elsődleges romantika készen hagyott hátra, a mese, a fantázia útján. A világ, melybe menekülnek, nem valóságos világ, nem átélt, nem mélyről jött látomásokból született, mint a romantikusok középkora és kelete; a mesejáték világa csak fantázia, csak játék, a lélek valósága hiányzik belőle, nincs realitása nemcsak a külvilágban, de belül sem. Ez a «játékszerűség», ahogy Galamb Sándor nevezi, a magyar mesedráma legjellemzőbb vonása.

Miért menekültek mesedramáink szerzői a realitás elől, ha nem volt a számukra egy belőlük nőtt magasabb valóság, mely befogadja őket? Az okot nézetünk szerint a kor szociális és gazdasági viszonyaiban kell keresnünk.

Talán túlzás nélkül mondható, hogy a kiegyezést követő esztendőök egy olyan hatalmas társadalmi átalakulás tanúi voltak Magyarországon, melyhez fogható talán csak Szent István államalapítása volt. Szent István korában az addig nomád nép átalakult agrárországgá, most pedig Szent István agrárállama átalakult merkantilis-kapitalista állammá. Eleddig a kereskedelem és ipar csak a földművelés lehetővé tételére irányult, az agrárius osztály szolgálatában állott. Mostantól kezdve az agrárius osztály jelentőségét az adta meg, hogy nyersanyagot szolgáltatott az iparnak és kereskedelemnek.

Az állam egész gazdasági képe átalakult. 1848-ban, jóllehet akkor háború volt, az állam évi kiadása csak 61 millió forint volt, 1867-ben pedig, pénzgazdaságra átalakult világban, az előirányzat már százmillió volt. Nagy arányban megindította a pénz forgalmát és a gépmunkát az ekkor kezdődő nagyobb-szabású vasútépítés. A részvénytársaságok alapítása erre az időszakra esik: az első részvénytársaság Magyarországon az Első brassói általános takarékpénztár volt 1836-ban, de ez még jótékonyági jellegű volt. Igazi részvénytársaságok, a kereskedelmieket nem számítva, az 50-es években alakultak: 1856-ban közlekedésiek, a Tisza Vasúttársaság és a Budapesti Alagút r.-t.; 1859-ben ipari, a Ganz-féle Gépgyár. Budapest rohamos kiépítése a kiegyezés után indul meg: 1842-ben Budának és Pestnek 91 ezer lakosa volt, 1870-ben már 255.401, — tehát több, mint a kétszeresére emelkedett és elkezdett nagyváros lenni.

Ezek csak véletlenszerűen összehordott adatok, melyekkel nem bizonyítani, csupán érzékeltetni akarjuk a nagy átalakulást, mely nem szorul bizonyításra és melynek lefolyását nem célunk rajzolni. A kiegyezés utáni évek Magyarországga társadalmában, iparában, civilizációjában még nem különbözött lényegesen a régi Magyarországtól, hiszen a kapitalisztikus intézmények még csecsemőkorukat élték és a régibb intézmények mellett csekély hatóerejűek voltak. Mindazonáltal az átalakulás már a «devegőben volt», élt mint tendencia, mint szándék, mint a kiválóbbak sejtelve, mint a kor nagy mozgató ereje.

A születő, erjedő, fiatalos lendülettel fejlődő magyarországi merkantilizmus lekötötte a nemzet energiáit, mint minden új mozgalom, és elvonta annak legértékesebb részét az irodalomtól. Szolgáljon illusztrációúl az a tény, hogy a mesedráma művelői, Rákosi Jenő, Dóczy Lajos és Bartók Lajos munkálkodásuknak csak kisebb részét szentelték az irodalomnak, nagyobb részét az újságírásra és közéleti tevékenységre fordították, mely sokkal közelebb áll a kapitalisztikus szellemhez, semmint az irodalmi alkotás. Ez is oka talán, hogy ez a nemzedék nem tudott elég energiát összegyűjteni arra a feladatra, hogy megragadja és a művészi forma határai közé igézzé az új realitást, mellyel szembekerült, felmutassa az életet, melynek hordozója volt. Ezért kellett a meséhez menekülnie, melynek ábrázolása ősi sémákon alapulván sokkalta könnyebb, semmint az új, sosem ábrázolt realitásé; a mese, amint mondtuk, szegényebb, mint az élet. A kapitalisztikus átalakulás első hatása tehát az irodalomban a realitás elől való menekvés volt.

Ez ellen az állítás ellen természetesen felhozható az az érv, hogy a polgári társadalom a külföldi irodalmakban évszázadok óta, nálunk pedig a XIX. század eleje óta, döntő befolyást gyakorolt az irodalomra, és ez a befolyás épen ellenkezőleg a realizmusban, a valóság szeretetében nyilvánult meg. Tekintetbe kell azonban vennünk, hogy a XIX. század folyamán a polgárság életében új mozzanatok tűntek fel, melyek a polgári társadalom arcát átformálták: a nagyipar, a nagytőke, a gép és a gépszerűvé vált társadalmi berendezkedés komplexuma — ez az, amit kapitalisztikus-merkantilis átalakulás alatt értettünk. Az új élet sietős üteme nem tűri meg a polgári bensőséget, melyen a polgári realizmus épült; szétszórtsága nem kedvez a családi életnek, nyers küzdelmei kigúnyoltatják a szentimentalizmust, az egyéni munka fontossága elvész a nagyipari termelés mellett és ezzel a munkaszeretet, az Isten nagyobb dicsőségére való dolgozás lehetősége is; a pénz rohamosan növekvő fontosságával a régi polgári morál tragikus összeomlásban ad helyet az újnak, a kapitalista morálnak, a gépmorálnak, mely az egyén értékét az elért eredményekhez méri.

Megjelenik a műveltség színhelyén az új bálvány, az új társadalmi rend nagy kiteljesítője és egyben szimboluma, a Gép. Az ember és az emberi értékek kénytelenek visszavonulni és térdet hajtani a nagyobb úr, az ember nyakára nőtt teremtmény, a Gép, a nem-ember előtt.

A Gép az új realitás és ez az új realitás nem alkalmas költői feldolgozásra. A Gép nem költői, mert nem emberi. A «költői» fogalma rendkívül elasztikus, minden új költői irány új területet hódított meg a költészet számára, de van mégis valami szilárd magva ennek a fogalomnak — és ez nem egyeztethető össze a géppel. Ezért maradnak elhibázott kísérletek Walt Whitman és az aktivisták törekvései, akik éneklék a gépet, a lokomotívót, az automobilt. A nem-emberi mindig valami feloldhatatlan tömeg, mint valami a folyóval úszó otromba fatönk mered ki verseikből, és Whitmant és Verhaerent minden genialitásuk dacára sem tudjuk igaz költőknek tartani. Az új realitás csak akkor válik költőileg ábrázolhatóvá, amikor problematikus lesz önmaga előtt: amikor az emberi lélekben kettéválik az, aki benne él az új világban, és az, aki fájdalommal szemléli a világban vergődő önmagát.

A másodlagos romantikát tehát úgy lehet felfogni, mint a gépkorszak első lecsapódását az irodalomban. Hiszen ez a másodlagos romantika általános jelenség a XIX. század közepén és második felében, éppen ebben látjuk mesedramáink mélyebb, *szellemtörténeti kapcsolatát az egyetemes irodalommal*. A másodlagos romantika legkiválóbb képviselője talán Lord Alfred Tennyson, aki a valóság elől menekülő irányt pártatlan formai tökéletességgel és az örök-emberi fájdalmak igaz átélésével tudta egyesíteni. Tennyson óriási népszerűsége, melynek hazáján kívül is örvendett (nálunk Szász Károly fordította le a *Király-idilleket* 1875-ben), illusztrálja, hogy a másodlagos romantika mennyire megfelelt a kor szellemének. A német irodalomban Geibel és köre, az ú. n. müncheni iskola képviselik legtipikusabban a másodlagos romantikát. Bizonyos fokig rokon vele C. F. Meyer és a renaissanceismus néven ismert irodalmi és festészeti irány, melyben azonban más, specifikusan német mozzanatok jutnak érvényre. A francia irodalomban a Parnasse mozgalmát lehetne talán így felfogni.

Ez a mozgalom sem mult el tehát nyomtalanul a magyar kultúra fölött, mely nyitva áll a nagyobb nemzetek minden szebb áramlata számára. Mesedramáink a XIX. század második felének vergődő, új problémákkal szembekerült, de a velük való birkózásra még fel nem készült lelkét őrzik meg.

ARANY JÁNOS ÉS AZ EPOSI KÖZVAGYON.

(Első közlemény.)

A világirodalomban is keresve-kereshetnénk olyan nagy költőt, kiben az önfelelt ihlettség meg az öntudatos józanság úgy összeférne, mint Arany Jánosban. Kétségtelen, hogy az utóbbi kissé nagyobb mértékben van meg benne, s talán az előbbinek a rovására is: mégis élő példa rá, hogy a kettő nem ellensége egymásnak.

Költői öntudatosság — más szóval ez azt jelenti, hogy Arany minden szavának urát tudja adni, minden költői cselekedetét meg tudja okolni, még pedig nemcsak a *miértre*, hanem a *mikéntre* nézve is. Csak *költő* képes arra, hogy oly érzékeny fogékonysággal, oly alapos megértéssel, oly «önbeéléssel» tudjon mások költői alkotásaiban gyönyörködni, egyszersmind belőlük okulni is — mint Arany. Már az a szalontai «kis nótárius», ki napközben Liptákné tyúkpöreivel bajoskodik, vagy Szalonta határát fölmérve, róla pontos kataszteri térképet rajzol: az éjszaka óráiban, mécsese világánál, a világ legnagyobb szellemeivel társalog. A görögök és trójaiak, Achilles és Hektor végzetszerű harcai lobognak föl néki, vagy Virgillel s később Danteval az alvilág és a menny országait járja be. Megadatott néki, hogy elég soká «bujdosson a földi tereken», ám azalatt föltárultak előtte a szellemvilág határtalanságai is. Fölemelkedett mérhetetlen magasságokba, s lemerült oly mélységekbe, melyek fölött

az értelem mér-ónja,

Mint könnyű pehelyszál, fönnakad, fölleben:

De a lélek érzi, hogy az örvény vonja,

S a gondolat elvész csodás sejtelemben . . . (Arany: *Dante*.)

Kevés ember használta fel úgy, mint ő, a rábizott talentumokat. Érdekes e nagy autodidakta világirodalmi műveltségének fejlődését, irányát és terjedelmét — bár csak főbb vonásokban — megrajzolni. Hajlama főképen az epikai és drámai művekhez vonzotta. Már szalontai kisiskolás-korában — mondhatni — némi világirodalmi ismeretekre is szert tett. Kiválóbb olvasmányai voltak: a könyvek-könyve, a Biblia, majd Gvadányi *Nótáriusa*, s *Rontó Pálja*, Haller *Hármas históriája*, Csokonai *Dorottya*, *Béka-egérharca*, és Homeros mellett Vergilius *Aeneise*, melyet nemcsak örömet tanult, hanem az iskolában nem olvasott

részeket is igyekezett átbúvárolni. Megismerte Tassót (*A megszabadított Jeruzsálem*), még csak magyar prózai fordításban (Tanárkitől), Milton *Elveszett paradicsomát* (Bessenyeitől), Voltaire: *Henriását* (Péczelitől) stb.

Debrecenben a 15 éves tógátus diák megtöri a német grammatikát s a francia nyelv elemeivel is megbarátkozik. A latin és görög klasszikusokat nemcsak tanulja, hanem tanulmányozza is, sőt Homeros—Csokonai *Béka-egérharca* mintájára *Légy-pókcata* címen komikus eposzt is ír. A kisujszállási egy estendei tanítóskodás mohó olvasással, szorgalmas tanulással telt el. A németben a nehéz Schiller olvasásáig vitte. Vergilius *Aeneis*ből pár éneket lefordított hexameterekben.

Rövid színészkedés után Szalontán, mint conrector, majd másodjegyző, hivatalos elfoglaltsága mellett, s mint fiatal boldog házas, családos ember is, tudott magának időt szakítani az önművelésre. Shakespeare műveinek német fordításait akkor fogatta először (1836). Homeros mellett Fénelon *Télémaque*-ját, Molière vígjátékait, s a francia rémdrámákat olvassatta.

Szilágyi István, két évig szalontai rektor (1842—44), folyton ösztökölte irodalmi munkálkodásra. Mindenféle könyvet «rátukmált». Angol nyelvtant is. S Arany addig-addig törte Hamlet monológját, míg kedvet kapott, s nem sokára Shakespeare *János királya* «magyar jambusokban szólalt meg». Majd Máramaroszigetről is egyre küldözgette Szilágyi a könyveket, amelyekről gondolta, hogy Aranyt érdeklik. Írta is az «Izparti jó barát»-nak: «Homert tanulom, *Ilíast* eszem... Csak, csak classica litteratura! Minél több új francia, angol, német beszélyt, regényt, színművet olvasok, annál több Homert, Shakespearet hozzá. Az örvény ragad». Az angol nyelvet már Szalontán (1845) szinte oly szabadon olvasta, mint a németet. Shakespeare mellett különösen Byron volt a kedveltje. A *Don Juan*ból le is fordította *Az új görög dalnokot*. Hatással is volt rá (*Katalin, Bolond Istók* stb.), s első nagyobb művének, *Az elveszett alkotmány*nak jeligéjét is Byrontól vette. Pope *Elrablott hajfűrt* c. komikus eposzát «írósvajhoz hasonló classicum quid»-nek tartotta. 1847-ben írta Petőfinek, hogy olvasta Ossiant. Mint Petőfi, később (1850) ő is megénekelte.

Hogy milyen hatással volt rá a *Nibelungen Lied*, melyet Szilágyi küldött neki — ismeretes a hún-eposz tervezeteiből. A középkori német epika termékei közül ismerte az *Eddát*, s a *Hildebrand-* és *Detre-éneket* is. Majd megtanulta az olasz nyelvet is. Nagykőrösről írja Tompának (1856.): «Olvastam Dantet, Tassót és Ariostót olaszul».

Amint látni: *hat* idegen nyelven olvasta, tanulmányozta Arany a világirodalom remekeit: latin, görög, német, francia, angol és olasz nyelven. E nyelvek tolmácsolták neki azokat a műveket is, melyeket eredeti nyelvükön nem olvashatott.

«Szeretemet, a keleti költészetből, *Firduszi* eposzaí [Sáh-Náme] s némely *hindu drámák* birják» — írja Szilágyinak (1854). A perzsa eposzban különösen a «nibelungi compositio» kapta meg. Csengeri Antal hindu eposzt ajándékozott neki. Kálidasza *Sakuntala* c. drámájáról bő ismertetést írt Monier W. angol fordítása alapján. Még a kínai költészetre is kiterjedt a figyelme. Fordított is kínai dalokat angolból.

Olvasta a Riedl prágai tanár által fordított régi cseh költeményeket (*A köninginhofi kézirat*; epikai és lírai költemények). Erőteljes néppoezis maradványai a messzehajdanból — mondja róluk.

Fordításban ismerte a spanyol Cervantes *Don Quixote*-jét, a portugall Camoens *Luziad*-jét, az orosz Puskin *Anyegin*-jét, a svéd Tegnér *Frithiof-regéjét*. Ez utóbbit — maga mondja — studiumul olvasta a *Toldi*hoz.

A világirodalom mindeme remekeinek tanulmányozásából két tanulságot vont el. Nevet is maga talált rá: az egyiket *eposzi hitelnek*, a másikat *eposzi közvagyonnak* mondta.

Mondai vagy történelmi alap — bármely csekély és töredékes legyen is az — adja meg a költő művének azt, amit ő «epikai hitel»-nek szokott nevezni. Az *Ilias* és *Odyseeia* mutatja neki, hogy Homeros ugyanabból a mondakörből válogat, illeszt össze részeket, melyből utána — s valószínűleg már előtte is — sokszor és sokan merítgették énekeik tárgyát... Látja, hogy Vergilius akármely tudósnak is becsületére váló lelkiismeretességgel gyűjti össze az Aeneas felől keringő hagyományos emlékeket és ezeknek a tengeréből halássza ki, amit eposza anyagául felhasználhat... Bámulja Firdusit: évtizedeken át hogyan búvárolja a sáh levéltáraiban, gyűjteményeiben, nemzete multját, hogy azután a *Sáh-Námében* megénekelje... Ezek, s a többi eposzirók mind, azért kutatták-e át a hagyományokat, a históriát, mivel képzeletükből alkotni mit se tudtak? Nem azért. Ha öntudatlanul, ha öntudatosan, azt igazolták, hogy az eposz csak úgy válhatik valamely nép közkincsévé, ha történeti és hagyományos emlékeiben gyökerezik. Ez üti rá a költői alkotásra az eposzi hitelesség bélyegét. A költői hitel valóságos dogmája volt Aranynak. Maga mondja a *Toldi szerelmének* előszavában: «Monda nélkül — vagyis legkisebbtámasz nélkül a hagyomány vagy história részéről — egész epikai költeményt csak mintegy az ujjamból szopni, ha tudtam volna is, nem akartam». Ezt vallotta és követte egész költői pályáján eleitől fogva mindvégig.

Az eposzi hitelhez nagyon húz az, amit Arany «epikai közvagyon»-nak mond. Nem egyezik ugyan a kettő, de sok tekintetben rokon egymással. Tanulmányai során észlelte, hogy az epikusok, az ó-kortól a legújabb korig, az eposz «törvényhozójának», Homerosnak példaadását követik. Alkotásaikban a

kezelésnek (technikának) bizonyos céhbeli módja szabályozódott. A hagyomány egyes szálai, a cselekvény indítékai, fordulatai, a személyek jellemzése, a csodásság (machinéria), némely szerkezetek részek, sőt az előadás módja, a stílus is, gyakran oly egyezéseket tüntetnek föl, hogy azok bizvást közöseeknek, szinte az epikai modorhoz, mintegy a mesterséghez tartozóknak tekinthetők. S ezekért a fölösen ismétlődő, könnyen fölismerhető kölcsönhatásokért — ha alkalmazásuk egyébként önálló — a költőt korántsem érheti az utánzás vagy a plágium vádja. A közvagyontól szabadon kölcsönözhet, aki tud a kölcsönrel gyümölcsözően banni. Lám Tasso egészen öntudatosan kihasználja az epikai közvagyont, ezt a gazdag-erű bányát. Mestérének, Vergiliusnak példájára meg van róla győződve, hogy a szépet, ha másé is, szabad sajátunkká tenni, kellő okkal-móddal. S e szabadságban annyira megy, hogy nem ritkán olyan képet, hasonlatot is alig mer használni, melynek mása, előpéldája nem Virgiliusé. Annyira általánossá vált az efféle kölcsönzés az eposzíróknál, hogy épen ezeknek az egyező kellékeknek a hiánya — az egész költői alkotásnak a hiánya, hibája lett volna.

Arany mindezeket *Zrínyi és Tasso* című tanulmányában szálára bontja, fejtegeti. S mily alaposan fölbúvárolta ezeket a költői céh-szabályokat! Bámulatraméltó az a finom tapintat, mellyel a legrejtettebb rokonságokat fölismeri, az az aprólékos gondosság, mellyel őket egymás mellé sorakoztatja. Lelke — mint a rádió antennája — a legmesszebről áramló, alig észrevehető hangrezgéseket is tisztán fölfogja. S vissza is adja.

S ahogy Tasso előtanulmányokat (discorsi) írt a *Megszabadított Jeruzsálem*hez, melyekben a keresztyén műeposzról alkotott eszméit fejtegeti, s mintegy előre igazolja eszméinek gyakorlati megvalósítását: Arany — mondhatni — szintén önigazolásul írta említett értekezését. Mert mindaz, amit epikai közvagyónként szinte leltárszerűen kimutat, azok a módok, ahogyan e közvagyonnak egyes részeit a költők birtokukba vették s fölhasználták: Arany epikai alkotásaiban is rendre föltalálhatók. Mert ehhez az ős-idők óta «fölkincsel» közvagyonhoz gyakran s tartózkodás nélkül fordult kölcsönért ő is, fölhasználta gyümölcsözően, és — hogy tovább üzzük-fűzzük ezeket a merkantil fogalmakat — a kölcsönt kamatostul vissza is térítette saját költői műveiben.

Bepillantás a költő műhelyébe... Annyira közönséges már ez a mondas, hogy szinte vonakodva, kelletlenül veszi ajkára az ember. Amde, ha szemügyre akarjuk venni, hogyan tanulta meg nagy példákól az epikai mesterséghez szükséges fogásokat, mikép fejlődött «kézügye» (technikája), akkor csakugyan bele kell pillantanunk Arany költői műhelyébe. S elcsudálkozunk a gazdag berendezettségen. Ómaga nyitja meg előttünk az epikai közvagyontárházát is. Bemutatja, hogy minémű anyag,

miféle eszközök, milyen kezelési módok állanak rendelkezésére. Alkotásai pedig — *Az elveszett alkotmánytól* kezdve a *Toldi szerelméig* — elméleti tudásának gyakorlati alkalmazását tüntetik elénk.

A tanulmányában általa kijelölt úton haladva, ezeket a főbb szerkezeti, tartalmi és stílusbeli kölcsönhatásokat találjuk az epikai művekben általában s így Arany műveiben is.

I. Szerkezeti hatások.

1. A propositio.

Az eposz szerkezetének első eleme a *föltétel* (propositio); a mű tárgyának rövid összefoglalása. «Arma virumque cano...» Így kezdi *Aeneisét* Vergilius. «Fegyvert s vitézt éneklek...», utánozza szószerint Zrinyi, a *Szigeti veszedelem* éneklője. Arany *Az elveszett alkotmányban*, legelső nagyobb művében, mely az epikai modort illetően Vergilius *Aeneis*ének parodisztikus utánzata, követi két elődét: «Férfiat énekelek, ki sokat s nagy messze rikoltott, Sőt tett is valamit (kártýára kivált)...»

Ezt a klasszikus modorú előterjesztést egyéb epikai műveiben persze nem találjuk. Maga mondja a *Buda halálához* írt előszóban: «... képtelen vakmerőségnek gondolna egy oly eposzt, melyben Attila szerepel [— s mi tegyük hozzá: s Toldi —] így kezdeni: Férfiat énekelek... stb. A *Toldiban* az *Előhang* a propositio: «Mint ha pásztortűz ég őszi éjszakákon... Toldi Miklós képe úgy lobog föl nékem...» stb. Az *Ilosvaitól* vett mottó is a költemény tartalmát jelzi: «Mostan emlékezem az elmúlt időkről, Az elmúlt időkben jó Toldi Miklósról». Az egyes énekek tartalmát a szintén *Ilosvaitól* vett idézetek jelzik. Ez a krónikások modora.

A *nagyidai cigányok* komikus eposz. Tartalmát tehát, tréfásan, ekként jelenti be:

Egyszer volt özönvíz, mióta a világ;
Egyszer nyit, száz évben, az áloe-virág;
Egyszer esett, mondják, kutyavásár Budán;
Egyszer a hős dádek romlása Nagy-Idán.

(Az ének előtt levő *Foglalat* Csokonai: *Dorottýájának* négy könyve előtt levő *Summájára* emlékeztet.)

Később már a *Nibelungen-Lied*, majd Ariosto eposza a példák. A germán hősköltemény expositiója ez a négy sor:

Világ-hires csodákat beszélnek ős-regék:
Dics-teljes daliákat, harcok történetét,
Zaját vig ünnepeknek, siralmas bánatot,
Bosszút, mely földet renget: most ily csodákat halljatok!

A hún-trilogia első tervezetében Arany is ezt a hangot üti meg:

Ama titkos ármányt kezdem énekelni,
Melyet forralának nyugot fejedelmi,
Hogy Etele jármát egy nap összeörnék,
A hatalmas királyt orozva megölnék.

A másik kidolgozásban meg már a nibelungi hanghoz a formát is átveszi:

A múlt idők homályán megszólal egy rege,
Átilla veszedelmét siratja éneke:
A végzetes menyekzöt, a bosszuló fiat:
Egész nemzet bukását ez egy halál miatt.

A *Buda halálához* aztán megtalálta a maga egyéni, rege-
mondó hangját:

Hullatja levelét az idő vén fája,
Terítve hatalmas rétegben alája;
Én ez avart jártam, tünődve megálltam,
Egy régi levélen ezt írva találtam.

Ariosto regényes eposzának, az *Orlando furiosonak* ez a nyitánya:

Hölgyek és leventék, szerelmek, kalandok,
S harc az én tárgyaim, mikről dalolandok;
Akkoriból, hogy a mórok özön hada
Tengeren átkelvén, Frankhonra támadta. (Arany fordítása.)

Arany *Mátyás dalünnep*e c. «eposzi kísérlet»-ének propositiójában is ez a könnyed ariostói hang csendül meg:

A király ünnepét fogom énekelni,
Mikor összegyültek a dal fejedelmi
Fényes Visegrádra, Mátyás udvarában,
Dijért, dicsőségért nagy versenyre kelni.

A *Daliás idők* bevezetése légiai hangon szól, s *Toldi szerelmé-*
ről a «bús ének»-et még elegikusabban, még líraibb hangon zengi:

Engem is a bánat megviselvén zordul,
Vigaszt hű lelkem a múltakba fordul;
Azokkal időzöm, akik másszor voltak:
Mit az élet megvon, megadják a holtak.
Toldi jut eszembe, kiről, még ifjonta,
Játszi elmém könnyű énekét elmondta;

Oh, ha még egy olyat énekelni tudnék!

Ez Arany János igazi hangja — s egyszersmind az agg-
költő eposzi hattúdala.

2. A dedicatio (ajánlás).

A költők néha ajánlani szokták a műveiket valamely
maecénásuknak. Vergilius formászerinti dedicatiót nem szó-

ugyan az *Aeneis*be, de mivel Augustus öséről, Aeneasról, énekel, eposzában vannak vonatkozások maecenasára, a nagy császárra s uralmának dicsőítésére.

Tasso már beleszövi versébe ajánlását estei Alfonz hercegnek, Aristo még hizelgőbb hangon szól Hippolithoz. Zrinyi a magyar nemességhez intézi dedicatióját, de csak a *Szigeti veszedelem* prózai előszavának elején. Arany ezt a divatot is követni akarta. A *Toldi estéjét* nem maecenasnak, hanem Petőfi-nek óhajtotta dedicalni, a *Murány ostroma* elé meg ilyen ajánlást gondolt: «Hadadi báró Wesselényi Miklósnak, hazánk nagy fiának, mely tisztelete jeléül ajánlja a szerző.» Ezt is csak azért gondolta, mivel a Murány ostroma a Wesselényi névnek megéneklése. Petőfi azonban, akit Arany a «legfőbb tribunálnak» tett meg ebben az ügyben, a maga nyers modorával leintette: «Wesselényi akármilyen derék ember, csak nagyúr, hiába, és a poéta nagyúrnak ne ajánlgassa... a versét». Az ajánlás el is maradt.

3. Az invocatio (segélyhívás).

A segélyhívásban a költő valamely felsőbb, isteni hatalomhoz, rendszerint a Múzsához fordul kéréssel, hogy az adja okát az eposz nagyszerű eseményének, hogy segítse a méltó megéneklésben. Homeros az *Ilias*ban így fohászkodik:

Istennő, Peleid Achillevsnek zengjed haragját;

A vézest, mely kint okozott danaoknak, ezernyt!

(Kölcese fordítása.)

Vergilius hasonlóképen kezdi az *Aeneist*, s Arany *Az elveszett alkotmányban*, tréfásan ugyan, nyomon követi őket:

És mivel érdemlé [a hős], hogy hét tömör éneken által
Emlékét az utókor előtt örökítsed, o Múza?

Az invocatio azonban nemcsak az eposz elején szólal meg, hanem a sereg-számlálás előtt is, vagy mikor a költő nagy dolgok, rettenetes viadatok elbeszélését akarja elkezdni. Ennek mását is megtaláljuk *Az elveszett alkotmány* VI. énekének végén: «Mint ment a nehéz csata véghez, ... elénekelem, ha Pártfogolóm, a múza-leány, megadandja segélyét.»

A keresztény epikusok, Tasso és nyomán Zrinyi, új hangon esdik a Múza kegyelmét, aki nem más, mint a Boldogságos szűz:

Oh Múza, Te, ki homlokodra nem fűsz

Múló babért, minőt Helikon ad,

De fűnn, az égi sergek közt, dicső szűz,

Van örök fényű csillagkoronád,

Tetőled szálljon most keblembe szent tűz,

Te gyujtsad énekem.

(*A megszabadított Jeruzsálem*. Arany fordítása.)

A *Szigeti veszedelem* éneklője szinte szószerint ezeket mondja. Arany *A nagyidai cigányokban* ezt így paródiálja:

Múza, te, ki nem jársz idres-bodros konttyal,
Vézna bőrödöt sem fested bécsironggyal, —
De piros, de pozsgás napsütötte arcod:
Te segíts méltóan elzengnem e harcot! — —
Önts szájamra édes, hatalmas éneket,
Mellyel örökítem választott népedet: — —
Parlagok múzsája! cserbe ne hagyj engem.

A segélykéréshez hasonló, vagy rokon vele, az *ünnepélyes készülődés* nagyszerű jelenetek leírása előtt; úgyszintén a költő *felelme, önbizalmatlansága*, mellyel nagy dolgok elbeszéléséhez fog. Vergilius így kétségeskedik: «Mely isten segitend most lantra kerítenem oly sok Gyászt és öldöklést és annyi vezérnek elestét, Véres munkáját a rutul s a trójai hősnek?» ... A sokszor önbizalmatlan Aranynak «félénk múzsája» — ez Gyulai Pál mondása — szintén hallat ilyen tépelődő hangokat. Meghatóan jellemzők ezek a sorok a *Mátyás dalünnepében*:

Oh lantom! ha értél valamit korábban,
Ha egy szikra lélek volt az asszú fában:
Most, igazán most kell magadér' kitenned,
Mert nem szabad nevét hiába fölvenned.
Nem mondom, hogy zengjed győzelmes csatáit —
Ki merné fészitni énekét odáig!....

Épen ilyen önbizalmatlansággal, aggódó kétséggel fog hozzá a *Toldi szerelme* megénekléséhez:

Oh! ha — nem a hirért nem a dicsőséért,
Nem, hogy a világnak üssek vele cégért,
De, hogy a dallásban lelkem átfijodnék —
Oh, ha még egy olyat énekelni tudnék!

[T. i. aminő az első *Toldi*.]

A *Toldi szerelmében* a nápolyi hadra fölvonuló nemesi rendek elősorolását, töprengve, így kezdi:

Oh, ha ecsetem most méltó lenne rátok,
Lajoshoz sereglő régi nagy családok!....
De ... a kópírókat süker nem biztatja

Azután szomorú kétséggel, melybe egy szikra keserű vád is vegyül, így végzi:

De ti, kiknek ösét a dal édes gondja
Nem hizelgő verssel koszorúba fonja:
Fölhat-e hozzátok az egyszerű ének,
Egyszerű kebléből a nép emberének?
Vagy hazai lantra fületek már gyöngje?
Föl se veszítek, bár *neveteket* zöngje?
Sir bennem a lélek, és a mai kortul
Vigaszképen a múlt dicsőséghez fordul.

Mintha csak a «régi dicsőség» megzengőjét hallanók, aki ugyan «biztos erőt érez kebelében», mégis borongó aggodalommal kérdezi: «Oh hon, meghallasz-e engem? S nagyra törő *tehetősb fiaid* hallgatnak-e szómra?» ... (Vörösmarty, *Zalán futása*.)

4. Az enumeratio (seregszámla; hadszámla).

A seregszámla a küzdő felek hadi erejének számbavétele, fölsorolása. A csupán szám- vagy névszerinti enumeratio unalmat szül, mint Homerosnál nagy részben a *katalogos*, a görög hajók előszámlálása, az *Ilias* II. énekében. A fárasztó egyhangúságot azzal igyekeznek élenkíteni a költők, hogy egyes hősök, egész csapatok jellemzésével, érdekes epizódokkal gerjesztik föl a lankadó figyelmet. Az enumeratio Homerostól rájuk szállt öröksége az eposzíróknak; ámbár a hindu *Maha-Bharátában*, a Kauravák és Pandavák nagy harca előtt is van seregszámla.

Arany *Az elveszett alkotmányban* a kortes-szekereket számlálja elő a classikus eposz módorában. A haladó s a maradi párt nemesei, kipróbált kortesek vezetésével «nyomakodnak» a megyegyülésre. «Bende az *üsdieket* vezeté százhusznyi szekéren», stb. Rövid, tehát nem válik unalmassá. Hosszabb, de változatosabb is a seregszámla *A nagyidai cigányokban*. «Hamar a cigányok kezdenek begyülni, Csóri vajda körül tanács-székét ülni.» Hetven sátoralja. A «válogatott cigány legények» bohókás jellemzésével, adomás történetkéik elmondásával hívja föl rájuk a figyelmet. A *Mátyás dalünnepében*, «mikor a nagy király bevonula Bécsbe», valamennyi hódolt ország címeres lobogójának festésével teszi elevenné, színésze az enumeratiót.

Ennek nagyobbított párját, s egyszersmind a legváltozatosabb seregszámlát, találjuk a *Toldi szerelmében*. A nápolyi hadjáratra gyülekeznek a banderiumok a Rákoson, külön címeres lobogóik alatt. E családi címerek eredetének elmondása, néha egy-egy kis eseményé, epizóddá kerekülve, mindvégig fenntartja érdeklődésünket. Meg lehet jegyezni, hogy Ariostónál a frankok segítségére táborba szálló angol-skót-ír lovagokat épen így: a zászlókra festett családi címerek szerint nevezik meg, sorolják föl Rogernek. (*Orlando furioso*, X. ének, 77—90. versszak.)

5. Az anticipatio (epikai előlegezés).

Toldy Ferenc hibának tartotta a *Szigeti veszedelemben*, hogy a siklósi csata által előidézett változást Szolimán haditervében, a költő *előre bejelenti*, a helyett, hogy az események folyásából utólag eredeztetné. Szerinte ez szerkezeti hiba, s

egy pár versszak kihagyásával lehetne segíteni a dolgon. Arany (a *Zrinyi és Tasso* c. tanulmányában) védelmébe veszi a költőt. Nem Zrinyi «hibája» az *előre-jelentés*, hanem Homerosztól kezdve általában alkalmazott «epikai fogás». Sokkal több érdeket kelt — mondja másutt — a rettegve vagy remélve várt, mint a váratlan... Kölcseynek igaza van, midőn azt mondja: csak az a természetes, mit várni vagy rettegni lehet. S e fölfogást Arany példákkal igazolja s műveiben maga is követi.

Az anticipatio az eposzban *jóslat, isteni végzés* által is történik. Ez a fátum, s az eposz hőse végzetszerű. Achilles fátuma az, hogy Trójánál el kell esnie. S ezt a végzetet Homeros már az *Ilias* I. énekében jelzi. De épen ez a memento költi a legmélyebb rokonszenvet az isteni származású hős iránt... A *Sáh-Námé*ban is előre jelentve van az egyik fő hősnek, Szijavusznak, halála. A *Nibelung-ének* marcona hőse — Szigfrid gyilkosa, Hagen — attól a perctől fogva megnyeri hajlamukat, midőn a habléányok jóslatából megtudja vesztét, s mégis elszántan indul Attila udvarába, balsorsa elébe... A *Szigeti veszedelem* hőse, Zrinyi is, a hozzá lehajló feszülettől előre megtudja végzetét, ám azért habozás nélkül tovább küzd, s elszánt megadással várja be az elkerülhetlent....

Aranynál *Etele* a végzetszerű hős. Mély titkú rovással fent, a Világ-fáján öröktől fogva meg van írva felőle: «Úr az egész földön, ha az *egy* hibáján» — vagyis ha «győztes akarattal győzi magát»... Hadúr a maga isteni kardjával nagy tettekre el is jegyzi választott szolgáját. Am *Etele nem lön ura* tornyosodó indulatának; Isten kardjával megölte tulajdon bátyját, Budát, s ezzel a maga és népe vesztének, pusztulásának okozója lett. A testvérgyilkosságot

... had ura, Isten jól látva egéből,
Hunokért nagy könnyű csordula szeméből; [emberi jellemvonás!]
Jaj! betelik, mondá, már íme betelnek —
Népe jövendői számlálva Etelek.

Isten, alant földjén, ő lehetett volna;
De nagy ily kísértés, földi halandóra —
Szólt; és megnyugodott, könnyét letörölvén:
Hogy örök-állandó amaz erős törvény!

Az erős törvény a *fatum*, melyen még az istenek se bírnak változtatni... Ez meg görög mitológiai vonás!

Gyakoribb módja az anticipatióknak, hogy maga a költő jelzi, vagy legalább sejteti a sorsnak végzetes balfordulását. Néha csak egy-egy szánakozó megszólítással, fölkiáltással. Homeros eleve tudatja, hogy Emmeros nem kerülheti el a halálát: Achilles elejti... Amphimachus se hárithatja el

keserű végzetét. (*Ilias*)... Vergilius előre megmondja, hogy Dido tilos szerelmének gyász és halál lesz a vége... Turnusról, a rutulok fő hősről sejteti: *Lesz idő, hogy nagy áron venné meg: ne bántotta legyen Pallast...* (*Aeneis*.) A *Nibelung-énekekben* — amelyen egészében valami sejtelmes borongás ködlik — lépten-nyomon meglepnek eféle jóslatszerű kijelentések: Bechlaren várura, Rüdiger, egy kardot ajándékoz vendégének, az egyik Nibelung-királyfinak, s «akkor nem sejtethék, Hogy e vason veszi el jó Rüdiger életét»... Aztán a fényes lovagsereg örömmel indult Attila országába: «De Bechlarenbe vissza egy sem tért ennyiből» — mondja előre a regemondó.

Ezeket a sejtető kijelentéseket nevezte Arany «epikai előlegezés»-nek, s örült, hogy ezt a kifejezést később a német Heyne irodalmi tanulmányaiban is megtalálta. Az anticipatióról is mondhatta volna: «Jó költőktől ezt tanultam, s élt is vele gyakran epikai műveiben. «Vesztére lón utóbb is, mit jó végből akart» — mondja a hún-eposz tervezetében, midőn Buda megosztja hatalmát öccsével, Etelével... Nászát Mikolttal ilyen rendelkezés szerint akarja megünnepelni Etele:

Harminc nap a menyekző fog ott eltartani,
Harmincat a hérész is utána toldani,
Harmincat a kárlátó: kilencven napra megy:
— *Ki mondta volna reggel, hogy nem lesz több, csak egy!*

Arany ezekben a versekben nemcsak a nibelungi hangot, hanem a formát is követte. Buda halálát meg ily félhomályos sejtellemmel fátyolozza be: «Este van, este van... Nem látjátok-e már, hogy' nőnek az árnyak? Buda körül bús éj tornyosodik össze. Hanem a sors útján csak pihenő leszs e»... Szintén természeti ködhomályba burkolja az emberi sors hamari fordulatát a *Toldi estéjében*. Az olasz vitéz legyőzése után ünneplik Toldit. A király is nehezen várja kibékülésre.

Az öreg Miklósnak földerül orcája,
Árnyékos bubánat nem vet foltot rája:
Ilyen az ég, ha a felhők felszakadnak
S este szép pirosan visszatekint a nap.
Ki gondol akkor rá, hogy mindjárt lemegyen?...

Ki gondolt volna akkor rá, hogy *az* utolsó napja Toldinak!... Kún Lászlót úzi-hajtja tilos szerelme. A Körös mentén vágat — vesztibe. «Körözs folyó, sebes folyó! Hová sietsz? Ne fuss, ne vágyj; Nem lesz neked nyugatra jó. Mély a Tisza, veszélyes ág. És te király, László király! Vesztedre szállsz ma oly igen: Nyugat felé borul a táj, Villám rebeg Körözs-szegen»... (*Edua*.) Ez már a misztikus balladák ideges sejtelmessége.

Nagyon is tudatosan, nyílt kiszámítással «lebbenti föl a jövő események fátyolát» a *Murány ostromában*. Maga

Veselényi mintegy előre bejelenti Szécsi Máriának a — *Veselényi-féle összeesküvést*: «És, ne adja Isten, de jöhet gonosz nap, Melyen a remények hozzá csatlakoznak, S ő lesz első azok közt, akik megóják A nemzetszabadság sértett lobogóját»... Ez a jóslat amennyire józan, célzatos, annyira prózai hangú is. És hibája az is, hogy a költemény során nem is teljesedik be.

Szintén különös ez az előlegezés: Vezeklése, bujdosása véget érven Toldinak, «az öreg kámzsát is pihenőbe tette... Majd felveszi később negyven-ötven évvel, Ha magát is már holt számba' feledék el.» (*Toldi szerelme.*) Ez előre jelentése annak, hogy az öreg Toldi majd egykor barát ruhában fog megvívni az olasz vitézzel. Voltaképen *utólagozás* ez — ha lehetne így mondani — tudva azt, hogy a költő utóbb írta a *Toldi szerelmét*, mint a *Toldi estéjét*.

Csaknem végzetessé vált magára Aranyra, s mondhatni: írodalmunkra is, a *Toldi* utolsó éneke végén az a kijelentése, hogy Toldi soha sem lépett házasságra. Mikor ezt írta Arany, persze nem gondolt rá, hogy valaha Toldi *szerelmét* is megénekli. Mennyire megkötötte a költő kezét ez az előlegezés, mennyire megszegte leleménye szárnyát! Ezért kellett vezekelned szerelmed «átkozott voltaért», jó Toldi Miklós!... Ezért kellett időnap előtt elhervadnod, gyönyörű Piroska!...

6. Az események időrendjének megváltoztatása.

Az eposzi mesterséghez tartozik, hogy a költő egyszerre az események kellősközepébe (in medias res) ragadja a hallgatót, s az *előbb* történeteket *utólag* beszéli vagy beszélteti el. Vergilius így kezdi az *Aeneist*: A viharos tenger Afrika partjára veti Aeneast és társait, kik az istenek haragja miatt már hetedik éve bolyonganak. Karthagó királynője Dido, szíves vendéglátással fogadja őket. «Nagyszerű pompával diszittetik a ragyogó lak, — s közepén fényes lakomára terítnek. Tornyos ezüst művek nyomják s arany ékek az asztalt.» A lakoma végén a királynő kéri Aeneast: «Mondd el *kezdetől fogva* a görögök ármányit, s Trójának gyászos elestét S úti viszontagságaidat!» «Szörnyű fájdalomim, felség, megújítani parancsod» — felel Aeneas. — «Bár szívem irtózik s emlékét sírva kerüli, Tetszésedre leszek.» S elbeszéli a hét év viszontagságos történetét.

Arany *Az elveszett alkotmányban* paródiázva utánozza az *Aeneis* eme részét, s a torz vonások több helyütt egészen rávallanak az előképre.

Rák Bende és társai is zivataros-zimankós veszett időtöl elcsigázva egy erdei kalyibába vetődnek. A tündér Ármida vendégszeretettel látja őket. A szegényes lak belseje kitégásodott — mint a debreceni varázsló: Hatvani professzor egy-

szerű, szűk lakása — s pompás butorokkal ékes. Aranyra-ezüstre van terítve az asztal. A fejedelmi lakoma ételeit, italait idegen országokból varázsolja oda a tündér — épen mint Hatvani! — Armida is óhajtá hallani Bendétől éltének hősi kalandjait... «Mondhatlan fájdalomat újít e parancs kebelemben» — szól a hős. «Ki ne sírna, hajh, ki ne könynezné sorsát... Ámde ha oly nagy a vágy benned megtudni kalandim': Elmondom röviden.» S elbeszéli, születésétől kezdve, élete viszontagságait.

Nem ritkán az események folyamában is utólag tudunk meg előbb történeteket. A *Toldi estéjében* az öreg Bencétől halljuk: milyen gonosz végre jutott medvedavadászon Toldi György, a rossz testvér... A *Murány ostromában* az öreg Kádas beszél el Szécsi Mária első kényszerű, rabságos házassága történetét. S úrnőjének magának mondja el, óva-intve újabb «léha szerelemtől», nehogy föl találja adni Murány várát... A *Buda halálában*, Budával «agg szót kovácsolva», Detre újítja föl a tárnokvölgyi és cezumóri ütközet emlékét, melyben ő is harcolt... (Ézt a kettős ütközetet külön kis eposznak is megírta Arany s a tervezett hún trilógiában regőssel énekelte volna el. L. *Keveháza*.) Ilda pedig, Etele felesége, fiához, a kis Aladárhoz beszélve, voltaképen a maga emlékezetében újítja föl, a különben is felejtettetlent: leánykori boldog szerelmét, első férjének, Szigfrignek orozva megöletését, özvegyi hosszú gyászát, Ételéhez férjhezmenetelét, hogy bosszúszándékát végrehajthassa: «vessenek árulva mind a *Nibelungok!*» (A Hadúr kardjával játszó kis Aladár «csakugyan nem érté az anyja beszédét».)

7. Epizódok, idillek; lírai s komikus részletek.

Mellékesemények meg-megszakítják a főesemény folyamatos előadását. Sőt nyugalmas, derűs idilleket, lírai s komikus részleteket szőni az eposzba — ádáz küzdelmek, megrendítő helyzetek közé is, de csak gyéren — a legnagyobb költők tekintélyével sem ellenkezik. Örök időre szóló példát adott erre Homeros. Az *Ilias* legrettentőbb harcainak keretébe van beillesztve Achilles paizsának képe, melyen menyekző, lakomák, a földművelő és pásztori élet idilljei meg-megújuló üde kellemmel váltakoznak. Homerosnál egyebütt is gyakran, Vergiliusnál szintén, a bőséges lakomák örömei — az *Odyisseiában*: a Nausikaa meg Odysseus között lejátszódó naiv-bájos jelenet stb. — mind-mind efféle pihentető szünetelések... Tassónál Armida bűvös kertjei, meg Erminának, a szerelmi bánatában enyhületet kereső királyleánynak a Jordán völgyében, egy öreg pór kunyhójában eljátszott pásztoridillje nyujtanak kellemes pihenőt a szent sír visszafoglalásáért dülő harcok özönében.

Hogy tud bánni Arany az epizódokkal is! Nála nem puztán pihenő, szórakoztató helyek, hanem egyszersmind alkalmak a személyek jellemzésére, a helyzetek hangulatának festésére s így szerves tagjai a fősemény törzsének. A *Toldiban* — melyet egészében is «hősi idill»-nek mond — a farkasokkal való kaland nemcsak Miklós testi erejének győzelme: az ő farkasára, rá fenekedő bátyjára gyilkos szándékkal gondolva, lelki tusakodásában önmagát is lebírija... Derüs jelenet az örömeiben önmagával nem bíró Miklósnak tomboló mulatozása, meg az óvatosan pityizáló öreg Bencének «elgyengülése» a rongyos csárdában... Megható epizód a két Gyulafi szerelme története s párbaja a cseh vitézzel a *Toldi estéjében*... Könnyfakasztóan humoros s kacagtatóan komikus a barát csuhába öltözött öreg Toldinak s a «sok nehéz fegyverrel körülámasztott» vén Bencének («rozsdás fegyvernőke a rozsdás vitéznek») bevonulása Pestre; majd az «iszonyú barát» diadalma után mindkettőnek ujjongó ünnepeltetése... Kedves tréfa a becsületes vargából lett kapusnak esete, mely alkalmat adott Bencének, a kinevetett vén szolgának, hogy egyszer ő is kinevesse magát — valakin.

A *nagyidai cigányok* enumerációjába vannak beleszöve személyeket jellemző, adomás epizódok; a többi között a lólopáson ért Csimasz furfangosan hazug mentegetőzése. Kell-e említeni a morék falánk lakmározását, táncra-perdülését, a sarju-purdék diszes róka-táncát és cigánykereket?

A *Csaba* című töredékben van a legnaivabb, a legbájosabb idill, Mikoltnak visszaemlékezése boldog gyermekkorára:

«Testvéreim között a tenger zöld szigetén,
Király atyám lakában legébrebb voltam én.

Hárman valánk testvérek: én, Mirha és Lele,
Mi hárman egy terembe szoktunk fekünni le,
Fekünni, de az álom sokáig elkerült:
Jaj is volt a leánynak, ki tán elszenderült!

Hányszor meglóptuk ágyán a szunyadó Lelét,
Csiklandva pávatollal arcát vagy kebelét!
Minő játszás, neveltség támadt köztünk ezen!
Éjfél után ha ért ránk álom, nagy nehezen»...

És ezt az a gyerek-asszony, könnyektől fuldokolva, férjének, Etelének még ki sem hült véres holtteménél meséli el!

«De én nem látom őket, édes testvérimet,
Többé velük nevetnem, játszódnom nem lehet;
Azt kérdenék: Mikolta, hát férjed hol vagyon?
Szegény, miér' aludtál mellette oly nagyon?»

A világ-ura rejtélyes halálán lelküket vesztett marcona hún-főket is meghatja ez az együgyű naivság, a legnagyobb bizonyosága Mikolt ártatlanságának — pedig egy szempillantatra készek voltak meggyanusítani Attila meggyilkolásával.

A *Buda halála* különösen gazdag változatos epizódokban. *Hunor* s *Magyar* ősről zeng a dal beszéde egy egész énekben (VI. ének: *Kege a csoda-szarvasról*). Mozgalmas jelenet a mátrai vadászat, melynek derüs részlete: világbíró Etele hogyan mulattatja a maga s bátyja feleségét a bömbölő medvével. *Magyar*, a magyarok vezérfejedelme, a Volga mentéről egész vad ménest küld ajándékba a húnok királyának. Csikósok űzik-verik országokon által Etellakrónáira. Az életből ellesett humoros jelenet az öreg Buda borozgatása öccsével. Mennél többet iszik, annál inkább veszi észre: «Ez a bor jobbúl!» Közben öregesen enyeleg feleségével, meg a «hugomasszonnyal». Hát ez a kedves, ismerős családi kép: Etele föl magasan dobja, labdázza lihegve-kacagó kicsi Aladárját. Az anya meg ijedt szemmel, s mégis büszke örömmel nézi szeretteinek játékát.

Majd apja, emelvén keze paizsára:
Nőj nagyot — elkezdé — húnok nagy királya:
És — mint fiatal lomb fedi törzsökét el:
Híred az enyémet árnyazza sötéttel!

Arany itt Homerosnak hasonló képére feledkezett. A trójai Hektor is kicsiny fiát fölvette karjára, s könyörge Zeüszhöz: «Zeusz, ha majd felnövend ez, aki most gyerek még: legyen ő is, mint én, első a csatában, s Trója véde szintén; sőt mondassák róla: hogy sokkal külömb még, mint apja!»

Érdekes módon, gyermekkorában hallott *szalontai* helyi mondát illeszt a *Toldi szerelmébe*, a Győri Jakab, és a kapitány-sága alatt vitézkedő háromszáz hajdú furfangjáról: hogyan tették tönkre a sokkal számosabb török hadat. És ezt a Toldi koránál 300 esztendővel későbbi eseményt — szinte szokatlanul — más versformában (tizenkét szótagú sorok helyett ősi nyolcasokban) beszéli el, mert — úgymond — «lankađ ez a húr: váltsuk fel a hangot...» Ez a közbevetés abból az *à propos*ból történik, hogy «hű Toldi *Szalontát* adományúl kapta» a királytól. Földiehez: a Toldi örökét lakó hajdú-ivadékokhoz beszél tehát az agg költő, s képelete szárnyán visszatér gyermekkori emlékeihez. Hasonló egyéni megnyilatkozás ez is: Károly király-császár vadászik Csehországban. Kísérete között van a bújosó Toldi is, s — közcsodálkozásra — pányvával fogja el az űzött szarvast. Valamely hegyszakadékban «hét ölnyi sugárral» fellövelő meleg forrásra bukkannak a vadászok. A császár «emele ott *fürdöt*, telepíte várost (*nevet* is ad neki); Az egész világnak gyűlőhelye már most» (*Karlsbad*). Ott —

Ötszáz évvel utóbb — vagy igen, már többel,
Sokat ábrándozott egy beteg ősz ember;
Megáldotta vizét nagy jótéteményért, — —
S ha valaha célhoz bír jutni ez ének:
Köszöni e forrás csuda hévívének.

Ez a lírai részlet átvezet az eposzokban helyenként előforduló elmélkedésekre és egyéb alanyi kitérésekre. Az éneket reflexión kezdeni Ariosto modora — jegyzi meg Arany. Az *Orlando furioso*nak csaknem mind a 46 éneke elmélkedésből tér át a mese folytatására. A *Sáh-Námé*ban pedig a gyakori tanító, tanácskérő beszédek vagy levelek bekezdésében vannak mélyértelmű reflexiók. Vergiliusnál, Tassónál ritka az eféle. Ők azt tartották, hogy a «tan-elemnek semmi joga az elbeszélő költészetben» (amúgy kívülről mintegy ráhíntve); «egyikük sem akar az elbeszélő formában egyebet adni, mint elbeszélést.» Arany nagyobb epikai műveiben szintén csak szórványosak a reflexiók. Ritkán elmélkedik a maga nevében, különváltan, hanem személyeinek sorsával, lelkiállapotával hozza kapcsolatba.

A *Toldi* VI. éneke ezzel a vigasztaló gondolattal kezdődik: «Kinek az ég alatt már senkie sincsen, Ne féljen: felfogja ügyét a jó Isten. Toldi Miklósét is lám miként felfogta...» A vén Toldinak magában-tépelődése ezt a gondolatot váltja ki a költőből: «Látom én: a folyó azért hogy hallgatag, Mélyebb szokott lenni, mint a csörgő patak...» A *Daliás időkben*, a fiáért aggódó édesanyjáról elmélkedik; a *Toldi szerelmében* a gyöngye női nemről ezt mondja: «Fájdalom! azzá lesz a teremtes gyöngye, Amivé mi tesszük, «mi erősek»: Gyöngye»... És ezek a lehetőszerű gyöngéred szavak a bimbózó szerelemről, Rozgonyi Piroskának első szíve-rezgései:

Oh szív édes álma, ha álom nem volnál!
Perc, rövid múltó perc, soha el nem múlnál!
Rózsa mindig nyílnál, el sem is virulnál!
Szerelem, szerelem, jaj be áldott volnál!...

Abban meg, amit az asszonyi szépségről mond (*Buda halála* VIII.), magának a költőnek szíve rezgését érezzük:

Szép reggel az asszony: pihenést lehellő,
Arca szelíd hajnal, friss hajnali szellő,
Puha gyenge harmat, gyümölcs üde hamva;
Szava rigó-ének mélyebb fuvodalma.

Szebb reggel az asszony, paripára szállván,
Óvezett köntössel, sólyma kerek vállán,
Csalogánykint csattog, vágy, öröm áthatja;
Ügyes ügyetlenség hadi mozdulatja.

Az eseményektől jobban különvált alanyi kitérések, saját egyéni megnyilatkozásai, Aranynak aggkori művében a *Toldi szerelmében*, már gyakoriabbak. A VI. ének kezdő hat gyönyörű versszaka: megtört apai szívének zokogó elégiája, melyben gyermek-asszonykorában elhunyt leányának maradandóbb emléket állított, mint a szalontai temetőben emelkedő gránit-oszlop... S hova szíve-lelke mindig visszasóvárgott: szülő-

földjétől elszakadását szerény röstelkedéssel így mentetgeti a szalontaiakhoz szólván (*Toldi szerelme* VI. é.):

Idegen lettem már én azon a földön,
Nem is ösmertek rám, ha oda vetődöm.
Tán az idősbek közt még szóba hozódik:
«Itt született, itt nőtt; becsülete volt itt,
Kenyere is holtig; de világra zülle:
Ki tudja, ha lett-e, vagy semmi belőlle?»...

Nagy művének befejező verseiben pedig Toldi utódait: a fiúsított leány-ág ivadékait, a Nagyfalusi és Szalontai Toldiakat említve — ő, a «Nagyfalusi Arany, szalontai hajdú», burkolt büszkeséggel atyafiságba hozza magát hőseivel, s bevégezve «bús énekét *Toldi szerelméről*», lerója régi tartozását.

Műveiben saját műveiről többször is tesz említést. Az *elveszett alkotmányban* az «Idő malmá»-nak garatába sodródik minden. «Ott jön az én könyvemnek öt első éneke is már, — s pora jegytelenül fog hullani majd az örök feledékenységnél ürebe!» A *Bolond Istók* II. énekében pedig sok keserűséggel, s nagy önérettel védelmezi a *Nagyidai cigányokat* a meg nem értők méltatlan támadása ellen. Okát adja továbbá: miért maradt annyi kezdett műve csonka, befejezetlen? A *Bolond Istók*, s *Katalin*, egészében is, példái a lírával átítatott epikának. Ebben Byron volt mestere az újkori költőknek, bár a középkori romantikusok is, főképp Ariosto, hozzá-hozzá nyúltak elbeszélő műveikben a «lírai könnyebb véghez».

8. Átmenetek az énekek végén; fordulat-jelzések az elbeszélésben.

A *Szigeti veszedelem* III. énekét ezekkel a szavakkal fejezi be Zrínyi: «Mi volt másnapra, Azt bizom *negyedik rész* históriámra.» Aranynak erre az a megjegyzése: «Ez megint Ariosto modora, ki minden énekét így köti össze a következővel, s negyvenötször ismétli — a nélkül, hogy két ízben hasonló módon fejezné ki magát; annyira ügyesen változtatja a rímkrónikások ezen játékát. Zrínyi csupán ez egyszer használja az eposz méltóságához különben sem illő átmenetet.» *Zrínyi és Tasso* c. tanulmányában, 1859-ben írta ezt a megrovást. Addig Arany epikai műveiben is csak elvétve találni afféle krónikás modorú átmeneteket. De találni. S mintha csak Ariostót utánozta volna, bár nem tudni: ha ismerte-é közvetlenül? Később annál gyakrabban; s nem is nehéz fölismerni az *Orlando furioso* példadását.

Már első eposzának, *Az elveszett alkotmány*nak VI. énekét így végezi: «Mint ment a nehéz csata véghez, A mingyárt követő énekben elénekelem . . .» (Ariosto: «Mi történt, — megmondom a következő énekben . . .» I.) A *Bolond Istók* I. énekének

végén azt igéri: «Ez, a mit én másszor talán elmondok...» (Ariosto: «A többit legyen szabad más alkalommal elmondanom...» XI.) A *nagyidai cigányok* II. énekének záradéka: «Ennek elmondása más énekre marad...» (Ariosto: «Ezt a következő énekre halasztom...» XIII.) Igaz, hogy mind e három költemény satirikus, humoros, komikus, s azért bennük a játékos átmenetek nem ellenkeznek az eposzi méltósággal. De ám «bús ének» a *Toldi szerelme*, s igazándi epopeia a *Buda halála*: mégis, ezekben is alkalmazza a rimkrónikások kisszerű fogásait. A *Daliás idők* I. énekét így fejezi be: a lovagjátékot — «majd meglátjuk, de most egy kicsit elhagyom...» (Ariosto: «Ámde itt abbahagyom az éneket...» XXXVI.) A II. dolgozat II. énekét pedig így: «De már ideje, hogy oszoljon a vendég S menjenek aludni a fáradt leventék...» (Ariosto magáról mondja: «Kissé fáradt vagyok — pihenni térek...» XIV., XXXIII.) A *Toldi szerelme* VI. énekének befejező sora: «Hanem ez az ének már nagyon is hosszú...»; a *Bolond Istók* II. énekéé is: «De már hosszú ez ének...» (Ariosto: «Hanem már soká is tartott ez az ének...» X.) Amint e példákából látni-hallani: Arany néha nemcsak a modorban követi Ariostót, hanem átveszi a hangját, s itt-ott a szavait is.

A *Buda halála* IV. énekének végén a mátrai vadászatra készülődést így szakítja félbe: «Hanem a beszédből marad is még hátra», s az V. ének a «Folytatás.» A hősköltemény tragédiája ezzel a megrázó és fölemelő jelenettel zárul: Etele megölvén bátyját, Budát, maga is megrendül, s szörnyű tettére eszmélve így kiált föl:

Húnok! Isten kardját emelem rá fenjen:
Mind a világvégig általa kimenjen
Népünk birodalma, neve, dicsősége!...
Örökkön-örökké nem lesz soha

VÉGE.

Az utolsó szó a költemény *végét* is jelzi. Ez ám a krónikások rim-játéka! A Tinódiaké, Ilosvaiaké s másoké. S még ezt is összeférhetőnek találta a hún-eposz méltóságával... Nem érdektelen különben, hogy a *Sáh-Náméban* Zál és Rudabé szerelmi epizódja szintén ilyen formán végződik:

Tetőről kötél hull alá végre is,
Azon Zál alászáll — s ez vége is.

Vége a pásztoróranak és vége az éneknek is... Mind a kettőre pedig erősen húz Zrinyi példája, ki a *Szigeti veszedelmet* így fejezi be:

Egész angyali kar szép muzsikát kezdett
És nékem meghagyák: szóznak tegyek *véget*...

Valamint Ariosto XXXVII. énekének záradéka: «Hősöm Arlesbe tér — és éneke *véget ér.*»

De nem csupán az egyes énekek záradékaiban, hanem az események fordulatainál is szokásosak az átmenetet jelző, a zökkenőt elsimitó költői kijelentések. Ezekben is Ariosto a nagy mester: egy-egy énekében többször — háromszor-négy-szer is — megszakítja meséjének tarka fonalát, s más szálhoz bogozva, pajzán mosollyal úzi-fúzi tovább a meglepőbbnél meglepőbb kalandok hímes szövevényét... Azért nincs istenes ember, aki — a szeszélynek és szenvedélynek, a pajzánságnak és bölcseségnek ebben a bájos labirintusában — biztos kézzel tudná tartani az Ariadne-fonalat. S ha a *Sáh Námé*-ban a «nibelungi compositiót» csudálta Arany, az *Orlando furiosoban* a regényes elbeszélés érdekfeszítő, képzeletet fölcsigázó mesterkedését bámulta, s a maga módján utánozta is. Különösen a *Toldi szerelmében*, melyet csakugyan «verses regény»-nek nevez. Csak néhány szemelvényt a benne levő, fordulat-jelző mondásokból.

A moldovai harc után a székelyek mulatoznak; «Mi pedig siessünk Toldi Miklós után»... (*Daliás i.* VI. 8. — Ariosto: «De mi Angyélkát érvük inkább utol.» I. 32.) «De lankad ez a húr, váltsuk fel a hangot»... *T. sz.* VI. 23. — Ariosto: «De mielőtt egészen elernyednének húrjaim, az éneket a holnapra napra halasztom»... XXIX.) Leleményes változatokban ilyenek még: «Hanem egy kevéssé fogjunk ki, pihenjünk, Vissza, csekélyebb nép dolgaira menjünk»... (VIII. 83.) «De míg azok a tett helyeikre érnek, Irnivalóm úgy sincs, hát Toldira térek»... (IX. 49.) «De mi Lajos királyt lassan ne kövessük: Gondolat egy szemfény: Budára mi vessük, Hol Toldit az anyja — Várja szegény»... (XII. 86.)

A beszéd fonalát megszakító mondásokhoz hasonló: valami fölsorolásnak, részletezésnek *abbanhagyása*. Már Homerosnál találunk rá példát: «De ki győzné őket sorra elszámolni: kik követték Ajászt?» (*Iliás* XVII.) Arany néha csak egyszerűen odaveti: «S több efféle»... «Meg mások — — minek elszámolnom egyenként?» (*Elveszett alkotmány.*) Szóserint követi Homeroszt: «De ki győzné sorra megnevezni őket?» (*Daliás idők.*) Vagy tréfásan: «De leirni őket vajh! ki győzné sorra? Dicsőségek nem fér a papirosomra»... (*Nagyidai cigányok.*) Még a *Buda halálában* is van ilyen: «De, ki azt leirná, nincs az az író toll»... Van úgy is, hogy nem tartja helyénvalónak, méltónak, illőnek, hogy valamit részletezzen: «El tudnám mondani, — — De akkor e szónak se vége, se hossza»... «Demikép utazott Toldiné Budára, Nem méltó az ilyen tisztességes krónikára»... «Ki győzné ezeket szedni laistromba, Hogy a dal szövése ne legyen goromba?»... «Nem tisztelte a lantnak olyatán szolgálat, Hogy megénekeljen minden egyes tálat»...

(Mind: a *Toldi szerelmében*.) «Vétek volna könyvbe leírni azokat» — a káromló szavakat. (*Rózsa és Ibolya*.)

Az abbanhagyás ellenkezője, hogy néha épen érdemesnek, helyénvalónak tartja a költő, hogy valamit elmondjon, akár ismétljen is. «Illő bizony, ezt hogy énekbe lefesse»... (*Buda halála*.) «Ideirom, ámbár régi, kopott nóta, Tudja fiatal vén, húsz esztendő óta» — s idézi «Zács Klára nótájá»-t, mint a kobzos énekét a *Toldi szerelmében*.

Látnivaló mindezekből, mennyire megváltozott Aranynek előbbi, szinte gáncsoló véleménye; később mennyire nem tartotta az eposz méltóságához *nem* illőnek az Ariosto-féle játékos modorosságokat: a költőnek alanyi bele-beleszólását az események tárgyilagos előadásába. És ezen a téren korántsem marad az előd mögött, sem leleményességben, sem sokféleségben. Nem hiába állt ott Arany szemé-ügyében, íróasztalán, az *Orlando furioso* költőjének *tintatartója* — *hű másolatban!*...¹ Az a három sphinx, mely a tintásüveget tartja, födelén meg a törött ijjú Amor, aki mutatóujját ajakára téve hallgatásra int — némán is sokat mondanak...

TRENCSENY KÁROLY.

¹ Egy lapközleményből olvastam, hogy ezt a tintatartót Aranynek Tisza Domokos hozta ajándékba Olaszországból.

MAGYAR KÓDEX-CSALÁDOK.

(Első közlemény.)

A középkori magyar kódexirodalom legtöbb és legbecsebb termékét különféle rendekhez tartozó magyar szerzetesek és apácák könyviró és másoló buzgóságának s rátermettségének köszönhetjük. A középkori magyar szerzetesrendek fényes betűvel írták be nevüket a magyar művelődés és irodalom történetébe.¹

1. Kódexeink csoportosítása.

A kolostori irodalom művelésében s vele irodalmunk megalapozásában, mint ismeretes, többféle szerzetesrend szerzett elévülhetetlen érdemeket. A magyar irodalomtörténet atyamestere, Toldy Ferenc hangoztatta már: «Különösen voltak pedig munkások vallásos iratok készítésében a ferenciek és dömések, kiktől legnagyobb része származik a ránk jutott írott könyveknek; ezeket követték magyar-írói munkásságban a tudós pálosok; a néma barátoktól vagyis karthausiaktól eddig csak egy, de igen tetemes, munkát birunk az Érdy-codexben; a kláraszüektől csak azok ordinariuma² maradt fen, s ez is, úgy látszik, elvesző félben.»³ Volf György⁴ és Némethy Lajos⁵ szintén ferences, domonkos, pálos és karthauzi kódexekről s ezen szerzetesrendek irodalmi érdemeiről szólnak. Az irodalomtörténet a legújabb korig elsősorban ezen négy szerzetesrend irodalmi munkásságát méltatja.

¹ E tanulmány folyamán többször idézett munkákat ekként rövidítem:
K = Karácsonyi János: *Sz. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig.* I—II. k. Bpest, 1923., 1924.

N = Némethy Lajos: *Adatok Árpádházi boldog Margit ereklyéinek történetéhez.* Bpest, 1884.

T = Timár Kálmán: *Prémontrei kódexek.* Kalocsa, 1924.

VA = Vargha Damján: *A Domonkos-rend érdeme a magyar irodalom megalapozásában.* (Sz. István Akadémia Értesítője. 1916. 103—122. l.)

VE = Vargha Damján: *A Szent Domonkos-rend és a magyar kódexirodalom.* (Horváth Sándor: A Szent Domonkos-rend multjából és jelenéből. Bpest, 1916. 222—256. l.)

² A Lányi-k.-t tartották tévesen Klára-szüek ordinariumának. Ez a somlyóvásárhelyi prémontrei apácák ordinariumának bizonyult. (V. ö. M. Nyelv. 1921. 149. l.) Ma már azt is tudjuk, hogy a ferences kódexek legnagyobb része Klára-szüek, elsősorban az óbudai apáca kolostor használatára készült.

³ Toldy F.: *A magyar nemzeti irodalom története.* Pest, 1851. II. k. 84.

⁴ Nyttár bevezetése.

⁵ N 197—207. l.

Újabban Vargha Damján tartott szemlét a fölött, mit köszönhet a magyar kolostori irodalom az egyes szerzetesrendek buzgóságának. Eredetük szerint csoportosította a magyar írott könyveket. Felosztása szerint «a magyar kódexek hovátartozandóság szempontjából öt csoportra oszthatók:

1. Legnagyobb azoknak a kódexeknek a száma, melyek *ferences* eredetűek; számuk 19,
2. kisebb a *Domonkos* származásúak száma: 14,
3. négyről vitátjuk, hogy *pálos* kéz munkája,
4. kettőt tartunk *karthauzinak*,
5. nyolcról nem tudjuk, milyen műhelyből kerültek ki.¹

A kódexeknek ez a csoportosítása, melyet természetesen Vargha D. maga sem tart véglegesen lezárt kutatások összegzésének, mind a régi, mind az újabb kutatások alapján még több tekintetben módosulást fog szenvedni. Nemcsak az egyes csoportokon belül fog változni az odasorolható kódexek száma, hanem új csoportok is járulnak az öt csoporthoz, az egyes csoportokon belül pedig alcsoportokat lehet elkülöníteni.

Más szerzetesrendek is buzgólkodtak a magyar kolostori irodalom megalapozásában. Az öt csoporthoz máris hozzáfűgesszethetjük hatodiknak a *prémontrei*, hetediknek pedig a *bencés* kódexek csoportját. Számra nézve a prémontrei kódexek csoportja meghaladja az eddig harmadik helyen álló pálos csoportot is.

A ferences kódexek népes csoportjában az apácák használatára készült könyvek két alcsoportra oszthatók: Klára-szűzek és Sz. Ferenc harmadrendi apácák részére készült kódexek csoportjára. Az elkülönítést már megkezdte Karácsonyi János.² A ferences és Domonkos kódexek egy része szorosabban érintkezik egymással. Ezeknek összefüggését és kapcsolatát is meg kell állapítanunk.

Erdemes a kódexek vándorlását is vizsgálunk. Érdekes pl., hogy pálos eredetű imakönyvek (Czech-, Festetics-k.) idővel nyilván Domonkos-apácák birtokába jutottak. Épen a Domonkos kódexek vándorlásának vizsgálata jár legtöbb tanulsággal.

2. Ferences kódexek.

Legnépesebbnek tartják a ferences eredetű kódexek csoportját. Vargha Damján, mint láttuk, 19 ferences kódexet tüntet föl 14 Domonkos kódex mellett, Volf György 14 ferences kódexről szól ugyanannyi Domonkos kódex mellett. Brisits Frigyes 18 ferences eredetű kódexre utal.³

¹ A V106. l.

² K II. 602—603. l.

³ Brisits Fr.: *Assisi Szent Ferenc*. (M. Könyvt. 1007—1008. sz. 78. l.)

A) Karácsonyi János¹ a Ferenc-rendiek magyar irodalmi működését ismertetve, húsz ferences nyelvemléket sorol föl: 1. Gyulafehérvári glosszák. 2. Ehrenfeld-k. 3. Németújvári glosszák. 4. Guary-(Góry), 5. Virginia, 6. Nádor, 7. Simor, 8. Nagyszombati, 9. Debreceni, 10. Weszprémi, 11. Nagyszombati (fölfedezőjének elnevezése szerint: Máriabesnyői) töredék. 12. Piry-hártya, 13. Lobkowitz 14. Bod (Ferenccs jellege kétes.) 15. Vitkovics-k. s Miskolci töredék, 16. Kazinczy, 17. Teleki, 18. Székelyudvarhelyi, 19. Lázár Zelma, 20. Tihanyi-k.

A ferences kódex-családba fölvelt frott könyvek közül kettőt: a Virginia- és Bod-k-t a Domonkos kódexek csoportjába kell iktatnunk. A Máriabesnyői töredék és a Piry-hártya Jakubovich Emil megállapítása szerint egy és ugyanazon kéziratnak kiesett levelei.² E szerint Karácsonyi csoportosítása leolvad 17 kódexre. Viszont a ferences-kódexek jegyzékébe föl kell még vennünk a Pintér Jenőnél is ferencesnek jelzett Keszthelyi- és Kulcsár-k.-t.³ Horváth Cyrill a kétségtelenül ferences eredetű nyelvemlékek sorába fölvette a Münchener töredéket is.⁴ Ezek hozzászámításával lesz 20 ferences nyelvemlék.

B) Vargha Damján a ferences kódexről 1926 okt. 11-én tartott akadémiai felolvasásában 18 ferences kódexet sorolt fel. Ezek a kódexek: 1. Ehrenfeld-Jókai-k. 2. Virginia-k. 3. Simor-k. 4. Lobkowitz-k. 5. Lázár Zelma-k. 6. Érdy-k. (Az első Sz. Ferenc-és Klára-prédikáció van benne.) 7. Piry-hártya. 8. Nádor-k. 9. Nagyszombati k. 10. Debreceni k. 11. Vitkovics-k. és Miskolci töredék. 12. Teleki k. 13. Kazinczy-k. 14. Székelyudvarhelyi k. 15. Tihanyi k. 16. Guary-k. 17. Bod-k. (Ferenccs eredete kétséges.) 18. Weszprémi k.⁵

Karácsonyi csoportosításához képest kevés az eltérés. Vargha csak a kódexek korára terjed ki, Karácsonyi figyelembe veszi a korábbi töredékes nyelvemlékeket is.

Vargha nem említi a Máriabesnyői töredéket, de fölveszi a kimutatásba az Érdy-k.-t is. Az Érdy-k.-et tartalmilag hozza kapcsolatba a ferences kódexekkel. Kapcsolatba hozható a Ferenc-renddel oly címen is, hogy a névtelen néma barát ferences apácáknak és segítőtestvéreknek is olvasmányul szánta a maga prédikáció- és legendagyűjteményét. Egyébként karthauzi eredetű kódex. A Bod- és Virg.-k. Domonkos-jellegű kódexek. Ám a Ferenc-legendának az az alapszövege, melyen a Virg.-k.-nek a Sim. k.-szel érintkező része alapul, mindenesetre ferences eredetű volt s az óbudai Kláraszűzektől kérhették el lemásolás végett a margitszigeti Domonkos-apácák.⁶

¹ K II. k. 586—608. l.

² Jakubovich E. szóbeli közlése.

³ Irodalomtört. 1914. 308. — Pintér Jenő: *A m. irodalom történetének kézikönyve*. Bpest, 1921. I. 53. l.

⁴ Horváth Cyrill: *A régi magyar irodalom története*. Bpest, 1899. 85. l.

⁵ Saját jegyzeteim a felolvasásról. — Tanulmányom megírása óta megjelent Vargha D. felolvasása *Szent Ferenc és fiai a magyar kódex-irodalmában* címmel. (*Szent Ferenc nyomdokain* c. emlékkönyv. Bpest, 1926. 79—122. l.)

⁶ IK. 1926. 267. l.

A Karácsonyi kimutatásában szereplő kódexek közül 18 a kétségtelenül ferences jellegű, a Vargha lajstromozta 18 kódex közül 16 valóban ferences jellegű.

C) Régebben ferences jellegűeknek tartottak még más kódexeket is.

1. Eredetileg ferenciek bibliájának nevezték a legrégebb bibliafordítást, s ez az elnevezés még ma is kísért. Pedig az egész elnevezés félreértésen alapul. Az a ferences krónika, amelyik Tamás és Bálint huszitasággal vádolt papok bibliafordításáról s Moldvába meneküléséről tudósít, nem mondja Tamást és Bálintot ferences barátoknak.¹ Kamoncon sohasem volt Ferenc-rendi kolostor s abban az időben csak mint inquisitorok fordultak meg Kamoncon a rend egyes tagjai. Egykorú történeti emlékek is plébánosnak mondják Bálintot.² Csak az irodalomtörténetbe kerültek bele mint ferencesek, s így lett a nekik tulajdonított kódex-bibliából ferenciek bibliája. Még Zolnai Gyula is huszita eretnekséggel vádolt ferences papoknak mondja Tamást és Bálintot.³

Természetesen ferences jellegűnek tartották azokat a kéziratokat (*Bécsi, Müncheni, Apor-k.*) is, melyek a Tamás és Bálint névvel jóhiszeműen kapcsolatba hozott bibliafordítás szövegét őrizték meg. Újabban a Bécsi, Müncheni és Apor-k., vagyis a legrégebb bibliafordítás prémontrei eredetét vitattam, Gálos Rezső pedig annak bencés eredetét vitatja.⁴ Ámde kettőnk dolgozatai után is olvashatunk még a Bécsi, Müncheni és Apor-k. ferences jellegéről s a ferences bibliáról.⁵ Karácsonyi és Vargha természetesen kikapcsolják a ferences nyelvemlékek sorából a legrégebb bibliafordítást.

2. Régebben a *Thewrewk-kódexet* is ferences nyelvemléknek tartották. A Domonkos kódexekről írt tanulmányaiban még Vargha D. is ezen a nézeten volt. Lehetségesnek tartotta, hogy a Thewr.-k. első írói klarissza-apácák voltak és Sövényházi Márta Domonkos-apáca Nagyváradon segédkezett az ottani klarisszáknak a Thewr.-k. másolásában.⁶ Ám — mint erre még visszatérek — az irodalomtörténetírók téves történeti adat alapján tartják a nagyváradi klarissza-kolostort a Thewr.- és Érs.-k. iratásának helyéül. A kódexek másolása idején a margitszigeti Domonkos-apácák nem tartózkodtak sem Nagyváradon, sem a Nagyvárad mellett levő Szentjánoson. Nem 1529-ben, hanem csak 1541-ben menekültek oda.

¹ Toldy Ferenc: *Analecta Monumentorum Hungariae Historica* I. 240.

² Fermentžin Eusebius O. S. Fr.: *Acta Bosnae*. Zágráb, 1892. 173.

³ Zolnai Gy.: *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás korág.* Bpest, 1894.

1111.

⁴ T 27. és 36. l. — Gálos R.: *Legrégibb bibliafordításunk.* Bpest, 1926.

⁵ Brisits Frigyes i. m. 77. és 79. l.

⁶ VA 110 és 113.

A Thewr.-k.-ben valóban vannak ferences jellegű szövegek. Ilyen például a Jusztina apáca részére írt *Szent Ferenc Atiank-Imadfalga* (184. Nytár II. 317.) Csakhogy ezek jóval későbbi, XVII. századbeli toldalékai a kódexnek. Az imádságos könyvnek 1531 tájáról származó alapszövegében nincs ilyen ferences jellegű darab. A kódex alapszövege valószínűleg a margitszigeti Domonkos-apácák részére készült, és csak a XVI. század végén vagy a XVII. században került a könyv klarisszák birtokába, mikor a margitszigeti apácák már Nagyszombatban laktak, utóbb pedig beolvadtak a pozsonyi klarisszák közé. Itt kerülhetett a kódex előbb Jusztina, majd Kata nevű Klára-szűz birtokába.¹

D) A ferences kódexek közül az apácák használatára írt könyvek két alcsoportra oszlanak: klarissza és Sz. Ferenc harmadrendi kódexek csoportjára. Az irodalomtörténet a legújabb időkig csupán klarissza kódexekről tudott. A történelem s az irodalomtörténet művelői (Volf Gy. stb.) a Sz. Ferenc harmadrendi apácákat, más néven szesztrákat vagy beginákat összetévesztették a Klára-szűzekkel, s ezért az apácák használatára készült ferences kódexeket mind klarissza kódexeknek mondták. Itt az ideje, hogy pontosan külön válasszuk a klarissza és a harmadrendi kódexeket.

a) Klarissza kódexek.

Többen foglalkoztak már annak a megállapításával, milyen kódexek készültek a magyar Klára-szűzek használatára.

1. Elsőnek Némethy Lajos állította össze a klarissza kódexek jegyzékét.² Az ő csoportosítása szerint klarissza-apácák birtokából maradtak ránk a következő kódexek: 1. Ehrenfeld, 2. Lobkowitz, 3. Lányi, 4. Debreceni, 5. Vitkovics, 6. Teleki, 7. Kazinczy, 8. Tihanyi, 9. Virginia, 10. Weszprémi k. Azonkívül még 12 kódexet sorol föl, melyekről nem tudja megállapítani, vajon Domokos-apácák vagy Klára-szűzek számára íródtak. Közte van az óbudai eredetű Nádor, Simor és Nagyszombati k., továbbá a Keszthelyi és Guary k. Már Némethy említi, hogy a klarissza kódexek közül legtöbb az óbudai apácák részére készült.

A Lányi k.-t Volf, Némethy s mások is tévesen tartották a pozsonyi Klára-szűzek ordináriumának; ez a somlyóvásárhelyi prémontrei apácák ordináriuma és csak a XVI. század végén jutott klarissza kolostorba.³ A Virginia k. szintén eredetileg Domonkos jellegű és csak a XVII. században került Klára-

¹ A Thewr.-k. 169. lapján (Nytár II. 311.) említett Soror Kata nem másolója volt a kódexnek, hanem tulajdonosa. Más kéztől való az előtte olvasható ajánlás: «Soror Justinanak» s a kódexnek ez a része, mint a «Soror Kata» névbejegyzés.

² N 201—207. l.

³ T 27.

szüzek kezére. A Teleki k. maga is elárulja, hogy harmad-szerzetbeli húgok, v. i. harmadrendi apácák részére készült.¹

Némethy csoportosítását követte Horn Emil is.²

2. Volf György kétségtelen klarissza kódexeknek mondja ezeket: 1. Debreceni, 2. Lobkowitz, 3. Lányi, 4. Teleki, 5. Kazinczy, 6. Tihanyi k. Valószínűleg klarissza kódexek: 7. Ehrenfeld, 8. Apor, 9. Vitkovics k. és Miskolci töredék. 10. Simor k. Esetleg klarissza kódex: 11. Pozsonyi k.³

A Lányi- és Teleki k.-ről már előzőleg szóltam. Az Apor- és Pozsonyi k. prémontrei eredetű.

3. Zolnai Gyula szerint kétségtelenül klarissza kódexek: 1. Teleki, 2. Virginia, 3. Weszprémi k. — Valószínűleg kiarissza kódexek: 4. Lobkowitz, 5. Lányi, 6. Vitkovics k. és Miskolci töredék, 7. Kazinczy, 8. Tihanyi-k.⁴

Tudjuk, hogy a Teleki-k. Sz. Ferenc harmadrendi, a Virginia-k. Domonkos, a Lányi-k. pedig prémontrei kódex.

4. Horváth Cyrill csoportosítása szerint még több a ferences, illetőleg klarissza kódexek száma: 1. Ehrenfeld, 2. Winkler, 3. Guary, 4. Nádor, 5. Simor, 6. Nagyszombati, 7. Lobkowitz, 8. Debreceni, 9. Vitkovics, 10. Teleki, 11. Kazinczy, 12. Tihanyi, 13. Virginia, 14. Weszprémi k., 15. Müncheni töredék.⁵ — Ferences jellegűnek tartja a Bod-k.-t. is.

A kimutatásból lemegy a Domonkos jellegű Winkler- és Virginia-k., továbbá a Teleki-k. A Müncheni Töredék ferences, de nem klarissza nyelvemlék. A Bod-k. Domonkos-apácák használatára készült.

A Guary k.-t mások férjiszerzetesek, illetőleg segítőtestvérek számára írt kódexnek tartják. Ezen a véleményen van Karácsonyi is.⁶ Ennek a fölfogásnak ellene mond az a körülmény, hogy a kódex szorosán érintkezik az óbudai klarisszák részére készült Nádor-k.-szel s egyik csonka fejezete párhuzamos vele. A Guary-k. is lehetett Klára-szüzeké. Az óbudai Klára-szüzeké volt a Simor-k. is, melyet Karácsonyi szintén férjiszerzetesek részére készült kódexnek tart.⁷

5. Az eddig mondottak figyelembevételével alábbiak szerint csoportosíthatjuk a klarissza kódexeket. Kétségtelenül Klára-szüzek használatára készült kódexek: 1. Nádor, 2. Nagyszombati, 3. Debreceni, 4. Weszprémi, 5. Lobkowitz-k. Valószínűleg klarissza kódexek: 6. Ehrenfeld-Jókai, 7. Simor,

¹ Nytár. XII. 400. l.

² *Une Nièce de Sainte Elisabeth*. Paris, 1908. 58—59.

³ L. a Nytár bevezetéseit!

⁴ Zolnai Gy.: *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig*. Bpest, 1894. (S hasonló című kivonata Bpest 1905.)

⁵ Horváth C. i. m. 85. l.

⁶ K II. 592. l.

⁷ Böröcz Marcellnek a magyar ferencesek irodalmi munkásságával foglalkozó tanulmányai e dolgozat írásakor nem voltak kezem ügyében.

8. Kazinczy, 9. Tihanyi k. Lehet, hogy Klára-szüzek részére készültek; 10. Guary, 11. Vitkovics-k.

b) Klarissza irodalmi központok.

Érdekes kérdés, melyik kolostor részére készültek az egyes klarissza kódexek. Karácsonyi három irodalmi központról szól. Ezek Nagyvárad, Óbuda és Sárospatak. Vargha D. is csatlakozik e véleményhez. Karácsonyi a klarissza kódexeket mindjárt el is osztja e három apácakolostor: Nagyvárad, Óbuda és Sárospatak között. Az ő véleménye szerint az egyes kolostorok között így oszlanak meg a kódexek:

1. A *nagyvárad*i Klára-szüzek részére készült a Nszomb.-k. Karácsonyinak ezt a véleményét nem fogadhatjuk el.

A Nszomb. k. teljes szövegét ugyanaz a kéz másolta, mely a Nád.- és Sim.-k. teljes szövegét s a Debr. k. egyik részét írta le. Azonfelül a Nszomb. k. tartalmilag szorosan érintkezik a Debr. és Érs. k.-szel is, a margitszigeti Domonkos-apácák által másolt Érs. k. pedig épúgy érintkezik a Nszomb., Nád. és Kaz. k.-szel. A Nád. k. ismét más klarissza (Guary) és Domonkos (Wi) kódex-szel is érintkezik. Ezekben a kódexekben azonos szövegegységeknek részint különálló, részint egymástól függő másolatát találjuk. A kódexeknek egymás közelében, egy helyen kellett lenniök. S ez a hely nem lehetett Nagyvárad, hanem csakis Óbuda és a Nyulakszigete. Itt érintkeztek egymással huzamosabb ideig a klarissza- és Domonkos-apácák.

2. A *sárospataki* Klára-szüzek számára készült Karácsonyi szerint a Debreceni k., a Lobkowitz-k.-t pedig három sárospataki Klára-szüz másolhatta valamelyik ottani begina számára. Itt is megvan ugyanaz a nehézség, mint a Nszomb. k.-nál.

A Debr. k. aligha készült a sárospataki Klára-szüzek részére. A Debr. k. tartalmilag szorosan érintkezik a Nád., Nszomb. és Lobk.-k.-szel, ezek ismét több más klarissza és Domonkos kódex-szel. A kódexeknek egész csoportja úgyszólván össze-visszakapcsolódik s ez a szoros összefüggés megint csak Óbudára vall. De Óbudára utal még más körülmény is. A ferences naptárak és szertartási könyvek nem szokták feltüntetni Alamizsnás Sz. János napját.¹ A Debr. k. elején levő legendáskönyv mégis fölveszi Alamizsnás Sz. János életrajzát január vége felé. Budán nagy tiszteletnek örvendett e szent, mióta a szentnek teste 1489-ben Konstantinápolyból Mátyás király budai várkápolnájába került.² Budai helyi vonatkozást sejthetünk abban, hogy a legendáskönyv összeállítója az általános rendi szokástól eltérőleg fölvette a a gyűjteménybe Alamizsnás Sz. János legendáját.

A Lobk.-k. klarissza-apácák részére készült. Tartalmilag szorosan érintkezik a Debr. és Weszpr. k.-szel, úgyszintén a Domonkos jellegű Bodk.-szel. A Lobk.-k. szintén abból az irodalmi központból került ki, ahol

¹ Pl. *Diurnum Romanum* secundum usum romane curie. Venetiae, 1508.

² Knauz Nándor: *Kortan*. Bpest, 1876. 203. l.

megvolt a tartósabb érintkezés a Domonkos-apácákkal. S ez az írói központ megint csak Óbuda lehetett.

Karácsonyi főleg arra alapítja a kódexek elosztását különböző kolostorok közt, hogy azonos szövegegységek ismétlődnek különböző kéziratokban, egy és ugyanazon olvasmányt néha háromszor is lemásolták.¹ Am a margitszigeti Domonkos-apácák részére készült kéziratok könyvekben (pl. Ers.- és Wi.-k., Ers.-k. és Péld.-k.) szintén találunk ilyen párhuzamos szövegegységeket. A kódexek korában már ellanyhult a kolostorokban a szerzetes fegyelem, az apácáknak cellájukban is volt könyvük, melyet saját tulajdonuknak tekintettek. Így érthető, hogy egy és ugyanaz az olvasmány megvolt egy kolostorban többféle másolatban is.

Karácsonyinak másik kiinduló pontja a kódexek vándorlásának vizsgálata. Am itt is legtöbbször csak föltevésre, találgatásra vagyunk utalva.

3. Karácsonyi szerint is a legtöbb klarissza k. az *óbudai* Klára-szűzek részére készült. Az óbudai apácák könyvei voltak: az Ehrenfeld-, Virginia-, Nádor- és Vitkovics-k.

A Virg.-k. azonban a margitszigeti Domonkos-apácák használatára készült. Az Ehr.-Jók.- s a Vitk.-k. hovátartozandóságának meghatározására nincs biztos kiinduló pont. Am van több más kódex, melyeket joggal tartunk az óbudai Klára-szűzek könyveinek. Ilyenek: a Simor-, Guary-, Kazincezy- és Tihanyi-k. Úgyszintén a már említett kódexek: Nszomb., Debr. és Lobk. k.

A legtöbb klarissza k. valóban az óbudai kolostor részére készült. A Klára-szűzek óbudai kolostora époly jelentős irodalmi központ volt, akár a Domonkos-apácák kolostora a Nyulak-szigetén. A két számottevő irodalmi központnak kapcsolatára még vissza kell térnünk.

Ahogy az óbudai apácák másolásra kölcsön adtak könyveket a margitszigeti Domonkos-apácáknak, saját testvérkolostoraik részére is gondoskodhattak könyvekről. Mindenesetre lehettek magyar kódexeik a nagyváradai és sárospataki Klára-szűzeknek is. Am az ő könyveik idővel szintén a magyar kódexek fő gyűjtőállomására, Nagyszombatba kerültek. 1556-ban a sárospataki Klára-szűzek és harmadrendi apácák, majd 1566-ban a nagyváradai klarissza-apácák is Nagyszombatba menekültek.² Magukkal vitték természetesen könyveiket is. Am ugyancsak Nagyszombat és Pozsony városába jutottak az óbudai klarissza-apácák kódexei is. Bajos kiválogatni, melyik kódex melyik kolostoré lehetett. Azt azonban bizonyosra vehetjük, hogy a ránk maradt klarissza kódexek közül a legtöbb az óbudai apácáké volt. Övék az érdem, övék a dicsőség.

TIMÁR KÁLMÁN.

¹ K II. 599.

² K II. 469., 481. és 531. l.

RÉGI MAGYAR VERSESKÖNYVEK ISMERTETÉSE.

VII. A Decsi-kódex.¹

(Első közlemény.)

A Magyar Tud. Akadémia kézirtattárában van egy *M. Cod. kis Sadra* 12. Szám. jelzetű haránt 8-adrét kéziratot verses könyv, újabb eredetű fehér pergamentkötésben, sarkán *DÉCSI* (sic) *CODEX* felirással. Levelei ceruzával vannak számozva; 8—204 levelet találunk benne, tehát az 1—7. hiányzik; a levélszámozás is többször hibás: 8—11 [12. lev. hiányzik], 13—32 + 1 szatlan lev. + 34—41, + 1 szatlan lev. (43. levél hiányzik), + 44—55 + 1 szatlan lev. + 57 + 1 (újabb ceruzaszámozás: 58), 59—204 levél. Az újabb levélszámozás részben a régi kiegészítése és folytatása. Ilyen régi számozás elől: 11, 14—32, 34—41, 44—55, 57, 59, 60, a 111^b lapon: 50, 112^a lapon: 51, 112^b lapon: 52, 113^b lapon: 53, 114^a lapon: 55 régi (de nem egykorú) lapszámozás van. A kódex végének levelei 184-től kezdve (exclusive) hibásan vannak bekötve.

A kódex több kéz másolata. *Decsi* (Detsi) *István* kezdte másolni, a 19^b lapon levő bejegyzése szerint 1609-ben Detsben, ezen, azt hisszük, a tolnamegyei Decs, és nem a békésmegyeyi Décs falu értendő. Decsi írása a 20^a lapig (incl.) terjed; más kéz írása: 20^b—22^a, 22^b—23^a két első sora, 23^a folyt.—24^a (2. sorig incl.); a lap többi részét későbbi kéz írta, de a 24^b—30^a, 32^b—70^a újra Decsi kezeirása s ezután a 70^b—166^a egy másik kéztől ered, a 169^b—184^b-ig valószínűleg Decsi későbbi írása.

A kódex eddig sem volt ismeretlen. Első ismertetője Andorka Gyula volt, aki a Vasárnapi Ujság 1864. évf. 47. nov. 20-iki számában az 506—7. lapon «XVII-ik századbeli magyar ének» címmel közölte belőle *Erdély siralmas énekét* (Óh keserves szívvel ki most veszni tértél), rövid bevezetést és néhány jegyzetet is csatolva hozzá. Ez az Andorka a kódex birtokosa volt s már itt jelezte a jegyzetben, hogy ezt rövid idő alatt a M. T. Akadémiának adja át, s ott az egészről Thaly Kálmán akad. tag fog értekezni. Thaly 1864. dec. 5-én az Akadémiában csakugyan bemutatta a kódexet, s az ő felszólítására ajándékozta azt Andorka az Akadémia könyvtárának. Thaly értekezése (a kódex bő ismer-

¹ A VI. közleményt (A Lipesei kódex) l. e folyóirat 1916. 305—43.

tetése s tartalma egy részének közlése) a Századok 1871. évf. 31—43, 94—130, 256—71, 310—29. lapjain jelent meg. Mivel a kódexben foglalt énekekről nem mondja meg, hogy melyek az ismeretesek és hol találhatók, továbbá mivel a csak innen ismert költeményeket sem közli mind, azt hisszük, nem felesleges a kódex tartalmának felsorolása az egyes darabok leendő helyeinek megjelölésével. A Thaly által már kiadott, vagy más forrásból ismert költeményekre nézve megelégszünk egyszerű utalással és csak azok közlésére szorítkozunk, melyeket Thaly vagy egyáltalában nem, vagy mint a Homonnay énekét, csak töredékesen közölt.

Tartalma:

1—7. levél hiányzik.

1. 8^a—11^a [Az ének eleje a kiszakadt levelen volt.] Óh [V]riften te iol latod hif[s]ök ezóckett | . . . es meltatlan ó kerefóckett. [Az elején csonka versszakkal együtt 21 versszak.] Utolsó versszak: Ebt enekle az Iftennek nepe regónten | ki nagi pelda az mi időnkben | uagion megh irua foltar | kóninek rónidiben baz | es harmincz | hetedikben. | finis p[er]S. D. | Más kézzel: Finis. || Az utolsóelőtti sor által középen kettéválasztva ez évszám van: 1609. Megvan a Gönczi-féle Debreceni Énekeskönyvben (1592. (?) 71^b; v. ö. a «Köz. isteni tiszt. rend. Énekeskönyv. A Debretzeni forma sz.» Pozsony év n. (XVIII. sz.) 182. l. 159. sz. «Izraelnek megszorodott nemzetsége» kezdettel. (9. versszak: Oh Úr Isten . . .
2. 11^b—13^b: [12^a—^b hiányzik] PSALMVS. LVII. | Irgalmaz Vriften immara[n] e[nnekóm] | irgalmaz Vriften immaran | ennekóm, mert te benned bizik Vram az en lelkóm . . [8 versszak.] Versfők: is . . . AKKESZE. Megvan az 1566-iki Váradi Énekeskönyvben 77—9. lapon; itt a versfők: ISTVAN DEAK KESZE (valósz. készítette) «az Cyrus éneke Notaiara». Szegedi G. ÉK. 45—6. l.
3. 14^a—16^b 69 PSALMVS. Ad notam. Tudni | hatta nilua[n]β: pal. | Sýes nagi Vriften en | legitfegómre, es legi | figielmetós az en befe | dómre, [14 versszak.] Versfők: s[T]EP[H]AN[V]S BARAT. Barát István énekét kiadta Bornemisza Ék. CIX. lev., Szilády: RMKT. VI. k. 245/6. l., régi kiadásait felsorolja u. o. a 317. lapon.
4. 16^b—19^b: PSALMVS: XXXVII. | Nagi banatban dauid | mikoron vala beüneiteül | hogi megh ýedót uala | 2. versszak: 17^a: [Vr]am ne fegi megh engóm haragodban. | [18 versszak.] Versfők: N[V]KC[N]AE[N]EESSTHAKSS. Végén: finis | ftephanus Detfi scribebat Detsini. | 1609. || Váradi (1566.) Ék. 61—3. l. Szegedi G. 1569. 28—30. l.
5. 20^a—25^b: 103. PSALMVS. | Az ki az Iftent megh ifmerheti. | io tetemenit ebeben uóheti. | . . . Utolsó versszak: Ebt

- maftan bõrzek iftent ditserek. | fok io uoltaban ötet megh ifmerek. | kórõbftien nepet ezõkre intek. | az ezõr õtt báz negiuen niolczban bõrzek. || [28. versszak.] Kiad. Szilády RMKT. VI. k. 71—4. l. Váradi ÉK. 1566. 87—90. l. Szegedi G. ÉK. 54—7. l.
6. 26^a—27^b: 117. PSALMVS. | Tint moft minket dauid propheta | az soltar kõniben, illien modon | báz tizõn het el oblot rõndiben. | ... [16 versszak.] Végül τέλος finis per me Stephanum Detsý. | A. D. 1609. || Kiad. Váradi ÉK. (1566). 93—4. l. Itt «Az Notaiá, Emlékezük Kereztienec az.» Szegedi G. ÉK. 62—3. l. Mindkét helyen kezd. Onszol minket ...
7. 28^a—30^b: PSALMVS DAVIDIS. LI | Haborufaga Dauid kiralinak egikoron | nagi uala, mikor beünerõl Nathan | propheta megh feddõtte uala. | ... Utolsó versszak: Szent Dauid Királi az ű lelkeben igi kõneorõgh vala, | az Isten elõtt mikor bñnerõl vallast tebõn vala, | ötven eggiedik diczereben eft be irta vala. Finis. |[16 versszak.] Versfõk: HARSIANI IMREHVVS. Váradi Ék. (1566.) 75—77. l. (Vf. HARSIANI . .) Szegedi G. 41—3. l. (Vf. HARTIANI . .)
8. 30^b—32^a: PSalmus. 23: XXIII. | Szent David Propheta enõklõ kõnienek hußon | harmad rebeben, bizuan az Isténnek az ű hozza | valo nagi gond vifelefeben, [11 versszak.] Versfõk: S₃TARAI MIH[AL]. A 2-ik versszaktól fogva sorok szerint tagolva egész 47^b-ig. Sztárai Mihálynak ezt az ismeretes énekét l. Szilády: RMKT.V. köt. 80—1. lapján.
9. 32^b—34^b: PSALMVS. 65. Sok io tetemenin nagon tsudalkozua[n] b: Dauid propheta es el almelkoduan. | ... Utolsó versszak: Szent Dauid Propheta az ű enekében. | az nagi Vr istenhoz ualo órõmében: | ezeket be irta nagi bpen Verfõkben. | eneklõ kõniuenek ét uen hat rebeben |[14 versszak.] Versfõk: STARINVS FET₃IT s₂ Sztárai M. éneke: RMKT. V. k. 99—101. l.
10. 35^a—39 : ALIA ET OPTIMZ | Vram benned megh az en remenfegõ. | minem telliefsegel el fogiot hitõm. | Utolsó versszak: Ezõr õõtt báz es het uen eztendõben. | Czonka Toroninak erõs tomlõczében. | az ki bõrze igõn bizik | istenben hõgi nem tartia sokaigh | beüntetesben | 1609. | [A «tartia sokaigh» által kettéválasztva] finis huius operis. |[28 versszak.] Versfõk: VPALATITH GERGIS₂ZERS₂EMTTE CHAE. Palatich Gyõrgynek ezt az énekét megtaláljuk Bornemiszánál (Énekek 1582. CLIII. lev.) evvel a megjegyzéssel: Melly az Keresztyén Rabok Kõnyõrgésének formája. Itt 17 versszak. Lásd errõl bõvebben: Balassa minden munkái, II. köt. 657—8. l. Már Balassa ennek nõtájára irta «Láss hozzám üdvességemnek Istene» kezdetű énekét.

11. 40^a—41^b: CANTIO Elegans. | Oh en ket bömeim ti az | Vrra nezzetök, hogi kegielmes hozank mindenkor el higietök, [9 versszak.] Utolsó két sor: de addig magokat igen uigaztalliak. | mint Daiditul megh hallak. | Megvan a Born. ÉK. CCLVI. levelén (b. lap) és a Vasady-kódexben: 70^a—71^a. A Lipcei-kódex nótául idézi 24^a.
12. 41^b—42^b: 124 PSALMVS. | Az kik biznak az istenben. | el nem uezfnek eletökben. | [9 versszak.] Utolsó versszak: Ez [igy] bent Daid az soltar kóniben. | saz es hußon negi refeben. | irta ditseretiben, finis p[er] me steph. Deczi. | Megvan Váradí Ék. (1566.) 96. l. «Az Haynal Notaîara.» Szegedi G. ÉK. 64—5. l. 43^{a-b} hiányzik.
13. 44^a—47^a [Csonkán]. . . ha erdömlöttem ualaha ezöket. | Es en siuemnek banattiat iol latod. | nagi kin uallasat en testemnek banod, | meltatlansagat kinomnak boßbullod. [A csonka soron kívül megvan: 35 versszak.] Versfök: [L]EKATOS IGH SARA [sira helyett] HALALRA VITETVEN TVKKASSE. Utolsó két versszaka: Saros Var megie nagi Vÿ faluiban. | az kinzo hazban plenger alat kinban. | ezkepen ira eü kin uallasaban. | Ezör ött sazban es kilenczuen öttben. | bent Mihalÿ honak legh első heteben. | szebeni polgar neue uers feiekben τλωσ [igy] | AD. 1609. finis p[er] me Stephanum Detsi. || Teljesebb szövege van meg a Brassai-kódexben (Tört. Tár 1896. 130—6. l.) és a Kuun-kódexben (IK. 1916. 307, 314—6. l.). Ennek leírásában a Decsi-kódexről tett megjegyzés, mely Thalyt (Száz. 1871. 35. l.) követte, a fentiek szerint javítandó ki. A Kuun-kódexből hiányzó 7. versszak (v. ö. a 314. lap hibás kiegészítésével) közleményünk elejéről kiegészíthető. Ha a strófakezdő *És*-t *Az*-zal cseréljük fel, LAKATOS név jö ki.
14. 47^b—49^b PSALMVS. 10. ad nota[m]. β. Daid. | király beüney ellen | Megh niomoroduan ellensegiteül | bent Daid propheta. | hogi segidelmet földén maganak | senkíteül nem lata. | [18 versszak.] Utolsó versszak: Tudgiad ezöket köröbftien ember β: Daid propheta | az ó kóniuenek tized refeben ßepen ße foglalta | niomorusagban hogi az istenhöz | nagi siruan | kÿalta. finis. | Az utolsó sor által kétfelé választva: 1609. || [Versfök: MICHAEL STARINVS FECIT] l. RMKT. V. köt. 75—7. l.
15. 50^a—55^b DE MATRIMONIO. | Iambor hazasok megh | halgafsatok, tÿ rendö- | töket megh tanulliatok. | [33 versszak.] Utolsó versszak: Ezöket ßerze ßepen Versökben. | Batizi Andras egi io kedueben. | ßeületött utan enni időben.— ezör öt sazban es negiuen hatban. finis. | Kiad. RMKT. V. köt. 120—4. l.
16. 55^b—57^b 122. PSALMVS. | Boldog az ferfÿu ki | feli az istent, az eü | parantsolattiaban giönörködik, . . . [11 vers-

- szak.] Megvan a Váradi ÉK.-ben (1566) 90—2. l. «CXII (így) PSALM. Beatus vir qui timet dominum» Sz egedi ÉK 59—60. l. «Azon Psalmus CXII.»
17. 57^b—60^b Az io hiteü ember bilid | ez uelagon, senkire nem | tamad bator boßbut | lafson, . . [17 versszak.] Utolsó versszak: || Ezöket az Daidnak keuely [így, felibe írva: kemény] nepek ellen. | buzgo imatsagi ez földön elteben. | irta be niolczuan hat | bzepe ditseretiben—hogi | niomor-sagban | tanulliunk mi | ebben. [A «tanulliunk mi» két oldalán: 1609] Hunc lege, nunc disce, nunc cu[m] feruore labora. | sic erit hora breuis, et labor ipse leuis. | Rimay ismeretes énekét l. a Radvánszky-féle akad. kiadásban (1904) 189—191. l.
- *18. 61^a—67^b Alia et optima ad nota[m]. Bent Daid kiraly | beüney ellen. igy pa= | S bent seregeknek Vra | istene es erös kiralia, | mönnek es földnek | ß: terömtöie ditsöse= | gös Vra, [43 versszak.] Versfök: STEPHANVS DETSÍ AL RPSTL DAVNNH ANLSTN ASPVAHAAEE. Utolsó versszak: Ezör hat ßaz es kilentz eftendöben karatson hauaban. | egi ifiu börze egi io kedueben az niomorult Detsben | neuet megh lelöd ha te kuanod az Versök feieben. || Lásd alább 1. sz. a.
19. 68^a—70^a Præcatio Pioru[m] pro Pluvia. | T Tekints reank Vr isten | az magas möni orßagbol | latogas megh minkett | Attiai uoltodbol. az ma= | gas möni orßagbol. | [20 versszak.] Végén: τελωσ s az utolsó előtti 2 sor által kettö választva: 1610. || Megvan a «Köz. isteni tiszteletre rend. *Énekes könyvben* (Debretzeni forma szerint)» Pozsony XVIII. sz. 407. l. 347. sz. a. «Égi-harmatért, az-az Essőért.» felirattal. Szövege itt némi javítással.
20. 70^b—95^a HISTORIA SZIKZOVIENSIS= | Giakran halliuk az mönniei fölsignek | sok io tetemenit az Vr istennek | [230 versszak.] Versfök: GEORGIUS TARDI . . . (a többi nem ad értelmes szöveget.) Utolsó versszak: Ezör öt ßaz niolczvan niolcz eztendöben, karacson | huanak első heteben Lizkan börzek ezöket | be versökben, fön az parton az bodrognak | möntiben . . finis Laus || Az egészet kiadta Thaly: Száz. 1871. 104—130. l.
21. 95^b—97^a Diczöült heliökön mönniei | paradiczomban, az kik viga= | doztök ueghetetlen boldog- | sagban, (10 versszak.) 1611. Péczeli K. Imre énekét a Balassa-Rimay *Istenes énekeinek* függeléke közölte. Új kiad. Vasáry D. *Péczeli K. Imre élete és énekei*. Esztergom 1907. és Balassa kiadásunk (1923.) II. köt. 357—8. l.

¹ Az eddig kiadatlan énekeket *-gal jelöljük.

- *22. 97^a—99^a Induli föl lelköm istenódnék ó diczeretire | ſiuem
es nieluem kezül hoza ó tiztóletire | [11 versszak.] L. alább
2. sz. a.
23. 99^a—101^a Cantio ad notam izraelnek ſ: | O oh en kőgielmes
istenóm móli igón megh | verel engóm, .. [20 versszak.]
Versfők: ONLHREDBEADONIPETRK. Balassának itt kibővített
énekéről l. *Balassa B. minden munkái*. II. k. Bp. 1923.
664—5. l. Megvan a. Lipcei-kódexben is, l. IK. 1916. 317. l.
24. 101^a—116^a igóm [igy] ſep historia, mikeppen az arulo Vrak
el akartak az erdély | Vaidat arulni, es egez erdli orzogat
pogan kezben | akartak eýteni azoknak az Vraknak uező-
delmekről | Ad Notam, sok ideie hogi csak halgatunk |
S ſüksegh ezt megh irnóm es megh | gondolnom, az köröz-
tieneknek | peldauul adnom ... [110 versszak.] Versfők:
S₃ERDAHELI MIHALI ATTIA[M] — — (A többi értelmetlen.)
Utolsó versszak: Az ezór ót. zazban kilenczuen negiben |
ſ: mihali hauanak uegsó heteben | Colos Varban ualo hozu
leteben | egi gondolattiban ſörze Versókben. finis | 112^b-n
keresztbe későbbi kézzel: Joannes Szedrehely fort(?)
Legradienfis. Az egészet közölte Thaly: Századok 1871.
257—271. l.
25. 116^b—140^b Notaja sok fele ezre is lehet az hatalmas Isten
kiraliok kiralia | Mastan emlekoſſönk az kőrőſ | tienókról
és oh törüeni beli | sok hitótlenókról, .. [161 versszak.]
Versfők: MICHAEL STARINVV — — — Utolsó versszaka: Ezór
utan ót ſaz es neguen kilenczben | az starai Mihali ſörze
ezt Versókben | az papokal ualo nagi ütközetiben | es
istenben ualo io remensegben finis | laus A[nn]o D[omi]ni
1611. laus et [kiszakadva]. Sztárai énekének eleje folyt.
sorokban, 104^a-tól vessorok szerint tagolva. Kiad. Szilády:
RMKT. V. k. 114—35. l., a 349—50. lapon régi kiadásait
is felsorolja s megjegyzi, hogy Bornemisza szövege s
utána a Decsi- és Lipcei-kódexé, valami rimkedvelő ember
által igazítva van.
26. 141^a—143^a: CANTio optima Boczkaidys. | Batorsagh lel-
kőmben fölőte nagi vagion | noha tagaimban sok faidalom
uagion | [14 versszak.] Versfők: BOC || SZKAI ISTVANA. Utolsó
versszak: Az ezór hat zazban es het eztendőben | io feie-
delmőnkhoz ualo kőniörgesben | az ſep ki keletkor bſwítnek
közepiben | ſörzek ezt Versókben az ſ: iobnak napian |
Innen adta ki Thaly: Száz. 1871. 319—321 l. Megvan a
Vasady kódexben is. 75^b—77^b. Először kiadta Mikó: *Erd.
tört. adatok*. III. köt. (Kol. 1858.) 99—100 l.
27. 143^a—144^b: Allia [igy] Cantio | Budosuan en elmem imme |
mire uitek, mórt mi kiralliunktul mi | megh foztatank ..
[13 versszak.] Versfők: BVIAIDTOOMNDA. Utolsó versszak: Az
ezór hat ſaz es hat eztendőben | ſ: mihali havanak utolsó

- napián | Bőrzem ezt versben Bómoru keduemben | neue [jav. neueből] diczertessek istennek mőniben finis || Kiadta Thaly: Századok 1871. 321—3 l.
28. 145^a—150^b: Az Janos kirali fiarol ualo zep Cronica | Szerenczenek forgasarol nektők emleközöm, | az io Janos kirali fiat herczegőt bezelóm. | [47 versszak.] Versfők: SÖBÖSTHEN DEA. . . SSABA LATA HERCSZEGET BANKODVM EBVSKOÖÖA. Utolsó versszak: Az ki [lehuzva. . . sóze] zörze megh talalliatok neuet Vers fieben | az herczegnek Berencezeit ira ez enőkben | egiben giuluen az nagi Vrak az kinczós budaban A : D. 1615. Kiadta Thaly: Századok 1871. 37—42 l., mint Aszabai Sebestyén művét. Szabó K. felvilágosító cikke, hogy Tinódi műve (Söböstyén de(ák) Kassába) U. o. 180—7. l. Újra kiadta Szilády RMKT. III. k. 365—70. l., Tinódi összes műveiben.
29. 150^b—152^b CANTIO OPTIMA ad nota[m] | az örök istennek czuda nagi || En katai mihali uelagnak nagi pelda | az Epicurusnak uoltam tanitoia. . . [11 versszak.] Versfők nem adnak értelmes szót. Utolsó versszak: Ezőket hogi iram kenlodam testőmben | de lelköm megh ioban lelki giötrelőmben | azért az kik latak io ua hagiak ebben | mint hogi el arultam az io feiedelmet finis laus | 151^a lapon prob. calami rad | fort Legrad | 2 Renyes | Lehuzva előtte: Szadrahely Joannes. Rövidebb változatát Thaly a *Vitézi énekek* I. 97. lapján közölte. Innen újra kiadta a teljesebb szöveget Száz. 1871. 323—4. l.
- *30. 152^b—157^b CANTIO OPTIMZ | Főlsegős istennek aldót β: serege | az Jesus Christusnak ki nagi ő iegióse | . . [32 versszak.] Versfők: FSTEPHANVS ISTED FECIT IN PATRIA MKNE. Utolsó versszak: Ez kiseded enököt ki Versőkben ira, | neuet Vers feiekben ő el be foglala | βegeni hazaianak io keduel aianla | az ezör hatzaz es tizön egiben ira | fi[ni]s || L. alább 3. sz. a.
- *31. 158^a—162^a Solutis Verbis Psalmi 100 Nota: Sok historia- kat imar magiarasztunk | Egi βep iduőfsegős tanusagot adok | Daudid prophetanak Soltarabol βolok | [19 versszak.] Versfők: EMERICVS BECSENCIÖA. Utolsó versszak: Az ezör hat zazban es het eztendőben | az ki ez enököt rőndőle uersőkben | igön βomorkodik ezön eleteben | az egi hazi nepek hogi elnek röst= | segben az isten giraiat hogi | igi tarttiak reitőkben: finis laus | tibi rex Christe. Thaly a versfők alapján Becse Imrénék nevezi a szerzőt. L. alább 4. sz. a.
- *32. 162^b—169^a cantio optima et pulera | Ez uilagnak utolso uege fele | sok puztulasok uannak | mindön fele, [44 versszak.] Bibliái históriás ének. Versfők: EMERICVS DAROCI FRANCISCO LITERATO IN OROSI FECIT. Utolsó két versszak:

- || 169^a. Irta ezt egy barátunk örösbiban, ezör hat zazban | es negi estendöben, igen bús [lehuzva: uala] ziuel uala ele-
teben | mert regulta förögh török kezeben. | Tudgia Isten
ha az en életömmet, Valköfagh | ban el keuannia lelkömet
ez enököt cziapan—ferencz diaknak haltöm utan hagiöm
testa | mentömban finis p[er] me. L. alább 5. sz. a.
33. 169^a—176^a: PSALMVS AD NOTAM Ia[m]bor haza | Mind ez
uilagnak im esse ueföt az | igazsagtul el teuöliödöt.. [51
versszak.] Utolsó versszak: Tallian ez kele vj eztendöben,
ezör öt zazban | negven kilenczben, hogy föl ebrvllion ||
mindön istenben, senki ne ellion | mar teyölgesben finis. |
Szkhárosi Horváth András *Panasza Krisztusnak* (Psal-
mus II.) c. éneke Sziládynál: RMKT. II. köt. 221—7. l.
Az itt (461. l.) felsorolt másolatokon v. kiadásokon kívül
megemlitjük az 1566-iki Váradi ÉK.-et (42. l.) és Szegedi
G. EK.-ét 2—7. l.
34. 176^a—178^b CANTIO OPTIMA | Paisa begeni feiemnek en istenöm
| legh eltömnnek [15 versszak.] Versfők: PECELI IMREH IRAA.
Legújabb kiad. *Balassa minden munkái*, II. köt. 344—6. l.
(Az *Istenes énekek* függelékében állandóan megjelent nép-
szerű ének). V. ö. IK. 1916. 308. l. 11. sz. (Lipcei
kódex ism.).
35. 178^a—180^b CANTIO OPTIMA ad nota[m] induli föl lelkem |
Banatos bivem tekincz az egre istenhöz (foliamvan vesd
remenségöd teröm= | =tödben neki halat advan... [17 vers-
szak.] Versfők: BDEMETRIUS TOTH DED. Megvan a Lipcei
kódexben 13^a—14^a. Irk. 1916. 308. l. 9. sz., valamint a
Kuun- és Vasady-kódexben is. A nótát l. 22. sz. a.
- *36. 181^a—183^a CANTI [igy] OPTIMA | Czillagos egnek belös föld-
nek te[n]görnek | istenet ezökbz valo allatoknak az ö
teremtöiet [15 versszak.] Versfők nem adnak nevet vagy
értelmes szót. L. alább 6. sz. a.
- *37. 183^b—184^b Alia | Probara vetot feiem s buval rakva |
bivem.. [13 versszak.] Versfőknek nincs értelme. Utolsó vers-
szak: Szarnion iaro idő hatfaz egy eztendő írta megh | böit
elő kemeny hidegh idő írta meg fi[n]is. | Megvan több elté-
réssel a Vasady-kódexben is 81^a—81^b. Lásd IK. 1913. évf.
18. lap. L. alább 7. sz. a.
- *38. 184^b.. Möli czalard ez vilagh ki mer neki hinni. Itt e
versszakon kívül a köv. versszak e sora van: Az kegiötlen
vilagh sokat fogad va[la], folytatása 189^a—^b; és 187^a;
Versfők: MARAHACSRAS [összesen 12 versszak]. Lásd alább
8. sz. a.
39. 187^b, 185^a-^b, 190^a-^b, 188^a-^b, 186^a-^b, 191^a-^b: Cantio De
Transylvania, & [De] Confilio Paparū Contra Haydone[is
Equ]itum. Ad notam, Meg giazolhatatlan. Kerek kek egy alat
buidofso nem betfeg | az kinel el fogiot emberi legitfegh.

- [42 versszak]; utána: finis finis finis 1613. Versfők nem adnak értelmes szót. Kiadta Thaly K. Századok 1871. 324—9. l.
- 40 195^b—196^b, 192^{a—b} AZ Erdelinek siralmas eneke: nota | Puztafagban merült gialazatban fordult || folytatás: 196^a Oh keserves bível ki most vezni tertel — [29 versszak.] Versfők nem adnak értelmes szót. Kiadta Thaly K. Száz. 1871. 315—9. l. A nótát l. Mikó: *Erd. tört. ad.* III. k. 104. l.
- *41. 192^b végén: CANTIO OPTIMA || 193^a—194^b: Holdnak az bēp napnak az bēp czillagnak [13 versszak, a 14-ből csak *Nagy tengört* őrszó van meg.] Versfők: HOMONNAI BALI[N]. Thaly (Száz. 1871. 98. l.) csak mutatványt közölt belőle, L. alább 9. sz. a.
- *42. 202^a—202^b töredék: giermókóm farban rugot szavakkal kezdődik, s a köv. strófája: [M]ost en adattam oczmani nemzetnek, giermókóm förtóztető emböröknek — [6 versszak.] Versfők: MCPASA. L. alább 10. sz. a.
- *43. 202^b nota nagy banatban David mikoron vala. Bizodalmam Ur Iñ csak te benne[d ve]tetöm en mindön remenfegöm. [13 versszak; versfők: BUDAI PETER DEAK]. L. alább 11. sz. a.
- *44. 200^a végén: nota oh en kegielmes Istenöm || 200^b Izrael igazgatoia. Versfők: IOANNES BAKOSIVS. L. alább 12. sz. a.
- *45. 201^b végén, 204^{a—b} Szelös tengör habia [Lehuzva: Julia] egik az masikat wzi sietfeggel — [9 versszak] Versfők: STEPHANVS. Az elsősorban lehuzott *Julia* névből arra lehet következtetni, hogy a szerző ismerte a Vásárhelyi-kódex «Sebes tenger habja Julia haragja, kinek vagyok én rabja» kezdetű, Balassának tulajdonított énekét. (L. *Balassa B. minden munkái* II. köt. 247. lap.) L. alább 13. sz. a. (A kódex többi része hiányzik.)

DÉZSI LAJOS

ADALÉKOK BALASSI ISTENES ÉNEKEINEK MINTÁIHOZ.

Balassi egész vallásos lírája gyökerében protestáns színezetű. Ami benne megnyilatkozik, az sem nem valami általános theismus, sem nem egyéni, filozófiai megalapozású hit, mint egyes humanistáknál. Egyéni csak a kifejezésben, s egyéni — és ez az ő nagy lírai újdonsága — abban, hogy a dogmatikus alapú korszerű hitet, mely a XVI. század egyházi költészetének jelentős csoportjában a község nevében nyilatkozik meg, személyessé teszi, élet-szerű alkalmi ihlettel újratерemti. Oly költeménye, mely valamivel filozófikusabb, sztoicizmusra emlékeztető felfogást mutat — de szintén a protestáns dogmatikával, csak hogy inkább annak szabadabb, bizakodóbb Zwingli- és Calvin-féle irányával megfőrdő formában¹ — csak egy van, a 14. istenes ének, s az is fordítás, egy 'Quem tu, summe Deus, semel placatus patrio lumine respicis' kezdetű ismeretlen Horatius-paródia fordítása. Erről az énekről már Csernátoni *A magyar ódaköltés története* c. értekezésében (Figyelő, 1882.) megjegyezte: «Kezdeté és menete hasonlít Horatius 'Ad Melpomenem' c. ódájához, de a hang, tartalom, felfogás más benne... Az egész tehát keresztény hymnus, melynek eredeti szerzője valószínűleg Horatius fentemlített ódáját tartá szem előtt.» Dézsi is megemlíti a hasonlóságot. A Balassitól fordított ének kétségkívül valamely protestáns szellemű latin Horatius-paródia, amilyenek számszámra voltak főleg a német humanisták kötetekben. A Melpomene-óda pedig különösen kedvelt volt. Stemplinger *Das Fortleben der horazischen Lyrik seit der Renaissance* c. munkájában említi Meibom egy gyűjteményét, mely csak ennek az ódának 100 parodiáját tartalmazza. Melpomenét a legkülönbébb személyekkel és fogalmakkal helyettesítették. A *Deliciae Poetarum Germanorum* I. kötetében Volcatius Acidaliustól Lipsiades kritikusra és Morsra, Casparus Conradustól a Famára van egy-egy óda, mely a Melpomene-hymnust követi. A további kötetekben Joannes Hermannus 'Quem tu, dux Patientia' (III. 525.), Simon Pistor *Ad Themidem* (V. 102.),

¹ Luthernél a kegyelem tana végső megoldás, az eredendő bűnnel szemben egyetlen alapja a reménynek; az erősebben humanista szellemű Zwingli, kinek koncepcióját részben a sztoikus-neoplatonikus determinizmusból származtatják, a hit által való megigazulás tanát a predestináció tanával kiegészítve jut el a megoldáshoz, mely az eredendő bünt inkább betegségnek tekinti. V. ö. P. Wernle, *Renaissance und Reformation*. 1912. K. P. Hasse, *Die deutsche Renaissance*. 1920.

Ad Grammaticum (V. 103.), Daniel Rintfleisch, *Quem tu, dia Ratis, semel'* (V. 842.) című, ill. kezdetű ódái szerepének. E gyűjteményben legtöbb ily költeménnyel foglal helyet Joannes Mattha Wacherus, kinek hét paródiája van erre az ódára, köztük egy a magyar Dudith Andráséhoz. (VI. 1062). Balassi énekének forrására a budapesti könyvtárakban található külön verskötetekben sem akadtam rá, bár másutt is találtam Horatius ezen ódájának számos paródiáját, így Janus Lernutius *Ocelli c.* gyűjteményében kedvese szemére vonatkoztatva.

Egyebüttl az istenes énekek legfőbb forrása a zsoltár s az abból táplálkozó protestáns egyházi énekköltés. Luther az ember tehetetlenségével szemben egyedül az isteni kegyelemre utal. Isten végtelenségével nem férne össze, hogy az ember neki valamit nyujthasson, hogy cselekedete Isten kedvéért történhetnék. Ezért van ellene a reformáció minden askesisnek: az önsanyargatás nem segít, amint nem segít a szentek közbenjárása sem. Az ember bűnössége ellen nem védekezhetik. Isten előtt mindenképen bűnösök vagyunk, s egyetlen, amit tehetünk, az állandó, mély bűnbánat s a bizalom Isten végtelen irgalmában. A Balassi-féle vallásos líra is ebből az alapfelfogásból nőtt ki. Az emberi büntudat nála egyénileg mélyül, a kétségbeesést élete fordulatai aktuálisan szinezik: a keserű büntudatból azonban bizakodó Isten-hithez emelkedik. Kétség és remény ezen állandó egysége az, amit Kölcsey verse Balassi egyéniségéből felfog és vallásos színétől megfosztva kifejez. (*Balassa*, 1825.)

Ez az alapjában komor hangulat az uralkodó a XVI. század egyházi énekköltésében is ott, ahol az epikus és polemikus elemek nem nyomják el a tulajdonképeni lírikumot: a vallásos bensőséget, s legfőbb forrása ennek az egész költészetnek a zsoltárok. Azoknak az énekeknek, melyekben a nemzeti fájdalom és bűnbánat egyesül a protestáns hittel, s melyeket jeremiádokul szoktak emlegetni, kettő-három kivételével a *Síralmakhoz* igen kevés közülük van: ezekben is a zsoltárok a legfőbb minta. Ezen ú. n. jeremiádokhoz áll legközelebb Balassi eredeti istenes énekeinek nagy része is.

A maga egészében zsoltárfordítás Balassinak hat éneke. Ezek közül ötről ez eddig is tudva volt, s a régi kéziratokban és kiadásokban is fel van tüntetve. A Radvánszky-kódex LXIII. darabjának címe: *Psalmi 27. translatio ungarico carmine iuxta Buchananani paraphrasin.* Az 51. zsoltárnak Balassi-féle fordításához hitelességi kérdések is fűződnek. Ez tudomásunk szerint Balassi legkorábban megjelent költeménye. Rimay belefoglalta epicediumába, mely 1598-ban jelent meg, ezzel a széljegyzettel: «Ezt a psalmust az Béza verseiből ő maga fordította ki csak halála előtt való betegségébe.» A Rimay-féle epicediumban más helyen is vannak részletek Balassi ajkára adva, de csak erről emeli ki, hogy Balassi maga írta. Más

okok is nyilvánvalóvá teszik, hogy nincs ok kételkedni Balassi szerzőségében. Rimay maga is lefordította az 51. zsoltárt, amint a 27-et is (mégpedig szintén Buchananus után), mint ahogy másutt is vetélkedni látszik Balassival. A Balassi ajkára adott költemény sokkal inkább vall Balassira, mint Rimayra. Rimay sokkal hosszadalmasabb, az ő fordítása igazabban parafrázis, körülírás. A Balassi-strófa csábítana a terjengősségre; parallelizmusok, mint másutt, itt is sokszor fölöslegesen találhatók Balassi költeményében. Mégis összehasonlíthatatlanul tömörebb az ő fordítása Rimayénál. Balassi nyelvének aránylagos egyszerűsége is szembetűnik Rimay keresett cifrázásával szemben, s ezt fokozott mértékben befolyásolja a rimelés is.

De nemcsak Rimayra utalva akarták elvitatni ez ének szerzőségét Balassitól. Az epicedium első kiadásának a debreceni kollégiumban őrzött példánya megfelelő helyén valaki a következő polemikus bejegyzést tette: «Bizon nem s... mert Vörös M... Nagi Giőri ka... szerzette, Ba... soha nem is la...» Szilády nem tartja lehetetlennek, hogy e bejegyzésnek igaza van. Pedig magában véve is valószínűtlen, hogy Rimay, aki röviddel mestere halála után elkészítette dicsőítő költeményét, abban Balassi ajkára Vörös Mátyás énekét adta volna. A kérdést még bonyolította, de ma már talán meg is könnyítheti megoldását, egy más kis zsoltárcsoport. Erdélyi Pál¹ a múzeumi kéziratárban egy Jolsvay János deáktól másolt kalligrafikus imádságos könyvben ráakadt a hét bünbánati zsoltár Balassi-strófákban készült fordítására: köztük van az 51. zsoltárnak épen Balassi-féle fordítása. Erdélyi egy kéz munkájának tartja a hét zsoltárt, s felállítja az alternatívát: vagy Balassi, vagy Nyéki Vörös Mátyás írta mind a hét zsoltárt; ő maga valószínűnek tartja Balassi szerzőségét. Erdélyi cikke óta kitűnt, hogy a penitenciás zsoltárok ezen fordítása már sokkal korábban nyomtatásban is megjelent Pázmány imádságos könyvében (1606, míg a Jolsvay-féle kézirat 1638-ból való), csak hogy itt, valamint a katolikus énekeskönyvekben, a Vulgata számozásával, míg a kéziratban egyik helyen a Vulgata számozása, másutt az eredeti számozás szerepel. A kézirat másolója ezen ismeretes szövegeket már nagyon sok helyről vehette. Az, hogy e versek Pázmánynál és a katolikus énekeskönyvekben találhatók, nagyon valószínűvé teszi azt a felfogást, melyet Kőmives Nándor Kolos² képvisel, hogy ezen penitenciás zsoltárok szerzője az epicedium bejegyzésében említett Nyéki Vörös Mátyás; de nem abban a formában, hogy az 51. zsoltár is beleértendő lenne. Kőmives szerint e zsoltárok mind világosan mutatják, hogy Beza zsoltáraiból vannak fordítva; e mellett

¹ *Balassa versek-é?* IK. 1898. 135—153. l.

² *Nyéki Vörös Mátyás élete és munkái.* Csorna, 1918. 25—27. l.

a Vulgata szövegét is használta a fordító. Ez az állítás azonban nem igazolható. A humanista zsoldárfordításokat jellemzi a bibliai szöveg továbbszinezése, a röviden jelzett képeknek gyakran széles aláfestése, s ez, mint látni fogjuk, Bezánál különösen nagy mértékben van így. Ily képek szolgálnak legbiztosabb támaszul az alapul vett szöveg megtalálására, s mivel a Beza sajátlagos színeinek semmi nyoma nincs bennük, nem fogadhatjuk el, hogy a hat zsoldár is az ő psalmusai után készült. Némelyikük erősen mutatja a Vulgata-szöveg karakterét, mások azonban egyéb fordításokhoz közelebb állnak. Beza verseihez azonban semmi közük nincs. Minthogy viszont az 51. zsoldár fordítása egészen határozottan Beza után készült, ez magában sem teszi valószínűvé, hogy katolikus pap volna a szerző. A debreceni példány bejegyzése jogosulttá teheti azt a föltevést, hogy Nyéki Vörös Mátyás a hat ezzel kapcsolatos költemény szerzője: ismerte a Balassi-féle zsoldárt s ahhoz lefordította ugyanazon versmértékben a többi hatot. A verselés könnyedsége s a rimek megválasztásának módja meglehetősen rávall az ő verselő módjára, s amint Kőmives rámutat, a bűnbánó hang is képviselve van nála egy külön penitenciás verssel, mely szintén Balassi-strófákban van írva. Hogy Balassi nem lehetett mind a hét zsoldár fordítója, az részben abból következik, amiért Vörös Mátyás sem lehetett az; ily összefüggő csoport fordításánál nem valószínű, hogy különböző helyekről fordította volna egy ember, különösen, minthogy Balassi Beza zsoldárait egyebütt is használta. Erdélyi leghatározottabb tétele az, hogy e zsoldárok fordítója egy ember: ez semmiképen nem bizonyítható, sőt a szöveg forrásának vizsgálata egyenesen ez ellen szól. Balassira vonatkozólag még az is Erdélyi felfogása ellen szól, amit az 51. zsoldár fordításának körülményeiről az epicediumból tudunk.

A 21. és 51. zsoldár közvetlen eredetijét a régi szövegek pontosan megjelölték Buchananus, illetőleg Beza psalmusaiban s azokat Szilády jegyzeteiben közölte is. Balassi többi zsoldárraira vonatkozólag mindaddig csak találgatások merültek föl. Az 54. zsoldár fölött a következő mondat áll: «Deus per nomen tuum serva me etc.» Szilády megjegyzi (318. l.) «A latin kezdőszavak sem a Vulgata szövegével, sem Buchananuséval nem egyeznek, s így valamely más latin szöveg szolgált alapul.» Császár Ernő sem ezt a megjegyzést nem véve figyelembe, sem az eredetinek nem nézve utána mindhárom zsoldárról, melynek eredetije meghatározatlan volt, azt mondja, hogy azokat Balassi valószínűleg a Vulgata vagy egyéb latin zsoldár után írta.¹ A fenti szavakkal kezdődő szöveget megtaláltam

¹ Magyar protestáns zsoldárköltészet a XVI. és XVII. században. IK. 1902.

Beza prózai zsolnáfordításában. Beza latin zsolnárainak teljes kiadásában ugyanis háromféle szöveget találunk. Az «argumentum et usus» felírású bevezetések után következik egymás mellett nyomva a szövegszerinti prózai fordítás (interpretatio) és egy prózai parafrázis, vagyis az egyes zsolnáverseket magyarázó, körülíró, bővebben kifejtő szöveg, s csak ezek után a metrikus fordítás. Az interpretatio kezdete teljesen meg-egyezik a felírás szavaival. E szöveg a következő:

Deus per nomen tuum serva me: et robore tuo vindica me. Deus audi precatonem meam: attende ad verba oris mei. Nam alieni insurrexerunt adversus me et formidabiles homines quaerunt animam meam, qui non posuerunt Deum in conspectu suo. Ecce Deus auxiliator est mihi, Dominus est inter fulciantes animam meam. Rependet malum insidiatoribus meis: veritate tua succide illos. Voluntarie sacrificabo tibi: celebrabo Nomen tuum Jehova, quoniam Bonum est, nam ex omni angustia Deus eruit me et in hostibus meis vidit quod justum est, oculus meus.²

A szövegek összevetéséből megállapítható, hogy Balassi csakugyan az idézett fordítást vette alapul. Néhány kifejezése kétségkívül e szöveghez áll legközelebb.³ Érdekes az utolsó vers fordítása. Beza interpretációja: «et in hostibus meis vidit, quod iustum est, oculus meus». A bibliai szöveg csak annyit mond: «és ellenségeimet nézte ezemem». Beza prózai parafrázisa tovább magyaráz: «quoniam his meis oculis videro hostes meos iustis suppliciis affectos». Úgy látszik, ennek felel meg Balassi kifejezése: «hogy veszteket láthattam két szememmel». Még néhány helyen egyirányú Balassi pótlása az interpretatio mellett álló prózai parafráziséval. Így az «akik veled semmit nem gondolnak» kifejezés inkább felel meg a «de nulla re minus, quam de tuo Numine cogitantes»-nek, mint a «qui non posuerunt Dominum in conspectu suo»-nak. Annyi mindenestre kétségtelen, hogy ennek az éneknek is a Beza-féle zsolnárkönyv a forrása. A fordítás sok helyütt meglehetősen pontos; egyébként Balassi leggyöngébb zsolnára. A versforma szétfolyóvá teszi; hogy az összetartozó részeket valahogyan egy versszakba szoríthassa s az egyes részeket különválassza. a versszakok végén hosszasan bővítgeti a gondolatot, s ez annál feltűnőbb, mert magukat a zsolnársorokat elég tömören adja.

² Psalmorum Sacrorum Libri Quinque vario carminum genere Latine expressi, et argumentis, atque paraphrasi illustrati. Secunda editio. . . Theodoro Beza Vezelio auctore. . . Genevae MDLXXXI. (Az 1579-ik első teljes kiadásnak a zsolnárok tekintetében változatlan lenyomata.)

³ pl. Serva me: tarts meg engem; Buchananus és Beza költői parafrázisa: libera me, a Vulgata: salvum me fac. — Vindica me: állj bosszút érettem; egyebütt robora me v. assere robore tuo. — Quaerunt animam meam: sürgetik lelkeket stb.

Hogy Szilády, ki az 51. zoltár Beza-féle költői fordítását közölte, e prózai szövegre nem akadt rá, annak magyarázata bizonyára az, hogy nem a teljes kiadások valamelyikét látta, hanem Bezának valamely korai kötetét, melyben csak a zoltárok egy része szerepelt, mégpedig csak metrikus fordításban. Beza ugyanis először csak 50 zoltár metrikus fordítását adta ki költeményei között: ezek közt ott volt az 51. zoltáré, de egyáltalán nem szerepelt az 54. zoltár és semmiféle prózai szöveg. Hogy Szilády ily kiadást használt, arra mutat az is, hogy Bezát egyáltalán nem említi ott sem, ahol felsorolja, mely szövegekkel nem egyezik a felírásban idézett kezdet.

Ugyanez magyarázza Sziládynak azt a tévedését is, hogy a 42. és 148. zoltár fordítását valószínűleg Buchananus parafrázisa nyomán készültnek tartja. Beza már ismerte Buchananus parafrázisát s egyes képeket abból vett át. Így a 148. zoltár 4. verse a bibliai szövegben így kezdődik: «Dicsérjétek, egek egei». Buchananusnál ez áll: «Laudate eum, rotatiles tot orbium compagine». Balassinál: «Tüzes hatalommal forgó ti nagy egek». A forgás magában Buchananusra emlékeztet, de az egész kép Bezánál van meg legközelebb álló formában: «Coelorum ignea vis, perpetuo rotans». Ez az egy hely magában is mutatja, hogy Balassi zoltárának a Bezáé a forrása. Ez így hangzik:

Felix siderea turba sedens domo,
Aeternis dominum carminibus cane.
Vos, inquam, aetheri luminis incolae,
Aeternis dominum tollite laudibus.
Felix turba Patris iussa renuntians,
Aeternis dominum carminibus cane.
Et quotcumque Deum cingitis agmina,
Aeternis Dominum tollite laudibus.
Solis fulgida fax, aetheris o decus,
Mundi luna decus totius alterum.
Et quaecumque polo sidera curritis,
Aeternis dominum tollite laudibus.
Coelorum ignea vis perpetuo rotans,
Aeternis dominum carminibus cane.
Suspensum aeriis fornicibus mare,
Aeternis dominum carminibus cane.
Namque hic est Opifex unicus omnium
Nutu cuncta creans, cuncta regens sus
Et quodcumque semel constituit

[potens,

Fixum perpetuo limite continet,
Tellus hunc pariter quamlibet infima
Et quae traicitis caerulea balneae,
Ipsique Oceani vos quoque gurgites,
Aeternis dominum tollite laudibus.
Grando fulguribus, fulgura grandine
Permixa et gelida cum glacie nives
Tempestasque Dei vocibus excita,
Aeternis dominum carminibus cane.

Montes aeriis nubibus aemuli,
Colles pampineis frondibus obsiti,
Incurvi omnigenis fructibus arbores,
Cedri nubifero vertice nobiles,
Errantes pecudum cornigeri greges,
Dispersae nemorum per latebras ferac,
Terrarum colubri sepositi cavis
Et quotquot volucres aera finditis,
Terrarum domini denique principes
Et plebs imperio subdita principum,
Cuncti, inquam, proceres, iura quibus

[datum

Sublimi e solio reddere gentibus,
Et vos, o pueri, vos quoque virgines
Et lanugo quibus prima notat genas,
Vitae et qui spatium curritis ultimum,
Aeternis dominum tollite laudibus.
Hic est, cuncta procul qui supere-

[minens

Coelum quaque patet, quaque patet

[solum,

Complet cuncta sui Nomine Numinis
Et firmo Isacidas robore roborat.

Hunc ergo Isacidae sacrum hominum

[genus

Et cari superum prae reliquis Patri,
Aeternis dominum tollite laudibus.

Balassi zsoltára minden részletében világosan mutatja, hogy ennek nyomán készült. Jellemző egyezések a már kiemelten kívül:

{ Beza: *Felix siderea turba sedens domo.*

{ Balassi: Mennyei *seregek, boldog* tiszta lelkek stb.

Beza: *Solis fulgida fax, aetheris o decus,*

Balassi: Fényes nap csillaga, ez világ *fáklyája* (a bibliában csak: nap.)

{ Beza: *Namque hic est opifex unicus omnium*

{ Balassi: Mert csak ez egyedül minden teremtője.

Beza: *Dispersae nemorum per latebras ferae*

Balassi: Erdőkben, esérékben vadak ti kik laktok (a bibliában csak: vadak.)

Beza: *iura quibus datum*

Sublimi e solio reddere gentibus

Balassi: Kik községgel bírtok s nékik törvényt tésztek (a biblia: a föld minden bírái).

Az apostrophe-attitude formája tekintetében is Beza költeményéhez áll legközelebb a Balassié. A bibliai szövegben «Dicsérjétek»-kel kezdődnek a szakaszok, s ezt követi a felsorolás. Bezánál a megszólítások vannak előrevetve s refrainszerűleg üti rá az «Aeternis dominum tollite laudibus», illetőleg «Aeternis dominum carminibus cane» sorokat. Balassinál a refrain még változatosabb.

Problematiszabb ezeknél a 42. zsoltár forrásának kérdése — bár sok helyen ez is közel áll Beza költői parafrázisához. Első szakasza a híres szarvas-hasonlat. Ezt Beza kiszélesíti. Elő- és utótagja egyaránt egy-egy versszakot tölt ki. Épen így Balassinál is. A hasonlat részeiben is vannak feltűnő hasonlóságok: *fluenta quaerens algida: keres kútfejeket*; a «hegyeken-völgyeken széllyel mind kergetett», s utána a ri-léh az «omne per nemus... remugit»-nak felel meg, melyek mind Bezának az eredetitől független bővítményei. Épigy az utótagban: «Clamore te magno... requiro» «Úgy keres... lelke... Szerte mind kiáltván...» A következő bibliai vers: «Az én könnyhullásom volt nékem éjjel és nappal kenyerem, midőn mondták nekem: Hol vagyon a te Istened?» Bezánál ennek is két versszak felel meg. Az első részben a könnyhullatást különválasztja az étel keserűségétől: «Sunt mihi luce et sunt mihi nocte Cibi dolores et madentibus genis Rivus imundat». Ez Balassinál is így van, de a képet még továbbfejleszti: «Ételem mert nincsen fohászzkodás nélkül, Italom csak méreg keserű könyvemtől» — vagyis a könny képzetét is párhuzamos képből hozza. A zaklató kérdést is kibővíti Beza. «Hol vagyon a te Istened?» — «Ubi delitescit, quod miser Numen adoras»? Tehát a megszólító ellenség «miser»-nek mondja a hívőt s Istennek is jelzöt ad: «quod adoras». Mindkét irányú bővítés megvan Balassinál is: «Oh te számkivetett, nyavalyás, megromlott,

Ama reményletted Istened most holott». — A továbbiakban már nem kísérelhető végig ily tisztán Balassi szövegének egyezése a Bezáéval. Míg az eddig tárgyalt zoltároknál csak egy-egy szöveg állott előtte, itt valószínűleg több ismert zoltárfordítást figyelemmel kísért, amint a kiválóbb zoltárfordítók a nevezetesebb és költőibb megelőző fordításokat rendszeresen felhasználták. Így Christianus Laurentius Egenolfus 1597-ben megjelent fordításának bevezetésében épen arra a két költőre hivatkozik, akiket Balassi is használt, s kik a legnevezetesebbek is a humanista zoltárköltők közül: «Ex poetis ad manum nemo fuit praeter Bezam et Buchananum illum Scotiae suae solem». Egy-két kifejezés Balassi 42. zoltárában is a Buchananuséra látszik mutatni. Így leginkább még a «számkivetett» jelző az ellenségek kérdésében. Ez utóbbi u. i. Buchananusnál így hangzik: «Cur te deserit exulem?» A kérdés formája azonban Balassinál sokkal közelebb áll a Bezáéhoz.

Buchananus szövegéhez itt Balassinak annál kevésbé lehet köze, mert még a jellemzőnek látszó helyeken is még közelebb álló szöveget is találhatunk Kochanowskinak, a régi lengyel költészet legnagyobb alakjának zoltárában.¹

Brückner lengyel irodalomtörténetében azt mondja Kochanowski zoltárkönyvéről, hogy Buchananus nyomán készült. E zoltárról legalább megállapítható, hogy Beza és Buchananus egyaránt hatottak rá egyes képekkel és fordulatokkal. Azon helyek közül, melyeken Balassit Bezával hasonlítottuk össze, a legtöbben a Kochanowskival való összevetés épügy kielégítene, sőt több helyen Balassi szövege ehhez sokkal közelebb is áll. Így Balassi harmadik versszakában az «Ételem mert nincsen fohászkozás nélkül, Italom csak méreg keserű könyvemtül» sorok parallelismusa leginkább a Kochanowskiét fedi: «Łzy moja karmia, potrawy płacz wieczny (táplálékom könny, ételém örökös sírás)» s kettőjükénél egyformán hiányzik az «éjjel-nappal»-nak (luce et nocte) megfelelő kifejezés. Az ellenség kérdésében a megszólítottnak Kochanowskinál két jelzője is van (Bezánál miser): «nędzniku wgnany» (nyavalyás számkivetett), vagyis a Buchananustól eredő számkivetett megfelelője is megtalálható nála. Kochanowski szövegével Balassi zoltára továbbra is erősebben párhuzamos. E néhány hely is eléggé bizonyítja, hogy Balassi ismerte Kochanowski zoltárát; nagyon valószínű, hogy főleg annak alapján fordította a 42. zoltárt; egy-két helyen mégis mintha Beza szövege is hatott

¹ *Psalterza Dawidowego czesc wtóra. Psalm XLII. Quemadmodum desiderat cervus. (Biblioteka Kieszonkowa Klasyków polskich. Wydana przez Jana Nep. Bobrowicza. Tomik XV. Dzieła Jana Kochanowskiego. Tomik II. W Lipsku, u Breitkopf et Haertel. 1835. 73.)*

volna rá: a rí-léh kifejezésének (Beza: remugit) pl. nincs megfelelője Kochanowskinál.

A Sziládynál LXXVII., Dézsinél 16. helyen álló éneket ahhoz az öthöz kell csatolnunk, melyekről eddig is tudva volt, hogy zoltárfordítások: ez ugyanis szintén az, a 67. (*Vulgata 66.*) zoltár költői parafrázisa. Gondolatmenete elejétől végig — kivéve a befejezés doxologiaszerű formáját — egyezik a bibliai zoltárral s az eltéréseket a részletekben megmagyarázza a költői szabadság mellett az, hogy ez is mindenestre már költői átdolgozásnak ki tudja, hányadizen való, költői átdolgozása. Könnyen meglehet, hogy maga sem tudta, hogy bibliai zoltárt fordít, mert találhatta a költeménye felírásában jelzett éneket oly énekeskönyvben, hol annak zoltárvolta nem volt külön megjelölve. A felírás: «Egy lengyel ének. Igeről igére és ugyanazon nótára: Blahoszlaunász.» Eckhardt Brückner felvilágosítása alapján rámutatott arra, hogy az idézett énekkezdet szóalakja nem lengyel, hanem tót-rutén, s jelezte azt is, hogy lengyel megfelelője kb. «Błogosławże nas». Ebből úgy látszott, mintha talán a kódex leírója toldotta volna csak a meglevő nótajelzés elé, hogy «lengyel ének». Ebben a hitben fogtam hozzá az ének kereséséhez különféle szláv zoltár- és énekeskönyvekben s mégis egy lengyel éneknek akadtam nyomára, melynek szóalakja természetesen nem is teljesen az, ami az ének felírásában szerepel, de amelyből ered bizonyára Balassi költeményének szövege; s aminek talán nagyobb az értéke a Balassi kutatás szempontjából, azt hiszem, megtaláltam az ének nótáját. A cseh-morva testvérek Comenius-féle énekeskönyvében akadtam rá, melynek címe: «Kancyonál. To gest Kniha Žalmů a Pisnj duchownjeh k chwále Božj a spasytedlnému Wérjcyh wzdel'anj y dáwno prwé y w nowé ted gazykem Českm složených a nynj spolu wydaných. W Amsterodámu v Krysstof a Kunrada. Léta MDCLIX».¹ A kötet végén különféle jegyzékek közt csatolva van azon énekeké is, melyeket lengyelből fordítottak cseh nyelvre. (731. l.): «Registriček Pisnj Polskych na Česko přeložených». E jegyzékben szerepel ily kezdetű lengyel ének: «Błogosław nam nasz Panie» utalással a Kancyonál W III. számú énekére. A megfelelő cseh ének csakugyan a 67. zoltár fordítása s ez fölötte jelezve is van. A szöveg ezek szerint nyilván ugyanazon ének után készült, amely után Balassié s ennyiben azt némileg helyettesítheti; még fontosabb az, hogy a cseh énekeskönyv az ének dallamát is közli, melynek Balassi szövegével való összehasonlítása világosan mutatja, hogy annak formáját adta.

¹ Történetére vonatkozólag v. ö. Jireček: *Hymnologia Bohemica* (Abh. der K. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften vom Jahre 1877—78. 3.) 28—30. ll. — Kvacsala: *J. A. Comenius* 1892. 404—6. és Anhang II. 85. ll.

Ha így van, ez a nóta másodikul csatolható az Eckhardtól felkutatott Regnart-féle villanellához, mely eddig egyetlen ismeretes nótája volt Balassi költeményeinek. Az énekeskönyv 656—7. lapjain található¹:

W. III. W čas sstěstj a dařenj.

Z žalmu 67.

O Po - že hneg nam Pa - ne po - že hneg z vý -
Až se nám za stkvj slaw - né / swét - lo twé mi -
sos - ti / Rº A-by wssicknj na zemi gižce sty zna - li twé
los - ti
vkaž nám před wssehné - mi mi - los - rdens - twj swé

2. Degž ař se rozweselj wssicknj Národowé | :/: A wyznáwaj celj tebe Gazykowé | Rº Widane diwné fandj twé | diwný Pane z Nebe | genž wssecko pod sceprum swé | wedés w swete co kde.

3. Oslawugtež giž lidé Boha, oslawugte | :/: Neb gak z Zeme slawný gde | vžitek widjte: Rº Ty pak wywis se Pane | a twé sstrachem Gméno | po wssech swéta Národech | ař gest welebeno.

Balassi énekének versformája négysarku 13-as. Ami kevés eltérés van, az énektechnikából magyarázható, mely ligatúrával vagy felbontással segíthet magán, annál inkább, mert a főcezura kivétel nélkül, még az ily sorokban is a maga helyén van, s az összevonás és aprózás a két félsorban történik. A dallamban is minden sor erőteljesen tagolódik 7:6 fázis-számú részekre a dallammenet visszaterése és erősebb nyugvópontot alkotó nyújtott hangok által. A cseh szövegben is megvan ez az erős tagolódás, sőt még középprimmel is támogatva.² A félsorokon belül egyenletes tagolódás sem Balassinál, sem a cseh szövegben nem érezhető. A verselést volnánk hajlandók ügyetlennek mondani, amiért Balassinál csak kb. a sorok felében sikerül 4/3 és 3/3 tagolódást fölismereni, pedig ez a dallamból folyik: csak a nyelvben rejlő és önkéntelenül is érvényesülni törekvő ritmikus hajlamok hozzák magukkal azt is, hogy ennyire is állandó a félsorok belső tagoltsága: ezt már a dallam aligha kényszeríthette rá a hozzáénekelte szövegre.

WALDAPFEL JÓZSEF.

¹ Az énekeskönyv akkor még nyomtatásban általános szögletes hangjegyeinek a mai kerek formákkal való fölcserelésére — egyéb paleográfiai sajátosságok megtartásával — nyomdatechnikai okok kényszerítettek.

² Nem lehetetlen, hogy ez csak Comeniustól származó változtatás. 1659. márc. 28-án kelt előszava hangoztatja, hogy régiebb énekek rimelésén javított.

ADATTÁR.

KÉT KURUCKORI KÖLTEMÉNY.

Az alább — Jakubovich Emil szíves másolata alapján — közölt két költemény a szarvaskendi Sibrik-család irományai közt maradt fenn. (Letét a Nemz. Múzeum levéltárában.) Thaly Kálmán 1867 tavaszán jelentést tévén az Akadémiának a dunántúli levéltárakban végzett búvárlatairól (Tört. Értekezések 1867. I. k.), a több mint száz (közte 42 családi) levéltár anyagának ismertetése során nem említi sem a Körmen-d közelében fekvő Szarvaskendet, sem az itt ősidők óta birtokos Sibrik-családot. Nem volt tehát alkalma a család leveles-ládájában rejtőző alábbi verseket megismerni, különben bizonyosan kiadta volna vagy *Adalékjaiban* (1872) vagy a *Tanulmányai* (1885) toldalékául közölt versek közt. Eddig — legalább tudtomra — más sem adta ki.

A kéziratok mindegyike másolatnak látszik s egyiknek sincs címe. Az I. sz. a Rákóczi-fölkelés legelejéről való; szerzője a 23. versszak szerint még «szép Lengyelországban gondolta», de már itthon «vég-Kálló várában» foglalta írásba. Ez pedig 1703 július második felében történt. Rákóczi Ferenc ugyanis csak Beresényi zsoldos lovashadának megérkezése után, július 7-én kezdte meg előnyomulását; július 14-én kelt át a Tiszán, s első diadala pár nap múlva Kálló várának elfoglalása volt. A német őrséget zsoldjába fogadta, itt szerezte első ágyúit is, s a hajdúság csallakozásával megszaporodott népseregét itt kezdte szervezni. E reményt keltő munka közben készült a költemény, melynek *Rákóczi Ferenc buzgó éneke* címet adtam, hogy megkülönböztessen a Szencsey-codexből kiadott *Rákóczi énekétől* (*Adalékok* II. 13. l.), melynek keltét Thaly 1703 okt.-dec.-re teszi, másrészt azért is, mert a költemény 9. versszaka 2-ik sorában a szerző maga is «buzgó ének»-nek (*istenes ének* vagy *könyörgés* értelemben) nevezi s az «ad notam» jelzés szerint éneklésre szánta. Ha Thaly a Szencsey-féle ének szerzőjéül is Rákóczit tartja, sokkal több ok alapján mondhatjuk őt a «buzgó ének» szerzőjének, nemcsak történeti vonatkozásai miatt, hanem azért is, mert ebben a maga mélyen vallásos érzületét, Isten segítségével való bizodal-mát, a maga isteni küldetésében való hitét, a nép szenvedéseinek átérzését s a maga önfeláldozó elhatározását oly híven fejezi ki, ahogy más alig tudta volna, s mert gondolatai s kifejezései sok rokonságot mutatnak a *Rákóczi F. imádságával*, melyet Thaly egy 1703-iki debreceni nyomtatvány után adott ki (Rákóczi-tár I. k. 1866), továbbá *Emlékiratainak* első fejezetével és egyéb munkáival. Rákócziról tudjuk, hogy költői lendülettel beszélő szónok, jeles író és nagyműveltségű ember volt, ki szíve teljéből (ex abundantia cordis) fakadó gondolatait és

érzelmeit képes volt versekbe foglalni. A «buzgó ének» mind emelkedett hangulata, mind egységes szerkezete és kifejezéseinek szépsége miatt jóval fölötte áll a Szencsey-féle «Rákóczi-ének»-nek s egyike a kuruckori költészet legszebb darabjainak.

A költemény fennmaradt egyetlen másolata — néhány szó kiejtéséből, illetleg írásából (általom, válosztott, láthatna) következtetve — dunántúli ember kezeírása lehet, talán éppen azé a Sibrik nevű «fiatal nemesé», aki Rákóczi *Emlékiratai* szerint az 1706 nov. elején vívott zala-egervári győzelmes ütközetben — sok vitéz ősenek példájára — azzal tüntette ki magát, hogy a német hadtest parancsnokát, Heister Hannibál tábornokot elfogta s 27 zászlóval együtt a fejedelemez kíséerte. Ez pedig valószínűleg az a szarvaskendi Sibrik Miklós, aki Rákóczit bujdosásában is híven elkíséerte, s akinek mint «szeretett udvarmester»-ének tizezer livre-t (ezüstfranc) hagyott rodstói végrendeletében, de ez félév múlva (1735 okt. 7.) maga is követte urát a halálba. A költeményt — Rákóczi környezetében tartózkodva — még itthon írhatta le s küldte vagy alkalmilag maga vitte haza családjának.

A II. számú versnek címét a 1. versszak 2-ik sorából vettem. Ennek nemcsak leírója, hanem szerzője is dunántúli ember (szállonak, mast, hajdoni) lehetett. Mint költemény nem versenyezhet az előbbivel, de tartalmilag nem érdektelen. Erkölcsrajzokban meglehetősen szegény irodalmunkban ez is egyik bizonyítéka annak, hogy a felszabadító török háborúk után mily hamar kezdtek átalakulni a régi magyar világ életmódja, szokásai, viselete, erkölcei, főkép a nyugoti szélek vegyes lakosságú vidékén. A neustadti véres ütközetből (1703) sebesülten hazatért b. Palocsay György, a későbbi kuruc generális, már 1704-ben felháborodva gúnyolódik az itthon oly gyorsan elterjedt idegen divaton s új szokásokon. (38 versszakra terjedő *Nay modi* c. versét közöltem az IK., 1912. 5–10. l.). A fényes magyar ruházatára büszke «nyalka kuruc» is gúnyolja a lompos németséget, a kuruc dicsőség hanyatlása idején viszont a labancok gúnyolódnak a kurucok magyar viseletén. (L. Thaly *Adalékok* II. köt.) Ebből a korból, a XVIII. század első tizedéből való az itt közölt vers is, mely annyira rokon a Palocsay versezetével, mintha ennek csak kivonata volna. Szerzője a kurucérlémű, szélső dunántúli (Zala, Vas vm.) magyarság egyik tagja lehet, kinek az erkölcs- és vagyonrontó «új módi»-n való elkeseredése akkor közérzést fejezett ki. Így került másolata a Sibrik-családdhoz.

I.

Rákóczi Ferencz buzgó éneke. (1703. júl.)

Ad notam: *Iffiuságom vétke.*

1. Oh fölséges Isten, ki lakozol menyben,
Fényes menyországban, mint királyi székben,
Ugy ülsz és parancsolsz földön és az égben,
Senki te elütted nem bujhat rejtekben.
2. Mostan beszédemet nyujtom ti hozzátok,
Az kik magyaroknak mondgyátok magatok.
Éktelen szítkotok, kérlek, elhadgyátok,
Hogy Isten irgalma terjedgyen reátok.

3. Vajki sok ideje, hogy Isten ostorát,
Szenveditek méltán az ő nagy csapását.
Kérlek, engeszteljük az Isten haragját,
Hogy mi réánk oncsa ő bőv áldassát.
4. Magyar nemzet, kérlek, tekénes(d) meg magadat,
Vitéz módra termelt nagy híres voltodat,
Mert mind eltapodták minden hatalmadat,
És mind elterheltek szép friss ágaidat.
5. Vajki sok sohaitást szívünkből bocsáttunk,
Hogy kételességből nagy summákat adtunk,
Szép örökségünkből immár el-kifogytunk,
Hogy csak koldulásra tellyességgel juttunk.
6. Oda van és megholt szép privilegiomod,
Mert eltapottatott minden igasságod,
Idegen nemzetre szállott szép országod,
Meghült és elhírvadt az te vigasságod.
7. Szent István királynak ékes koronája,
Benedek pápátul¹ az mellyet nyert vala,
Mi megholt királyink mellyet birtak vala,
Oda val s nem tied, mert idegen bírja.
8. Nem különben dolgunk, mint a sidó népnek,
Kik nagy Babilomban fogva vitének,
Fegyvernek élivel sokan elvesztenek,
Sok szüzek, kisdedek megemésztének.
9. Jól tudod oh Uram, szándékát szívemnek,
Ez buzgó énekem nyujtom Fölségednek,
Mert szolgád megesküött késszen² hűségednek,
Hogy soha bántója nem lesz törvényednek.
10. Fordiesd el áltolam hazámnak ostorát,
Sok időktől fogvást sok nyomoruságát,
Fordiesd már örökre nagy szomorúságát,
Válosztott népednek add meg szabadságát.
11. Nyilván tudom Uram, hogy éngem válosztál,
Édes nemzetemnek mint Moysést áletál,
Sulyos fogságombul éngem szabadítál,
Mint Moysést és Áront éngem oltalmaztál.
12. Lám Vöröstengeren néped általhoztad,
Téjjel-mézzel folyó földre szállétottad,
Sok nemzetek ellen őket oltalmaztad,
S a Kán[aj]án földre végre béjuttattad.
13. Nem volt életemnek semmi bizodalma,
Hogy még valamikor lennék szabadulva,
Édes országomra hogy szemem láthatna,
Sok szép váraimnak hogy lennék lakója.
14. Végezd el oh Uram, akaratod bennem,
Fényes angyalodat bocsássad elüttem,
Szűz Anyád pediglen légyen én mellettem,
Szép sugár hajával lepessze³ nemzetem.

15. Kardom fölöttem Uram, szent nevedben,
Népemet vezetem szép rendelt seregben,
Indulásom vagyon te dicsőségben,
Segélj Jésum, segélj szép Szűzzel mentemben.
16. Oh te angyaloknak ragyogó csillaga,
Édes Jésumomnak szerelmetes anyja,
Édes nemzetemnek ki vagy pátrónája,
Hivlak segítségül népem óltalmára.
17. Fogadásod szerint magyar népet ne hadd,
Minden ellenségtől, kérlek, hogy óltalmazd,
Oh édes szűz Anyám, ellenségem roncsad,
Népem színe előtt futomássát⁴ adgyad.
18. Özvegyek, árváknak halld meg kiáltássát,
Véneknek s ifjaknak sűrű könnyhullássát,
Sok egyházi rendek szép bucsuk járássát,
Atyáknak, anyáknak szívek fakadássát.
19. Véget vetek immár ez kis énekemnek,
Mert sűrű könnyvei folynak szemeimnek,
Mert nagy veszedelmit szánom nemzetemnek,
Add végit jó Isten, nyomorgatásinak.
20. Bizonyynyal hát én is véremnek hullássát,
Nem szánom fejemet s életem fogyását,
Talán az nagy Isten tekénti szolgálját,
És megerűssíti⁵ ellenségim karját.
21. Magyar nemzet, kérlek téged az Istenért,
Hogy magyar magyarnak ne szomjuzza véréte,
És senki ellenem ne fogja fegyverét:
Mert én nem kívánom magyar veszedelmét.
22. Gondolám verseim szép Lengyelországban,
Azután leírom, jutván az határban,
Szép hazámban lévő vég-Kálló várában,
Ezer hétszáz után jutván harmadikban.
23. Dicsértessél Uram, az magas menyégben,
Az ki uralkodói örökké fölségben,
Ne hagyj Isten, kérlek, segélj ügyeimben,
Szűz Anyáddal, kérlek, jűjjetek elűmben.

Jegyzetek. ¹ A történelmi hagyomány szerint ez *nem Benedek*, hanem II. Szilveszter pápa volt. — ² *Késszen* = készségesen. — ³ *Lepessze* = betakar, befed, az elavult *leped*-ből. V. ö. *lepedő*. — ⁴ *Futomás* = futamodás, a régi irodalomban elég gyakori. — ⁵ *És megerűssíti* — talán íráshiba, mert az előbbi sorhoz fűződő értelem szerint: *És nem értsséti* — volna a helyes.

II.

Uj módi szokások.

1. Az széles ég alatt szörnű változások,
Istentelen ezer új módi szokások,
Mellyért az egekből sok ostorozások
Múltán az országra szállonak csapások.

2. Nem köll mast istenes élet, sem eggyesség,
Egymás között való szeretet, békesség,
Meghültt már a régi jámborság, emberség,
E világot birja csupán az irigység.
3. Francia is kevély mint egy páva-madár,
A tokos is pajkos, kénes mint az agár,
Magyar is ezekhez hasonló lett immár,
Kecskeször barókat visel, bubosan jár.
4. Alig van kenyere, mégis bubot tesz már,
Nines több egy péntélye, mégis kántusban¹ jár,
Czukrot, kávént néki hitelben ad kolmár,
Czifra pompa miatt az földön alig jár.
5. Ki vala ékessebb hajdont mint magyar nép,
Magyar öltözetben volt mint eleven kép,
Istenfélő, jámbor vala, vitéz és szép,
Most a módi miátt földre is alig lép.
6. Vajha láthatnátok hajdoni magyarok
Mast a magyarokat istenes jámborok,
Könyvet üntenétek, mint sűrű záporok,
Kik sonkoly, kik konkoly felemás sógorok.²
7. Párisban és Bécsben bubot tesznek,
Farsangos bolondok fejeket tornyozzák,
Magyarok is ezzel magokat gyalázzák,
Maskara módjára testeket foldozzák.
8. Magyar kalpag helyett tettek föl kástétot,³
Hosszu mente helyett hordoznak kaputot,
A vörös nadrágon cseréltek bugyogót,
Magyar esizma helyett huztak német sarut.
9. A sok módi írja adósleveleket,
Sokféle öltözet adja el földöket,
Zálogban hanyottya szép örökségeket,
Szegényekké teszi hajporos fejeket.

Jegyzetek. ¹ *Kántus* = az asszonyok ujjas bő felöltője. — ² *Felemás* sógorok, mert vagy a nő vagy a férfi német, s mint a *sonkoly* és *konkoly* — értéktelen atyafiság. — ³ *Kástét* = sapka, valószínűleg a francia *casquette*-ből.

BADICS FERENC.

KISFALUDY SÁNDOR ÉS AZ INSURRECTIO.

Kisfaludy Sándor első prózai művéről, a nemességet vitézségre serkentő *Hazafiúi Szózat*ról azt tanítja az irodalomtörténet,¹ hogy József nádor «megbízására» készült hivatalos munka, melynek lendületes szólamait nem a tiszta meggyőződés, hanem a nádor személyének szóló tisztelet parancsolta.

¹ Császár Elemér, Kiss István *Az utolsó nemzeti felkelés* c. mű, I. 305. l.

Bevallom, erős csalódást keltett benim ez a tanítás, mert Kisfaludy Sándort Berzsenyihez hasonlóan a hagyományos magyar vitészség meggyőződéssel apostolának tartottam. Éppen ezért nagy örömmel olvastam az Egyetemi Nyomda irattárában fekvő 1809 február 26-án kelt eredeti levelét, mellyel a *Hazafiai szózat* kéziratát a saját költségén leendő kinyomatás céljából Sághy Ferenc egyetemi nyomdái gondnoknak megküldötte. E levélből ugyanis azt vélem megállapíthatónak, hogy a nádor előzetesen nem tudott a készülő munkáról, tehát megbízást sem adhatott.

A levél szövege a következő:

Sümege, 26-dik Febr. 1809.

Bizodalmas Drága Kedves Földi és Barátom Uram!

Ezen Beckers obesternek szólló nyalábban megküldöm azon kis munkámat, mellyet (Hazafiai Szózat a Magyar Nemességhez) illy czím alatt készítettem, és ha a Palatinusnak censuráját kiállya, Budán ki akarok nyomtattatni a magam költségén. A munka nagy negyed rétbén az én írásomban éppen kilencz árkuat tesz. A háborús idő hamarább eljövén, mintsem vélhettük volna, ezen a magyar nemességet hazafiai vitészség rebuzditó írásnak kinyomatása és közrebocsáltása is igen nyakra-főre siető dolog fog lenni. Uraságodnak igen tapasztalt magyar hazafiuságában és barátságában bizván, bátorodom kérni, hogy ezen levelemnek vétele után mindgyárt alább jelentendő kívánságaim szerint a költségekről egy Überschlagot csinálni és nékem azt megküldeni ne terhelhetnék, hogy én azután Uraságodnak a pénzt vagy megküldhessem vagy assignálhassam Budán.

A munkácskára nézve ezek volnának kívánságaim:

1° A munkából nyomtattassék 3000 exemplár, 1000 író papirosra, két-ezer pedig csak nyomtató papirosra.

2° A formátumja olyan legyen, mint a Himfyé és a Regéké, nagy tizenkettődrét, hogy zsebkönyvecske lehessen. Mind színes papirosban brochirozva árúltassék. A borítékon csak az legyen írva: «Hazafiai Szózat a Magyar Nemességhez» nevem kitétele nélkül.

3° A betűk valamivel nagyobbak legyenek, mintsem a Himfyé. A kézírásban elhúzott szavak, mondatok fekvő betűkkel különböztessenek meg a többtől. A citált helyeknél az Auctorok nevei nagyobb betűkkel.

4° A munka 20 paragraphusból és a végén egy proclamatióból állván, a paragraphusok vége kézírásomban egy középvonás által van megjelölve. A nyomtatásban is tágossabb köz hagyattassék a paragraphusok között, és ha jónak gondollya Uraságod, valamelly nyomtatásbéli vonást vagy czifraságot jó volna a középre nyomtatni, azaz a paragraphusok közé.

Az árkusok correctiójára tessék Uraságodnak meg kérni azon jó barátomat, a ki a Himfyt corrigálta, talán meg fogja cselekedni. A nyomtatásnak mennél nagyobb sietséggel való véghezviteléért igen könyörgök. Az exemplároknak árrát a költségekhez képest majd meghatározzuk. Papirost talán vehet Uraságod Budán is. Ha a dolog oly siető nem volna, tehát meg kértem volna a Palatinust, hogy képét úgy mint a magyar insurrectiónak fő kapitányáét a munka elejbe rézbe metszetni és tetetni engedgye; de már késő az idő, mert minden órán várhattuk a hadnak kitérését. Hidgye

meg Barátom Uram, hogy szégyenlem és fáj, midőn a magyar nemességet körülbelül oly puhának, tunyának, kicsiny szívűnek és lelkűnek találok, midőn most egzisztenciája, élete és halála forog fenn. Munkácskám, ha csak a censúra szabadnak nem találja, igen szükséges lessz és talán lessz is haszna hazámfiaira nézve.

A leveleimre tett és teendő költségeit tessék Uraságodnak a Himfy árrából kihúzni és kérem egyszersmind, mutasson módot és alkalmatosságot, hogy érettem tett fáradságait részemről meghálálhassam.

A Beckersnek szóló nyalábnak mennél hamarább való kézhez adásáért köszönetképpen, magamat tapasztalt szívességébe és barátságába ajánlom és különös tisztelettel vagyok Uraságodnak köteles szolgálja

Kisfaludy Sándor.

Ebből a levélből az tűnik ki, hogy Kisfaludy Sándor nem volt megelégedve a nemesség harckészségével, s ez indította arra, hogy az ősök példájának feltárásával lelket öntsön azokba, kiket «puhának, tunyának, kicsiny szívűnek és lelkűnek» talált. Ha a nádor megbízásából írt volna, akkor ezt nem hallgatta volna el Sággy Ferenc előtt, ki mint az Egyetemi Nyomda vezetője, hivatalos titoktartásra volt kötelezve. De nem is kívánta volna a saját költségén kinyomtatni a megbízásra készült munkát, mert a hivatalos jellegű kiadványok már akkor is államköltségen jelentek meg. Kisfaludy látta a nemesi felkelés előkészületeinek lanyhaságát, s mint a napoleoni háborúk viharaiiban megedzett katona nagyobb lelkesedést várt: ezért írta meg a *Hazafiai szöveget*.

Egyébként 1809 március 23-án feleségéhez intézett levele is arra mutat, hogy a nádor nem tudott a készülő munkáról, mert nagy érdeklődéssel olvasta végig s «igen nagy approbatiót kapott».¹ E levélből azt is megtudjuk, hogy a nádor túlkeménynek tartotta a munka hangját, s kívánságára enyhíteni kellett egyes részletein.

Ezzel szemben minden kétséget kizárólag a nádor megbízásából írta azt a búcsúbeszédet, mely a nemesi felkelőszereg eloszlásakor volt szétosztandó. Erre vonatkozólag ugyanis 1809 október 26-án Kishérről a következőket írta Ságghyának:

Kis Bér, 26. Octobris 1809.

Kedves Barátom!

A nádorispány parancsolattjára egy kis búcsúzó beszédet kellett készítenem, és ime megküldöm Barátom Uramnak, hogy a concurrentiális kaszszának contójára nyakra-főre kinyomtatassa úgy, hogy 3 nap alatt készen legyen. A nyomtatás egészen reám bízattatott, mellyre nézve ezek észrevételeim:

1° Nyomtatatni fog 35,000, id est harmincötezer exemplár úgy, hogy minden insurgens vihessen egygyet haza belőle, 30,000 nyomtató papirosra, 5000 valamivel szebb papirosra.

2° Minthogy annyi exemplár fog nyomtatatni, úgy iparkodgyék Barátom Uram, hogy egy negyedlapra leférhessen; azért csinós, de középszerű betűket válasszon.

¹ *Kisfaludy minden munkái* (Angyal Dávid kiadása) VIII. 160. l.

3° A nyomtatás correcte legyen, egészen orthográfiám és interpunctióim szerint. Barátom Uram legjobban fogja corrigálhatni. Kár volna, ha valamely szarvas hiba esnék benne. Bízom Barátom Uram szivességében.

4° Az exemplárokat ezerenként kell össze csinálni és minden 1000 exemplárhoz 50-et a jobb papirosból kell tenni.

5° A nyomtatás készen lévén, Barátom Uram mindgyárt küldgye Kis Bérre kurir vagy staféta által az én adresem alatt.

6° Barátom Uram a dolgot titokban tartsa, hogy valamelyik ujságban meg ne jelennyen, míg ki nem osztatik a nádorispány által.

7° Hogy a német fordításban majd az értelem meg ne változtassék, tehát magam fogom holnap a német fordítást is elküldeni. Németül is fog Barátom Uram egy néhány ezer exemplárt nyomtatattani. Bízom tapasztalt szíves barátságában.

Holnapután még más munkát is küldök nyomtatásra, Vay Miklósa — igen rossz, és valami 4 árkus lesz.

A batiszt és vörös keszkenőt köszönöm. Ölelem Barátom Uramat

Kisfaludy.

A következő napon ismét ezeket írja:

Kis Bér, 27. Octobris 1809.

Kedves Barátom!

A tegnapi postával írt levelemet, melyben a nádorispánynak általam készített búcsúzását magyarul nyomtatás alá küldöttem, reményelem vette. All az egész, a mint megírtam, csak hogy a 3 nap helyett 5 napot is adhatok Barátom Uramnak. Mindazonáltal mennél előbb, annál jobb. Meg küldöm itt a búcsúzást németül is, a mint az a főhercegtől jóváhagyatott. Ezt előbb mutassa meg Barátom Uram Schedius Barátomnak és vizsgálta meg, ha nincs-e valamely hiba a nyelv ellen benne. Ha nincs, tehát ebből is nyomtatasson Barátom Uram valami 1000 id est ezer exemplárt csak azért, hogy a magyarból németre fordítás által a dolog értelme meg ne változtassék az ujságírók által. Igen sietve írtam. Isten velünk. Ajánlom a jó correcturát

Kisfaludy.

Október 29-én végül a következőket írta a Vay Miklós tábornok munkája ügyében:

Kedves Barátom!

Megküldöm a minap említett nyomtatás alá való munkáját Generális Vay Miklósnak. A munka hasznos. A stylus nem a legjobb, de nem akarom bizonyos okokra nézve, nincs is időm már, az egészet újra kidolgozni. Nyomtatassa ki Barátom Uram mennél hamarább a concurrentiális kaszsa contójára 400 exemplárban. A főhercegnek a parancsolattya. Legjobb lesz oly formátumban nyomtatattani, mint az Insurrectio Regulamentomai. Az 5 hozzá való formulákat, melyek a legnagyobb hasznát teszik a munkának, ajánlom. Kérem Barátom Uramat, a correcturát, ha rá ér, vállalja magára, vagy kérjen meg valamely jó embert. Az orthográfiának egyenletlenségét, a hol szükséges, pótolja ki. A főherceg azt kíváná, hogy ez is az insurrectiónak elválása előtt készülne meg. Czímje ez lesz: Számadásokat illető utasítás. A Tiszán

túl lévő kerület felkelő Magyar Nemes Lovas Ezredgyeinek és Bataillonnyainak hasznára.

Semmi mást nem kell kitenni. Mind ezt, mind a nádorispány búcsúzó beszédegét ajánlom Barátom Uramnak, mint hogy annak kinyomtatattása is reám bízott. Mindazonáltal írja meg Barátom Uram, mikor lessz ez kész? Kulesár minapában egynehány exemplárt küldött nékem Kazinczynak Wesselényihez irtt leveléből — köszönnye meg néki és köszöntse nevemmel. Addig is magamat tapasztalt szívességébe ajánlom

Kisfaludy.

A búcsúzóbeszéd kinyomatott példányainak átvételét tanúsítja Kisfaludy következő sajtókezű elismervénye:

Hogy Wrana István úr az Universitas Typografiájából Sággy Ferenc úrtól három pecsételt nyaláb írást azaz 36,000 exemplárt a Nádorispány Ő Cs. Kir. Főherczegségének búcsúzó beszédegéből nékem alúl írttnak minden fogyatozás nélkül általadott legyen, ezennel megismérem és bizonyitom.

Kis-Bérben, 4-dik November 1809.

Kisfaludy Sándor

főstrázsamester és szárnységéd.

A búcsúzószót a nádor csak 1809 december 18-án küldötte meg a vármegyéknek, s azok kötelességévé tétetett, hogy a felkelő nemesek között szétosztassék.¹

GÁRDONYI ALBERT.

Az a pár sornyi megjegyzés, amellyel Gárdonyi Albert Kisfaludy első, érdekes levelét kíséri, véleményem szerint nem elég meggyőző. Már kiinduló pontja sem egészen helyes. Az *irodalomtörténet* sehol sem mondja azt, hogy Kisfaludy *Szózat*ának «lendületes szólamait nem a tiszta meggyőződés, hanem a nádor személyének szóló tisztelet parancsolja» — tudtommal eddig három ízben esett a *Szózatról* szó az irodalomban (Angyal Dávid Kisfaludy-életrajzában és az enyémben, meg Kiss István idézett kötetében, ugyan- csak az én értekezésemben), s egyik helyen sincs az említetthez még csak hasonló állítás sem. Hogy Kisfaludy bízta meg a nyomdát, ő kért költségvetést, s ő utalványozta érte a pénzt, az még nem kétségtelen bizonyítéka annak, hogy a maga zsebéből fizette is — nem igen hiszem, hogy a garast nagyon is megnéző költő ilyen munkájára egykönnyen pénzt adott volna! Az meg épen nem érv a nádori megbízás ellen, hogy ebben az esetben nem hallgatta volna el ezt a körülményt Sággy előtt. Megtehetette ezt okkal, de még ok nélkül is! Egyébként is akárkinek, költségén jelent meg a *Szózat*, szelleme szerint az bizony afféle legalább is *felhivatalos* munka. Nem az a kérdés, vajon Kisfaludy «a hagyományos magyar vitézség apostola» volt-e — természetesen az volt — hanem hogy *Szózata* spontán kitörése volt-e a nemzet sorsáért aggódo lelkének, az a hit keltette-e életre, hogy ez a hosszú, terjengős, történeti fejtegetésekkel és idézetekkel túlterhelt szónoki mű majd harcra tüzeli a nemességet, jóformán a harc kitörésének előestéjén. Ez a hit még a beszéd egyetlen patetikus mondatából sem olvasható ki. A *Szózat* gondolata nyilván a felsőbbtség «mentalitását» tükrözi: abban fogant, noha a kivétel egészen Kisfaludyé. Gárdonyi Albert azt olvassa ki e levélből, hogy a

¹ Kiss István id. h. I. 290—291. l.

nádor nem tudott a készülő *Szózat*ról, én épen azt, hogy tudott — ha más nem, ez egészen bizonyos. S bizonyos az is, hogy Kisfaludy nem mint magánember írta — ebben az esetben mi szükség lett volna a nádor előleges cenzúrájának alávetni a kiszedett szöveget.

Ezek alapján, azt hiszem, nem kell eddigi felfogásunkon változtatni: a *Hazaifüi szózat*ot Kisfaludy nem a maga jószántából írta, hanem a nádor fölszólítására, de benne természetesen a maga meggyőződését fejezte ki.

Szerk.

LEGRÉGIBB BIBILAFORDÍTÁSUNK.

Gálos Rezső *Legrégibb bibliafordításunk* c. tanulmányában (Irodalomtörténeti Füzetek 9.) megkísérli annak bizonyítását, hogy a Bécsi-, Müncheni- és Apor-kódex bibliai szövegeinek semmi közük nincs a huszita mozgalomhoz, és hogy a fordítás — és ez tulajdonképen az új a felfogásában — bencéseknek köszönhető. Tanulmánya, különösen egyik fejezetében, a legálosabb mindazok közül, melyek a fordítást a huszita eredet gyanúja alól mentesíteni akarják, mégis a végső eredmény s az egész bizonyítás, ha álosabban végiggondoljuk, több pontjában sok kétséget kelt — ezekre, épen mert a dolgozat tudós fölkészültségénél fogva bizonytalan feltevéseket tüntethet fel kész eredményekül, szükségesnek látom rámutatni.

A bizonyítás alapja a kódexek szerkezetének vizsgálata. Gálos szerint mindhárom kódex kolostori használatra — nem bibliafordításnak — készült officiumos könyv. Ez az Apor-kódexről (psalterium) mindig ismeretes volt. A Bécsi- (lectionarium) és Müncheni-kódexre (evangelarium) vonatkozólag Timár Kálmán kísérelt meg hasonló bizonyítást. (*Prémontrei kódexek*, 1924.) De Gálos vizsgálatai, különösen a Bécsi-k.-szel kapcsolatban, oly sok irányú kutatáson, oly gazdag anyag összehasonlításán alapulnak, hogy tulajdonképen csak most értjük meg igazán, mi az oka a bibliai részletek azon selectiójának, mely a régebbi kutatók számára megoldatlan rejtély volt. Ily vizsgálatokra egész kódexirodalmunk rászorulna; álos összehasonlítás után bizonyára más tartalmú könyvek szerkezete is megmagyarázható volna még, mely eddig a véletlentől függőnek látszott.

A Müncheni-k. kolostori eredetének bizonyítása már kevésbé meggyőző. Itt az evangeliumokat megelőző naptár és öröknaptárkerék a bizonyítás alapja, mint Timárnál is. A naptárkerékre Békesi Emil, a huszita eredet első tagadója hivatkozott először (Új Magyar Sion, 1880.); annak alapján, hogy a kerék kezdőéve 1416, ezt az évet tartja a fordítás évének. Szily Kálmán ezt az évet kissé korainak tartván, 1416—35 közti időről származtatta a fordítást, mert ez években lehetett a kereket használni a nélkül, hogy a kört újra kezdték volna. (M. Ny. 1907.) Timár és Gálos is ezen a véleményen vannak, s Gálos ezzel is bizonyítja, hogy a fordítást nem végezheték Moldvában a csak 1439-ben menekült husziták. Mind figyelmen kívül hagyták azt, hogy a Müncheni-k.-be még 1466-ban is belemásolták ugyanezt a kereket. Jobb híján a fordító is használhatott már oly naptárt, mellyel a változó ünnepek dátumának kiszámítása (erre való volt

u. i. a kerék) hosszabb ideig tartott. A kerék eredetijének készítési idejével tehát nem lehet érvelni.

Szintén Timár bizonyítását továbbfejlesztve, de a kérdést alaposabban megvizsgálva, állapítja meg Gálos, hogy a Münchener-kódex naptára nem ugyan prémontrei, de bencés eredetű. Ez sem fogadható azonban el bizonyítékul az egész kézirat kolostori eredete mellett — hiszen naptárra mindenkinek szüksége lehetett, s eleinte nem vehették másunnan a huszíták sem, mint kolostori célra készült kéziratból. Az pedig, hogy a másoló még a perikopákat is *kezdi* bemásolni, de nem folytatja, inkább azt mutatná, hogy közben rájön ennek fölösleges voltára, vagyis hogy a kódex olyanok számára készült, kik az istentisztelet alkalmával felolvasott szentirási részleteknél nem ragaszkodtak a hivatalos perikopa-beosztáshoz. Timár és Gálos ezen bizonyítékai különösen azért sem fogadhatók el, mert igen valószínűtlen, hogy egy szerzetes-másoló, ha már oly részletes felvilágosítást ad a maga kilétéről, a másolás idejéről és helyéről, mint Németi György, Hensel Imre fia, aki Moldvában, Tatros városában, 1466-ban végezte be a Münchener-kódex másolását, e sok adat közt nemcsak rendi hovatartozóságát, de még papi mivoltát sem jelezné. Ez inkább polgári könyvmásolót gyanított a név mögött, amilyenek a középkor végéfelé mindenütt voltak. Nem volna-e lehetséges, hogy a huszíták egyik kivándorolt társuk fiát képezgették ki könyvmásolóvá? Ezt látszik támogatni a helyesírás következetessége is, mert a kódexek nagy részének tanúsága szerint a szerzetes-másolók, kiknek számára az előttük fekvő szöveg nemcsak holt betűkből állott, annak helyesírását összekeverték a magukéval.

A helyesírás szempontjából a Münchener-kódex igen közel áll a Bécsi-kódexhez, de erre vonatkozólag Gálos alapos és meggyőző érvelésével szemben csak azt lehetne felhozni, hogy a fordítás készülhetett volna lectionariumból, minthogy a menekülő huszíták nem tudtak szerezni teljes kéziratokat — az ilyenek a középkorban sokkal ritkábbak voltak — s idejlegesen szemelvényes szöveggel is megelégedhettek.¹ De az ellen, hogy magát a Bécsi-kódexet kolostori használatra másolták, nem hozható fel elég nyomós érv; az azonban, hogy nem huszítáktól eredő fordításból való a másolat, már semmiképen nincs bizonyítva. Sem Timár, sem Gálos nem tagadja, hogy a Bécsi-kódex és vele a Münchener- és Apor-kódex ugyanazt a fordítást tartalmazzák, melyet a ferenczrendi krónika eretneknek bélyegez. Gálos azt hiszi, hogy a megjegyzést író szerzetes a tőle látott fordítás eredetét csak költötte, annak alapján, hogy az ő idejében már meg nem felelő „zent zelleth” kifejezést látta benne, még pedig Moldvában, hova a huszíták annak idején menekültek. Ha a szerzetes officiuos könyvben látta e kifejezést, — s ezt csak kolostorban láthatta, hol gyanútlanul használták — nem jut

¹ Mészöly Gedeon, aki a lectionarium-szerkezetet szintén felismerte már (v. ö. különösen *Legrégibb bibliafordítóinkról* c. cikkét, M. Ny. 1917.), a lectionarium összeállítását saját istentiszteleti céljaikra a huszítáknak tulajdonítja, amint bizonyos is, hogy nekik is legsürgősebben ily szempontból volt szükségük a biblia fordítására. Gálos bizonyítása e tekintetben kétségtelenné tette, hogy a Bécsi-kódexben található szerkezet sokkal régebb kolostori könyvek szerkezetével egyezik.

hatott eszébe a könyvet meggyanusítani egy ügyetlen kifejezés miatt. A fordításról, melyet a krónikás látott, ismeretesnek kellett lennie, hogy a huszitáktól ered, s a krónikás bizonyára maga kerestet bizonyítékokat a szövegben is az eretnekségre. Szavai gondolatmenetét egész naív összefüggésében adják vissza. Egyébként felháborodásnak, amint Gálos véli, nincs is nyoma bennük, inkább mosolyog a fordító együgyűségén, ki jobb szót nem talált s a kifejezésbeli haeresist mintha maga is inkább simplicitasból magyarázná. Hogy pedig a kifejezés ellen nemcsak a Gálostól későinek tartott bejegyzés írójának volt kifogása, annak világos bizonyossága az Aporkódex, a bibliafordítás részeinek legkétségtelenebbül kolostori kézírata. Ebben három új-testamentumi himnus fordítása szórul-szóra egyezik a Münchener-kódex szövegével, csak épen a szent szelletet javították ki szentlékrek.

A ferencendi krónikás adatának hitelességét és azt, hogy kódexünk a huszita fordítás maradványait őrzik, Gálosnak sem sikerült tehát helytálló érvekkel cáfolni. Több figyelemreméltó megjegyzése van azonban még az eddig említettekén kívül. Így teljesen igaza van abban, ahogyan a «ferencendi biblia» elnevezést hibáztatja. A ferencesekkel csak azon az alapon hozták kapcsolatba a fordítást, hogy ferencendi krónika tesz róla említést; erre azonban csak az adott alkalmat, hogy a huszitákat elüldöző Jacobus de Marchia ferences inquisitor volt. A tévedés, mint több más is,¹ Weszprémitől indul ki, aki a krónikára hivatkozva azt magyarázza ki szövegéből «inventos fuisse Sigismundi regis temporibus duos ex familia S. Francisci viros bene doctos, qui divina oracula in idioma Hungaricum converterunt...» A krónika szövege meg épen ellene szól ennek. A szerzetbe tartozókat mindig fraternek v. paternek nevezi; Tamás és Bálintnak a szerzetben való viszonyáról említést sem tesz és csak literati, clerici névvel illeti őket.

A huszita fordítás nem törülhető irodalmunk történetéből. Hogy az a fordítás, melynek maradványai kódexünkben fennmaradtak s amely minden valószínűség szerint mégis a huszita mozgalom eredménye, teljes volt-e, nem tudjuk. De az semmiesetre nem állítható, hogy a középkorban csak a liturgikus könyveket fordították le. A huszita fordításon kívül Báthori László munkájáról hitel érdemlő forrás tesz említést, s a Jordánszky-kódex szerkesztésében legalább eddig nem mutatták ki a nyomát annak, hogy az is csak az officium számára készült volna. Ezt a fordítást különben újabban elhanyagolták a másikkal szemben, melynek kérdését vallástörténeti szempont is érdekessé tette, noha túlzás azt állítani, hogy csak amaz használták későbbi kódexünk. Az Érsekújvári-kódex legelső lapján, a Mátéból való

¹ A *Succincta medicorum Hungariae et Transsylvaniae biographia* III. 28. lapján kezdődik a magyar bibliafordítás történetének áttekintése egy orvossal kapcsolatban, ki a Kis Miklós-féle bibliát terjesztette. Gálos is cáfolja pl. annak lehetőségét, hogy már Mária idejében készült volna bibliafordítás. W. ezt abból következteti, hogy Zsigmond korából talált már adatot, bár a huszitákkal kapcsolatban, s minthogy Hedvig lengyelre fordította a bibliát (valójában, úgy látszik, csak a psalteriumot), valószínűnek tartja, hogy nálunk nővére idejében kezdődött ily törekvés. Feltevését utóbb ténynek fogadták el s pl. Horvát István a Ruth könyve végén álló három betűt (BSZ = és zetéra) 382, majd 383-nak vélte olvashatni s azt hitte, hogy e könyv fordítása Mária trónralépése után (1382) kevéssel készült.

bőjti evangéliumok előtt Sövényházi Márta mintegy mottóképen János evangéliumának első sorait másolja le szórul-szóra a Jordánszky-kódexből.¹ A kódex egyébként stílusa fejlettségénél fogva is figyelemreméltó, másrészt vele kapcsolatban igen érdekes kérdések várnak még mindig megoldásra. Csak azt akarom még ezúttal megemlíteni, hogy fordítójának az Érdy-kódexével való azonossága mellett a sokszor emlegetett helyesírási és nyelvjárási hasonlóságokon kívül a konkordáló helyek feltűnő egyezése is szól. De mindezeknél fontosabb az Érdy-kódex prologusának ellenmondása a kódex tartalmával. Idegen példákra hivatkozva a biblia lefordításának elhatározásáról ad számot, noha a kódex tartalma nem bibliafordítás. Nem magyarázható-e ez abból, hogy a legendárium írója a prologust eredetileg bibliafordítása elé szánta, melytől a legendáriumot a másoló különválasztotta, de a prologust mégis ez utóbbi elé leírta. Azt a föltevést is, hogy a Jordánszky-kódex a Bátori László-féle bibliafordítást tartalmazza, inkább csak bizonyítékok hiányában kellett annak idején félretenni (v. ö. Volf György: *Bátori László és a Jordánszky-kódex bibliafordítása*. 1879.) Nem kell-e elgondolkoznunk azon a találkozáson, hogy mint az Érdy-kódex prologusának írója, Bátori László is bibliafordításon kívül legendáriumon is dolgozott? E kérdés részletes megvilágítására más alkalommal szeretnék visszatérni.

WALDAFFEL JÓZSEF.

PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM ÖTÖDFÉLSZÁZ ÉNEKÉNEK TÖREDÉKES KÉZIRATA.

A M. Tud. Akadémia kézirattára Pálóczi Horváth Ádám dalgyűjteményének, az *Ó és új, mintegy ötödfélszáz éneknek* egy töredékes, tudomra eddig érdemlegesen nem ismertetett kézirátát őrzi. Ez a kézirat nem azonos azzal a keresett harmadikkal, melynek meglétét Erdélyi Pál a gyűjtemény kéziratairól és tartalmáról szóló tanulmányában² felteszi (hipotézise ugyanis — erre még visszatérünk — téves alapon nyugszik). A töredék 40 levélből áll és széttagoltan van belekötve Horváth *Magyar Arion*ának kéziratába (M. Irod. Régi s újabb írók kézir. műv. 8.-r. 48.): 1—68. l. (az 1—75. sz. énekekkel [a 76. sz.-nak csak címe és dallama az utolsó lap alján]); 1 levél az előszóból, 1 a tartalommutatóból; 101—104. l. (96. sz. vége—99. sz.) és 129—32. l. 138.—139 e) sz. énekekkel; az utolsó lap üres). A kéziratot említi és felhasználta már Bartalus István a *Magyar Orpheus*ban (1869)³ a nélkül, hogy a töredék külön jelentőségét ismertetné; megfordult kétségkívül Herrmann Antal kezében is, aki azonban az *Arion* egy részének hihette, mert *Horváth*

¹ Érdekes, hogy a huszita biblia részeinek vándorútja a keleti, — a Jordánszky-kódexé a nyugati részekre mutat minden mozzanatában.

² *Horváth Ádám gyűjteménye*. Erd. Múz. 1908. 238—53. l. L. a 246. l.

³ Előszó 7. l. Kétségtelenül ebből közölte a «Verd meg uram, verd meg» kezdetű éneket (2. l.) és a *Magyar Orpheus* tizenkét, 1814. évvel szígnált dalát (85.—94. l.); az «Azt mondják, akik nem tartanak velem» kezdetű dalhoz azonban (87. l.) nyilvánvalóan sajtóhibából került az 1814. évszám, 1813 helyett.

Ádám énekeinek kéziratai c. cikkében¹ ezt írja: «A saját szerzeményű énekeket vagy részeket Horváth † jellel látta el (mint az *Arion*ban megemlíti).» Az *Arion* kéziratába töredékesen bekötött előszó valóban felemlíti ezt a tényt, melynek megállapításához Erdélyi következtetés útján jutott²; csak hogy ez az előszó-töredék — melynek idevonatkozó passzusát Horváth, ismeretlen okból, nem vette fel az 1813.-iki kéziratba³ — nem az *Arion*hoz tartozik, hanem az *Ötödfélszáz ének*hez; mi értelme is lett volna, ha az *Ötödfélszáz ének*et illető megjegyzéseit az *Arion* előszavában teszi meg? Mert hogy ez a betoldott lap nem tartozik az *Arion*hoz, az még akkor is világos volna, ha az *Ötödfélszáz ének*nek semmiféle kéziratát nem ismernök; az *Arion*ban ugyanis nincs szükség rá, hogy Horváth a maga szerzeményeit valami más anyagtól megkülönböztesse.

A töredék, keletkezési idejét tekintve, úgy látszik, megelőzi a gyűjtemény «Codex principalis»-át, az 1813.-iki kéziratot. Erre mutatnak a következő körülmények:

Az előszó végén ezek a jegyzetszerűen beírt szavak olvashatók: «NB. Dramatica Poësis, Rés az el maradtoknak.» Az 1813.-iki kézirat *Jelentésének* befejező passzusai, melyek a *Töredék* előszavából még hiányznak, így szólnak (l. a Gerecze Péter P. Horváth-tanulmányában közölt 1814.-iki előszó egyező szakaszát is, Figyelő XV. 1883. 26—27. l.): «Többire, a' mellyek akar fajtalanságot, akar superstitiót, akár más valamely vagy erköltsöt vagy értelmet, és állításokat mutatnak; nem lehet azokat az én tulajdon érzéseimmé tenni: 's nem is teheti a' ki a' Dramatica Poësis természetét és Aesthesissét érti, mert a Dramában annak a' Személynek Characterere van ki nyomva, a' kit a' Poëta elő állit, nem pedig magáé a' Poëtaé.

A' 63-dik énektől fogva a 67-dikig egynehány üres lapot hagytam, midőn ezen jelentésemet írom; hogy legyen hely azoknak, a' mik még következhetnek; ugy a' más szabásuak közt is a' 131, a 132 lapot; nem külömben a 193—196. és 251, 252, és 288—290. lapokat; mellyeken tehát, ha mik lesznek, későbbben lesznek be írva, mintsem ezen jelentest be rekesztem: ma: ugymint 8^a 7br 1813.» (A *Töredék* előszavának végén: «Írtam P Kereszturban 8^a 7br 1813.») A dátum tehát teljesen egyezik. Az 1813.-iki kézirat valószínűleg antedatált.) Világos, hogy a *Töredék* előszavának végén álló jegyzet a még beírandó passzusokra utal, amint ezek a passzusok az 1813.-iki kézirat *Jelentésében* állanak. (Az üresen hagyott lapokról l. EphK. XXVII. 1903. 464—65. l.)

A *Töredék* az énekek felírataiban majd mindenütt, szövegeiben több helyen jelentékenyen eltér az 1813.-iki (és 1814.-iki) kézirattól. Nevezetesen egyes politikai allúziók azok, melyeken a két utóbbi kéziratban simítás történt, talán a tervbevett kiadás céljából, talán a Horváth ellen indult vizsgálatból kifolyólag, mindenesetre a cenzúra kedvéért. (Ámbár mindkét előszó

¹ Magyar Zenetudomány 1907. 1—2. füz. 24—26. l. L. a 25. l. E folyóirat (1907, 1911) közölte az 1814.-iki kézirat kóta-részének fotocinkográfiai másolatát.

² Erd. Múz. 1908. 244. l. L. még Figyelő XV. 27. l.

³ M. Tud. Akadémia, M. Irod. Régi s újabb írók kézirat műv. 8.-r. 46. Hiányzik az 1814.-iki kéziratból is.

egyértelműen mondja, hogy «... gyűlteményem, nem annyira ezért, [t. i. megbotránkozásra alkalmas darabok miatt], mint másért, halálom előtt alig ha lát világot.» Legjobb bizonyossága ennek a «Verd meg Uram, verd meg» kezdetű ének (12. sz.), melynek az 1813. és 1814. kéziratokban már ez a formája: «Verd meg Uram verd meg A' világ ostorát» stb. (címe: *Travestáltt Francz átok*), a *Töredékben* még ez: «Verd meg Uram verd meg Ebatta Németjét» stb. (címe: *Német-átok*; dallama is más). Hasonló «simítás», illetve kihagyás számos helyen történt. Valószínűleg ugyanezek a motívumok bírták rá Horváthot arra is, hogy a *Töredék* 64. és 65. sz. énekét (*Trombita szó, Ugy-e Magyar!*) ne vegye fel az 1813-iki kéziratba, pedig az előbbi kihúzottan, utóbbi utólagos bejegyzésként ott szerepel még annak tartalomjegyzékében. E helyett átszámozás történt: a *Töredék* 66 *a*) jelzésű darabja lett 64., 66 *b*) jelzésű darabja 65. az 1813-iki kéziratban. Az *a*) és *b*) számozás ezen a helyen a *Töredékben* kétségkívül felülről; talán nem is annyira első konceptusra vall, hogy itt pótló jelzések alatt veszi fel az utóbbi rendes számozás alatt beosztott anyagot, mint inkább Horváthnak arra a tendenciájára, hogy az anyag könnyen átcsoportosítható legyen. Ne feledjük el, hogy ép ezen a tájon hagyja a «rést az elmaradottaknak».

Mindezt egybevetve, úgy látszik, hogy a *Töredék* az 1813-iki gyűjtemény első alakja, első fogalmazása volt; fragmentum-voltát pedig megmagyarázza maga az 1813-iki kézirat, mellyel lap-beosztása túlnyomórészt megegyezik. Az utóbbi kézirat ugyanis kétféle papírosra íródott; a 69—100. l., 105—128. l. és 133—196. l. terjedő részei világosan felismerhetőleg ennek az első kéziratnak, a *Töredéknek* sárgásszínű papírra frott kéziratából vannak átvéve, a *Töredék* 43—58. lapja, az előszó és a tartalomjegyzék töredéke viszont az 1813-iki kéziratban túlnyomó zöldes papírra íródtak. A politikai dalokat e szerint Horváth újból leírta, a többit csak részben. Világos azonban, hogy az első konceptus már készen volt, mikor Horváth belekezdett az újabb, «revideáltb», lényegében azonos előszóval ellátott 1813-iki másolat összeírásába.

*

A *Töredék* eltérései a «Codex principalis»-tól a régi magyar dallamok kutatója számára különösen figyelemreméltók. Horváth az 1813-iki kézirat 44 dallamát¹ hatvonalas sorrendszerbe írta, kulcsot pedig egyetlenegyszer rakott fel², az 1814-iki másolatban egyszer sem. Dallamai egyértelmű olvasását ezzel lényegesen megnehezítette. A *Töredékben* viszont 15 dallam van ellátva kulccsal³, hatvonalas sorrendszerben 12 dallam áll⁴; utóbbiak könnyen összevethetők az 1813-iki és 1814-iki kéziratok megfelelő dallamaival (épúgy mint az 1813-iki kézirat kétes dallamai az 1814-iki dallamokkal). Az egybevetésből kiderül, hogy a *Töredék* 18., 33., 48., 56., 57. és 69.

¹ 5. (részben), 19., 24., 50., 56., 57., 62., 65., 71., 81., 83., 109., 110., 111., 112., 116., 117., 118., 120., 123., 140., 141., 144., 145., 146., 148., 149., 150., 153., 154., 166., 180., 183., 187., 200., 211., 212., 214., 215., 218., 235., 298., 418., 427. sz. — Kétvonalas: 69. sz.

² 127. sz.

³ 4., 7., 11., 12., 13., 15., 16., 17., 20., 24., 25., 26., 28., 30., 50. sz. Két kivétellel (26., 30.) valamennyi altkulcs, illetőleg az alulról számított 3. vonalon áll.

⁴ 18., 33., 48., 49., 50., 53., 55., 56., 57., 62., 69., 71. sz. — Közülök a 33. sz. nincs kiírva az 1813-iki kéziratban, de megvan az 1814-ikiben.

dallamában, az 1813-iki kézirat 56., 57., 69. és 71. dallamában alsó toldalékvonallal, a *Töredék* 50., 53., 55., 62. és 71. dallamában, az 1813-iki kézirat 4., 19., 24., 50. és 62. dallamában felső toldalékvonallal van dolgunk. Kétes a *Töredék* 49. sz. dallama, mely az 1813-iki kézirat szerint a felső, az 1814-iki kézirat szerint az alsó toldalékvonallal ellátott dallamok közé tartoznék. Megállapítható továbbá, hogy a 16., 36., 37., 43. és 48. sz. dallamok más hangnemben íródtak a *Töredékben*, mint az 1813. és 1814-iki kéziratokban; az 57. sz. csak az 1813-iki kézirattal szemben mutat ilyen hangnemi eltérést. Néhány dallam feljegyzése jobb a *Töredékben*, mint az 1813-iki kéziratban (így a két Rákóczi-nótáé, 11. és 13. sz., melyek viszont az 1814-iki kézirattal egyeznek).

A szövegrész legfontosabb eltérései (az elütő címeken és apróbb-nagyobb módosításokon kívül) a következők:

1. Részlet a töredékes előszóból (kezdeté nincs meg), mely az 1813-iki és 1814-iki kéziratból hiányzik:

A' magaméit a' másokéitűl † es * jelekkel különböztetem; a' † jeleseket, egészen, a' mennyire azok tsupán írott versekből állanak, mint a' régiekhez töldött darabokat is, magam tsináltam; a' * jeleseknek pedig enek hangjai, a' mint mondjuk *Nótáji* vagy *Ariáji* a' magam' munkája: és így a' hol mind a' két jel van; mind a vers, mind a' nota az enyim, de olyan énekesé, a' ki semmiféle Muzsikát nem tanult: (Az utolsó mondat már megvan a másik két kéziratban is. Az 1813—14-iki kéziratban most ez következik: Azok vólnának főképpen annak bizonyági; hogy az az idétlen Recensens, . . . stb. Ez a részlet itt hiányzik. A továbbiak — a fentebb között befejezésbeli eltérésig — kisebb eltérésekkel egyeznek. A «fajtalánabb darabok»-ról szóló részlet vége a későbbi kéziratokban így hangzik: «...el takarva be varrva tartom, ne hogy valakit botránkoztassanak; hanemha magok önként úgy akarják.» A *Töredékben*: «el-takarva, be varrva tartom, ne hogy valakit botránkoztassanak: és ez így lessz míg én élek.»)

2. Lényegesebb, politikai vonatkozású eltérések.

5. sz. † *Mátyás Palotája*. (1813: A' *Mátyás Palotáján a' Specula*. — Nótajelzés utal az 1. sz. dallamára.)

Töredék:

Hová lett ditsősséged? Ditső Buda vára!
Mért Ősi fényességem nem hat onokára?
Ki-holtak örökösöd a' *Mátyás* házából,
's így származtak gyilkosid ama' mostohából. (2)¹

¹ Ezek a számok Horváth tervbevett jegyzeteire utalnak. A *Jelentésben* (1813.) ezt írja róluk: «Az ilyen jegyzésekre valók a' sorok után és közben látszó számok; mellyeknek, egy ennél sokkal nagyobb könyvben bizonyos jegyzések, magyarázatok, utalások, 's némelly szükségesebb helyeken hosszabb fejtegetések is fognak meg felelni; nem tsak az írás és ki mondás módjára, vers szerzés' törvényjeire, ékes folyó beszédre, hanem a' Történet írásra is, Hazai Alkotmányra, Böltselkedésre, Isteni, es világi magasabb tudományokra tartozók, fognak meg felelni: de mikor? Majd halálom után; — Ez még most kora is vólna; de nem is kész: és nekem, az én el késett, 's különben is rövid élet-időmhöz, környül állásimhoz, es helyzetetésemhez képest, ez, alig ha több dolgot nem ád, mint *Photiusnak* a' maga' *Myriobibliconja*.» Az 1. jegyzetre utaló szám mindig az énekek címe után következik.

Kívül-belül érdemed nagy volt hajdanában,
 Míg volt törzsökös Nemed maga' divatjában;
 De miolta fészkedbe a' Sas bele költött, (3.)
Kigyó szállt kebeledbe (4) 's méreggel el-töltött.
 Szemem millyennek leli most is Palotádat?
 Sir szívem, ha képzeli hajdani pompádat;
 Mikor olyan Magyarok 's úgy tudtak szeretni,
 Kiket én csak akarok 's nem tudok követni. (5.)
 Mentésen kalpagosan jöttek udvarolni
 Annak, ki magyarosan tudott parantsolni;
 De nem rég *Béts* németül írt csak egy-két rendet,
 'S édes Magyarom! ettől eltiltotta Kendet. (6.)
 Restelt tornyot tsinálni magasabb hegyekre,
 A' honnan kukutskálni kelljen az egekre,
 Kettős fényes tornyunkat páratlanná tette (7.)
 Tanítani sogorunkat honyunkba vezette.
 Derülj kies hajnalunk, ragyogj a' szép égen.
 Adj győzedelmet minden házi ellenségen; (8.)
 Hozd fel ismét hajdani szabadságunk fényjét,
 Töltsd-be hamar szívünknek régen várt remenyjét. (6.)

1813:

Hová lett ditsősséged Ditső Buda Vára?
 Ki formátlanitott el e tsuda formára?
 Dubranovszký tsufot tett a' Mátyás házából, (2.)
 Csillag vizsgálót tsinált király lakásából.
 Restelt tornyot tsinálni magasabb hegyekre,
 A' honnan kukutskálni kelljen az egekre,
 Kettős fényes Tornyunkat párotlanná tette,
 Ezt pedig Krasalkovits nem arra szerzette. (3.)
 'S hát Te ki most itt lakol hazánk' koronája,
 Meg szenveded e hogy így maradjon formája,
 Nem küldöd a' Speculát vagy a' Szent Gellétre
 Vagy annál is magasabb nap nyúgoti térre.
 Ide Mátyás épített 's Királyok számára,
 Vajha fejedelmeink a' Nemzet hasznára
 Ezt valasztnák legalább nyári lakásának
 Egy sokak felett fényes király udvarának.

7. sz. † *Féniksi készülő.* (1813: † *Gyepre a' Törökkel.*)

Törödek:

Jere velem Pajtás! temető sirt ássunk,
 Előbb mint több szégyent 's bosszút nyeljük, 's lássunk,
 Rejtsük-el a föld' gyomrába,
 Nagy Apáink' sirhalmába,
 Nemes Nemzetünket, szép eredetünket.
 (sth. 5. str. Közölte dallamával együtt Bartalus, M. Orpheus 88. l.)

1813:

Jere velem Pajtás! ránts kardot, ülj lóra
 Most van ismét módod, ama pusztitóra
 A' ki sokszor öszve rontott,
 Számtalan magyar vért ontott,
 Égből átkot kérni,
 S bosszus fegyvert mérni.
 (sth. 3 str. L. Figyelő XV. 28. l.)

9. sz. † *A korts Magyar.* 4. strófája hiányzik az 1813-iki kéziratból:

A' Magyar is tud már színes politziát, (3.)
 Ha mit mond más, felel ez is, *ita fiat.*
 Hát! illyenek vóltak e a' régi Magyarok?
 Nem Magyaroknak, de parasztnak mondanak, ha színt mutatni
 [mások előtt nem akarok.

10. sz. † *Égi fenyegetés.* (1813: † *Égi fenyegetés, üstökös tsillag.*) Négy strófája hiányzik az 1813-iki kéziratból:

- (10.) Ha tud e, a' kit Felségnek neveznek, Isten Ienni?
 A' kevély, amaz Erősnek keze közül ki menni?
 Meg- látják a' Méltóságok,
 Hogy ők 's minden ő' Nagyságok,
 Csupa alacsonyások.
- (11.) A' kik tulajdon kedvekért ártatlan vért ontottak (16.)
 Csupa szóval minden rendet 's törvényt öszveforgattak,
 Akkor érzik meg lelkekben,
 Mik ők minden erejekben
 Az Isteni kezekben?
- (12.) Most egy néhány Nagynak szaván úgy függenek mindenek,
 Hogy azt hiszi sok balgatag szív, hogy azok Istenek;
 Holott, a' melly tűz éleszti
 Lelkeket, majd meg- rekeszti,
 Sebes lánggal el veszti.
- (19.) Rá vezetnek tán az Egek egy Soár városára, (26.)
 Honnan bátran nezhetsz vissza a' Sodoma langjára,
 Mert itt már minden veszni tért,
 A' Föld kiált ártatlan vért (27.)
 'S a' bosszúság készít bért.

12. sz.

Töredék:

Német-átok. (1.)

Verd meg Uram verd meg Országunk' szemetjét
 Ebhatta Németjét. Kutya teremttét.
 (Közölte dallamával együtt Bartalus, *M. Orpheus* 2. l.)

1813:

Travestáltt Francz átok. (2.)

Verd meg Uram verd meg
 A' világ ostorát,
 Sodomai felleg horítsa táborat
 Zabolázd meg szent erőddel;
 Vagy kergesd el vas vessződdel
 Hatalmas kezeddél. (3)¹

¹ Szövegét közölte Garda S.: *P. Horváth Adám életrajza.* Nagyenyed 1890. 171. l. Megvan a 35. sz. (*A' Spanyol kapuczinus*) végén is (az 1813-iki kézirat csak kezdetével jelzi a vers végén és a 12. sz.-ra utal); Horváth kétségkívül a 35. sz.-ból emelte ki, hogy az 1813-iki kéziratban az eredeti 12. sz. helyére állítsa. — Dallama kibővített variánsa a «Jaj, mily hamar múlik világ dicsősége» kezdetű halotti éneknek, mely az erdélyi reformátusok énekeskönyvében máig szerepel (1923. 186. sz.). A Töredékbeli dallam más.

13. sz. † * *Travestáltt Rákóczij.* (1813: jelzés nélkül: *Travestáltt Rákoczi.*)

Töredék:

Haj Rákóczj! Bertsényi! Tököli!
 Ha hamvatok Nemét nem gyűlöli,
 Keljete fel, a' Nemest a' Hatalom öli.
 Ez rab ugyan *Emberiség.* (2.)
 De neked is szép Nemesség!
 Vesztedet e' veszedelem,
 Es az adott engedelem, (3.)
 Már jövendöli.

(Kezdetével v. ö. Harsányi-Gulyás Csokonai-kiad. III. 344. l.)

1813:

Haj Rákoczi! Bertsényi! Bezeredi!
 Magyar vitezek nemes vezéri!
 Mit mondanak azok a' meg hóltak ezeri?
 A' kik a' Haza földében, Edes Anyok kebelében,
 El vesztek honyi fegyverrel Ertetek buzogván vérrel
 Pannon mezei. (2.)

(Thaly, *Adalékok* II. 234. l.)

48. sz.

Töredék:

† * *Stajer táncz.*

Hát Isten néki! (2.) Kapjunk rá, szokjunk rá a' Német tánczra a' Nemet tantzra (3.)
 Ugy is már régen meg nyertek, rá vertek a' szolgálanczra, a' szolgálanczra (4.)
 A' Muzsikás (5.) nem ismeri, (6.) nem veri a' mi hurunkat a' mi hurunkat (7.)
 'S ha Stajert húz, mit pengessük? jobb vessük el sarkantyunkat, el sarkan-
 [tyunkat (8.)

Szánd meg Árpádom! (9.) szánd unokádat (10.)
 Tartsd meg ez (11.) véren szerzett Hazádat. (12.)

Már régen érzem, a' Nagy sas' (13.) a' kakas' körme mivé tett? (14.)
 Hogy Stajer végzi (15.) a' nem rég vig vendég-hozta Minétet. (16.)
 Nyalka tsizmám' el rombolja, pór szolgál-sarú formára, (17.)
 Fűzött topányom' el nyírte, 's ütötte tzipó kaptára, (18.)
 Szánd meg Árpádom stb.

Isten úgy latszik el vette le tette szent *kezeit* rolunk. (20.)
 Panaszkodunk, de mind írva, mind sirva hijjába szállunk; (21.)
 S hogy gyávaságunk' (22.) büntette; jól tette: igaz Biróra
 Találunk benne; méltó lett e' Nemzet illyen ostorra; (23.)
 De szánd meg Árpád! még unokádat (24.) stb.

1813:

† *Rabaközi Stajer Táncz.*

(Közölte dallamával együtt Bartalus, *M. Orph.* 77. l. L. még Etnogr. 1892.
 139. l., Réthei Prikkel Marián, *A magyarság táncai* 1924. 236. l. stb.)

50. sz. † * *Török Muzsika.* (1813: † * *Török Musika 1714-ben Akhmet
 Proclam.:*) 3. strófájának csak első három szava szerepel az 1813-iki
 kéziratban:

Töredék:

Es te *viszont* (13.) meg vetettél, nem szeretéll érzeni *dupla* haszont (16.)
 Nap *nyugoton* ha sípolnak, a' rokonnak a' Magyar ellene ront. (17.)
 Dulva, ki vontt kardal üldöz, ő is öldöz, maga is vér-árokat ont, (18.)

Es kinek ont? (19.) ki nyakára nem sokára szőr kötelet gonyolva font. (20.)
 Nyögj; de ne *mond* (21.) a' ki a' maga' hasába kést kever, ugy e bolond? (22.)
 rep: Nyögj, de ne mond, kést ver a' Maga hasába a' Magyar! ugy e bolond? (23.)

1813:

Es te viszont; (de a' Sirbúl fel kél Zrini, és közbe szóll) [utal a következő számra: Mit beszélsz Te kutya fajta! stb. L. Figyelő XV. 37. l.]

62. sz. † A' *ki erősebb az hatalmasabb.* (1813: † *Az Europai Nimrod.*)
 2. strófája hiányzik az 1813-iki kéziratból:

Hát hol van az emberi szív? (13.)
 Ki-veszett e belüled az Erkölt? Mennyei miv! (14.)
 Az erőten is az az agyag, és az az eredeti tűz, (15.)
 Kinek a' hatalom ellene viv. (16.)
 Mind *por* anya-szerei valának
*Pörn*ak és a' Pór Urának; (17.)
 'S tégedet mikor tévének Ember! ember' Istenének? (18.)
 Hogy eszes, és Nagy tsak Te magad vagy
 S tsak rabot illet az az emberi név. (19.)
 Már minap Eden kertje helett
 Ósi szabad ments-vár Filadelfia lett: (20.)
 Hát Nektek van e? Feleim! — van
 Edenetek; onnan eredők Óseim: (21.)
 Ott Prometheus teremte minket; Ó tsinálta testeinket
 Nem Tirán, de tiszta kézzel, 'S lelkesite égi tüzzel: (22)
 Fussatok errül a' rabi térrül!!
 Jer oda! Prometheusunk haza hív. (23.)

(A versről l. Figyelő XV. 357. l.)

64. sz. *Bájtó Mars.*

Nota: 33. *Meg van alázva Nagy Sándor*
 (Hiányzik az 1813-iki kéziratból.)

Trombita szó, dob zördülés, Hallatik, ágyú dördülés;
 Mars jel ez, rettentő, Halni vagy ölni serkentő:
 Itt van az ellenség: rajta! puszlittsuk
 Minden erőnk a' szabadság' oltalmára fordittsuk:
 Lessz ditső Nemzetünknek Az a' Felség mindene,
 A ki az egyenlőség, és szabadság Istene:
 Bar ég föld ránk szakadjon :/: Még is Vitéz Nemzetünk
 [győzhetetlen maradjon.]

Ez a szöveg nem Horváthé; megvan több régebbi gyűjteményben, így a Melegh Dániel-féle melodiáriumban (1797. Debr. koll. kézirat R. 830.); dallama is több gyűjteményben szerepel: így az 1798-iki sárospataki melodiárium (Sárospataki koll. kézirat 514.) 5. lapján stb.

65. sz. † * *Emlékeztetés.* (Ugy e? Magyar! a' mi Nemünk' közös Angyala vólt) Dallamával együtt közölte Bartalus i. m. 92. l. Az 1813-iki kéziratból hiányzik.

Ezenkívül kisebb-nagyobb eltérést mutatnak hasonló irányban a 2., 3., 4., 15., 16., 51., 58., 63., 66. és 139. d) sz. énekek.

3. Figyelemreméltók a Horváth-féle szerzemények jelzéseinek, a † és * jeleknek eltérései is a kétféle kéziratban. Divergenciájukat a következő összeállítás mutatja:

<i>Töredék:</i>		1813:
3. sz.	† *	jelzés nélkül
4. sz.	† *	« «
5. sz.	†	« «
13. sz.	† *	« «
45. sz.	†	« «
48. sz.	† *	†
97. a) sz.	†	jelzés nélkül

Bizonyos, hogy ezek a jelzések nem mind megbízhatók; egy Horváthénak jelölt ének igazi szerzőjét csak nemrég mutatta ki Harsányi István¹; az is világos, hogy Horváth a *Töredékben* tévesen jelöli meg magáé gyanánt a Rákóczi-nóta dallamát (13. sz.), melyet különben már előtte is feljegyzett az 1790-es évek két sárospataki melodiáriuma (Sárospataki főisk. kézirat 1718. sz. 120—21. l. 514. sz. 233. l., mindkét helyen a «Régi magyar nagy vitézek» kezdetű ének dallamaként). Az viszont érthető, ha ennek az éneknek szövegét, melyet az 1813-iki kéziratban más, idegen szöveggel cserélt fel, ott már nem jelzi a magáénak.

*

Hogyan került a *Töredék* széttagoltan az *Arion* kéziratába? Erre nem tudunk teljes bizonyossággal megfelelni. Ha feltesszük, hogy a kötet lapjai nem a könyvkötő önkényessége vagy tájékozatlansága folytán kerültek ilyen rendbe, hanem a kézirat már eredetileg ebben az állapotban volt: magától adódik az a feltevés is, hogy a kétféle kéziratnak ez az egybekevertsége nem a véletlen műve, hanem «elbujtatás», mentési kísérletből ered. Ismert tény, hogy Horváthnak az 1814 végén ellene indult eljárás során mindkét gyűjteményt fel kellett küldenie a hatósághoz és hogy a budai cenzor 1815-ben megtagadta az *Arion* kinyomtatására kért engedélyt.² De máig sem tudjuk, mely kéziratait küldötte el Horváth és hogy az *Arionnak* milyen kézírata feküdt a budai cenzor előtt? Egyet bizonyossá, vagy legalább is nagyon valószínűvé tesz a *Töredék*: hogy t. i. az *Ötödfélszáz ének* eddig ismertetett kézíratai, az 1813-iki és az 1814-iki kézirat, a cenzúra számára készültek; a politikai dalok első, eredeti fogalmazását a *Töredék* őrizte meg. (Ezen a helyen őszinte köszönetet kell mondanom dr. Dézsi Lajos professzor úrnak a *Töredék* jelentőségét illető szíves útbaigazításaiért.)

*

Megemlítettük Erdélyi Pál hipotézisét egy lappangó «harmadik kézirat»-ról. Erdélyit erre a feltevésre az vezette, hogy a Nemzeti Múzeum könyvtárának egyik Jankovich-féle kéziratos gyűjteményében (Oct. Hung. 446.) egy kétéveles töredéken (a colligatum 40—41. lapja) a következő feljegyzés áll (10 teljes dalszöveg után): «Még nemelly régieknek első sorát, melyekből ritkát gondolok újabbnak száz esztendősnél; Enekes könyvemből ide írom». Következik egy nótajegyzék (60 dalkezdet), melynek számai és sorkezdetei kétséget kizárólag Horváth gyűjteményére utalnak. Erdélyi úgy véli, hogy

¹ IK. 1925. 249. l.

² Garda S. i. m. 116—17. l.

a kézirat, illetőleg jegyzék szerzője Jankovich lévén, birtokában kellett lennie egy Horváth-féle másolatnak, melyben a harmadik kéziratot sejtí. Ugy hisszük, Erdélyi maga nem látta ezt a kéziratot jegyzéket, különben lehetetlen lett volna abban fel nem ismernie Horváth Ádám kezeírását. Ez pedig minden további feltevést ebben az irányban megdőnt. A kétfelvést töredék híhetőleg Horváthnak valamelyik leveléből került Jankovichhoz, hiszen jelentékenyen terjedelmesebb (138 dalkezetet tartalmazó) jegyzéket is találunk egy Kazinczyhoz írott levelében (1815 jún. 13.).¹ Világos, hogy az *Ötödfélszáz énekből* itt is maga a gyűjtemény írója készítettkivonatot, a feltételezett harmadik példányt tehát hiába keressük Jankovich, hagyatékában.

SZABOLCSI BENCE.

EDDIG ISMERETLEN KÖLTEMÉNYEK ZRINYIRŐL, A KÖLTŐRŐL.

A törökverő Zrinyi Miklósnak, a jeles hadvezérnek és költőnek fényes diadalait dicsőítő költeményt eddig csak hármat ismerünk ismerünk — két magyar² és egy latint³ — de halálát sírató gyászéneket már többet, amelyek közül öt magyar⁴, kilenc német,⁵ a többi nagyrésztben latin.⁶ Azonban, hogy a lángoló hazaszeretetéről híres, nagy férfiú vitézi tettei dicsőítő dalok, hősi-küzdelmében történt magárahagyattatása pedig alkalmi, hazafias énekek írására készítette a korabeli, ma már jórészt ismeretlen nevű magyar költők nagyobb számát is, azt hitelesen igazolják az alábbi költemények.

E költeményeket — kettő magyar, egy latin — a M. T. Akadémiának abban a becses kézirat-gyűjteményében találtam, amely az 1904-ben, Bécsben elhunyt osztrák történetírónak: Schrauf Károlynak, a bécsi cs. és kir. udvari levéltárnoknak tulajdonából került az Akadémiához. A gyűjtemény e három

¹ Kazinczy Lev. XII. 2920. sz. 527—30. l. Ugyanitt írja (526. l.): «Ime keves híjjával meg küldöm azoknak első sorait; melyekről a' könyv elejébe tett jelentésemben azt írom; hogy ezekből egynehányanak örök el veszését én jobban kárvallom; mint a' hódoltató Táborból egy hatvan fontos ágyúnak».

² *O Te Zrinyi Miklós országunknak fia.* Írta Gróf Pázmány Miklós (M. Kszemle. 1882: 249.). *Magyarok romlását...* Scripsit So(annes) Lu(cas) St(efhanus). (IK. 1923: 190.)

³ *Iam tubae inclytum...* Tört. Tár. 1903: 388.

⁴ *Oh kék égen járó féltő csillaggoddal...* Thaly: *Vit. én.* I. 189. — *Római bölcsenek régi fejedelme...* Thaly: *Vit. én.* I. 196. — *Sörgy, könyvez zokogial...* Írta: Demeter György. M. Kszemle, 1891: 131. — *Panaszolkodással, keserves jajszóval...* Figyelő, 1877. III. 19. Írta: Barakonyi Ferenc. (Thal szerint: Petkó Zsigm.). — *Régi eleimnek, áldott szüleimnek...* (Nemz. Múz. 1258. Qu. Hung.)

⁵ IK. 1900: 45—55.

⁶ *Tört. Tár.*, 1903: 492. (*Audite me nunc juvenes.*). — Demeter György: *Honor Posthumusában.* (M. Kszemle. 1891: 131.). — *Pannonides lauri, generosae gloria frontis.* (IK. 1916: 441—451.).

költeményen kívül néhány eredeti nemeslevelet, továbbá XVI., XVII. és XVIII. századi kéziratoskat tartalmaz.

Az első, Balassi-strófiákban írt költemény címe: «A. 1663.» Egykorú kézírással ívrét alakú papirostra van írva. Nem a szerző eredeti fogalmazványa, de egykorú másolat. A szöveg prózaként, de versszakosan van tördelve.

I.

A. 1663.

1.

Szabadtságunk ronto
igafságunk bonto
szomszed immar örülhets,
Magyar V[ér] gyűlölő
penzünknek örüljő,
tollunkkal ekefulhets,
mondj io hjrt szivednek,
kjavnt peczenednek,
Vigh fogat köszörülhets

2.

Pustaság epsege
holt elevensege
az Magyar koronának,
Török, Tatar, Nemet,
bennünk pusztít s-éget,
njncz vége predájanak,
tűz lang, füst burittja,
hasznat Czaporitija
az kjnczes kamoranak.

3.

Német mételj fogta
belleket s-el njomta
sziveket az Uraknak
Roma siket, es vak,¹
vagjon gondgja mert csak
erszénjere az Papnak,
szenvedj s-nem érzi
be hunt fzemmel nézi
czorbajat Magyar Napnak.

4.

Artalmas tanaczok
Istentelen Atsok
s-kefsedelmes kovacsok.
eletünk fonalat
testünk szórit szalat
rosz vizsalo Takacsok,
méreg keferjeri
kit njuut szeget Hitj.
Mészal gjurot kalatsok.²

5.

Békesség hajleka
s-oltalom arnjeka
alat nagy kegytelenségh,
Méz szín alatt méreg
hant alatt rut féregh
fekszik Istentelenségh,
Ohatta s-nem otta,
söt magajs totta
terhünkét az Nemetsegh.³

6.

Csált remenfegünkben
nagy nehez igjünkben
midon meg nem segitet,
Taplalt biztatafsal,
de arultatafsal
forrot alank hevitet,
gazolt Taborostul
mig nem Orszagostul
Poganj kézre kerjitet.

¹ *Róma siketsége és vaksága* = célzás arra, hogy VII. Sándor pápa fölvetette ugyan a török ellen alakítandó európai szövetség eszméjét, de tervét nem tudta megvalósítani.

² *Artalmas tanácsok, istentelen átsok, kessedelmes kovácsok, rossz vizsgáló takacsok* kifejezések mind célzások a hadi tanácsok (gráci stb.) ama parancsaira, amelyek Zrinyit a törökkel szemben tétlenségre kárhoztatták. A *szeget Hitj* kifejezés célzás arra, hogy a császári kormány s a legfőbb haditanács nem tartotta meg azt az ígérletét, hogy segítséget küld Zrinyi támogatására.

³ A *Békesség hajleka... alatt nagy kegytelenség s a méz szín alatt méreg, hant alatt rút féreg* vagyis *istentelenség* van (5. v.): célzás, utalás arra, hogy a császári kormány mindig a béke föntartása mellett döntött, Magyarország nagy kárára.

7.

Jajrt [igy!] eszefsen s-ova
szerentsére soha
mert fejet nem vetette,
hogj Magyar Országért
à Nemet onezon vért
Magyar nem erdemlette,
köszönd hogj kenjeret,
Tik, Lud, Borat, Sérét
költenj segítette.

8.

Ordinantiája
volt hogi meg ne varja
ha jün Török vagj Tatar,
ha sanezhoz nem bízik
szaladgjon mind vízigh,
Tagas ottis az Hatar,
ha otsem alhattja
az tulso Víz partja
még most elég erős var.¹

9.

Sák abrakjat hanta
sisakjat sem szanta
ebedgjet meg nem ette,
hordos bora marat
fél saruba szalat
Patjkat ott felette,
mj ulta nap Egen,
soha illjen szegjen
Magjaron nem követ,[te]

10.

Az Török ereje
s- Attja² veleje
hogj nazunkbá erkezek,
Végbelj sokassagh
s-Boszñijaj gassagh
hogj helünkben ferkezek,
jrtam barátomnak
Surj Ispajanak
ezekről emlékezek.
Finis

Az egész költemény olyan hű rajza az 1663-iki török háborus viszonyoknak és eseményeknek, hogy a történetíró poétánk eme szemléletes rajzait bizvást használhatja forrásul. Növeli a költemény becsét és értékét az is, hogy a politikai események megítélésében ugyanaz az az álláspontja, mint amelyet a mai magyar történetírás is elfoglal az 1663-iki események megítélésénél. Pedig, mint előadásából kitűnik, igen közel állott az eseményekhez: a szeme előtt folytak le. Jól volt tájékozódva a császári udvar politikája, a török háborúval szemben való magatartása felől is, s olyan tárgyilagosan, szinte történetírói érzékkel, éles, szellemes célzásokkal festi az eseményeket, hogy szinte meglepő egy kortárstól, aki előtt még nincs meg a kellő távlat az események higgadt, tárgyilagos megítéléséhez.

A költemény írásának idejére nézve az utolsó versszak tájékoztat, t. i. mikor a boszniai pasa — Zrinyi Miklósnak a Muraközéből történt eltávozása után — legott újabb kísérletet tett Zrinyivár elfoglalására, de Zrinyi Péter, Miklós testvére, a török támadást visszaverte. (Hadtört. Közl. 1896. IX. 5. füz. 213. l.). Ez 1663 október hó 8-án történt. Így e vers a törökök támadása után, de a támadás visszaverése előtt, tehát kevéssel 1663 október 8-ika előtt íratott. Ha a támadás sikeres visszaverése után szerzette volna a lelkes, magyar poéta Surj³ nevű barátjához írott eme zengzetes költeményét, akkor a törökök visszaverését bizonyosan örömmel ujságolta volna emlékezésében.

¹ Montecuccolinak az volt a hadi tanácstól kapott ordinantiája (útasítása), hogy még Magyaróvárnál sem kell megvárnia a törököket, hanem ha a sáncvédelem nem bizonyulna elegendőnek, vonuljon a Dunához, s ha ott sem volna biztos a hadállás, menjen át a Dunán s üssön táborn Pozsonynál.

² nyilván *Agya* helyett.

³ A Surj család a régi magyar nemes családok közt szerepel. Az *Ispaja* valószínűleg a török *spahi* (nemes lovastörök?) elnevezéssel azonos.

II.

A. 1664.

1.

MagjaroK romlafsat
orszagH pusztulafsat
Mars ZrjnJ hogy meg lata, [stb.]

E költeményt a Telekesy-féle gyűjteményből *Vj Cantio* címmel közölte Badics F. (IK. 1923:190.). Az Akadémia kéziratában ugyanazon kézírással, ugyanazon ívrét papiroson olvasható, mint az előbbi. Sem a szerző, sem a másoló neve nincs aláírva. Szövege az alábbiakban tér el a Telekesy-féleétől:

1. v. *Akad.*: pusztulafsat — *Tel.*: pusztítását.
szembe — sziube.
pesdulvan — posduluán.
2. v. rímei *it*-ben csengnek össze *ét*-helyett.
5. v. kacza föl Repüle — Kálcza feől rözzene.
panaszt — Panaszal.
6. v. hadat fogada — hadát indítá.
ezereket adata — ezeket adattá.
7. v. Zaszlojat meg indita hadat — zászlóit, inditá hadait.
vagatna — vagatta.
8. v. el réműlvén — feől rözzenuén.
kit még meg nem ... el — (a) kit csak meg ... feől.
9. v. szeginsegnek — szegényeknek.
10. v. sereghez — eszközhöz.
11. v. Kaczak — Az káczák.
- A 12. v. harmadik sora, mely hiányzik a Telekesy-féleéből, az Akadémia kéziratában így van:
es ot az toiashoz | buvo madarakhoz | iol tudnak az uszashoz.
13. v. frigjet — keduét.
[az] tegeztől — tegezektól.
ellenfsegit — ellenseghet?
15. v. Orszagunknak — Nemzetünknek.
kereszttes — Körös(z)tő.
banatiat — bányát.

E költeményben a *kacza* (kacza, kálcza) = Nádasdy Ferenc. A *Kacza* fölrepülésén azt kell érteni, hogy Nádasdy Ferenc hadaival Kanizsa alól eltávozott, Batthyány és Esterházy Pál példáját követvén. (1664.jun.) Nádasdyt azért nevezi szerzőnk kacsnak, mert a Nádasdy-címerben egy *vadkacza* szerepel nád között, kiterjesztett szárnyait és nyakát föltartva.

Ennek a szintén Balassi-versszakban írt költeménynek szerzője véleményem szerint ugyanaz, aki az előbbi versé.

Az utolsó vsz.-ban tájékoztat arról, mikor szerzette költeményét, t. i. akkor, mikor Érsekujvár a törököknek adatott, vagyis a vasvári béke megkötése, tehát 1664. aug. 14-ike után, azaz augusztus második felében, vagy kevéssel azután. Szerző a szereplő személyek egyikét-másikát nem a maga nevében említi, hanem átlátszó szinbolumok leple alatt vonultatja föl.

Ebben a költeményében is történeti hűséggel rajzolja az eseményeket és jellemzi a szereplő személyeket.

III.

Planctus De Comite Nicolao à Zrinio.

1.

Stabat Zrinus dolorosus
Juxta Muram lachrymosus
Dum à Montecuculis non iuaretur
A Turcis Zerín Uyvar oppugnaretur

2.

Cuius Montecuculi generositati
Invidet atque foelicitati
Propterea ab eo derelinquitur
Simul à Nadasdio despicitur

3.

O quam patiens et amarus
Fuit Comes Croatiae Banus
Dum Styria à Tartaris comburebatur
Insulaque ipsius infestabatur

4.

Qui mœrebat et dolebat
Quod Montecuculi ausus vernire non erat
Propter solum numerum Turcarum
Et per Aziam tot occurrentium Turcarum

5.

Quis est homo qui non fleret
Gloriosum Zrinium si videret
Relictus (!) à Germanis et Hungaris
Per quem liberati fuerunt à Turcis

6.

Quis non deberet blasphemare
Montecuculum culpae
Quod versus Canisam non iverit
Strossium sua sponte perdidit.

7.

Propter Montecuculianam negligentiam
Et Nadasdianam arrogantiam
Vera fides Christiana deprimitur
Turcis Zriny Uyvar peti permittitur.

8.

Perpendat unus quisque
Si Montecuculi non sit proditor iste
Styriam post Hungariam Turcis tradet,
Totum Imperium periculum non evadet,

9.

Ad	}	Eia Zrinie defensor Christianitatis	
Zrinium			Austriam sentire vim calamitatis
clamant			Fac ut semper tecum lugeat
Transylvani	}	Hungariamque in dies defeat.	

10.

ijdem { Fac tua Croatia
Carinthia Carnioliā devastetur
Ubi Zrin Uyvar deperdideris
Quandoquidem à Germanis derelinqueris

11.

Montecuculi
clamat ad
Imperatorem { O Leopolde hoc tantum agas
Patibuli mihi fige plagas
Fateor me Hungariae perditorem
Zrinianae famae detractorem

12.

Rustici ad
Monte-
cuculum
clamant { Propter tuam Altenburgam fugam
Promeruisti furcifer poenam summam
Quando nostra pruna devorasti
Universa Bona devastasti

13.

ijdem { Non sit Imperator appellandus
Neque Hungariae Rex vocandus
Si patibulo hic furcifer privabitur
Nomine proprio post hac vocabitur

14.

Porcia ad
Imperatorem
clamat { Fac me Leopolde vere flere
Huic suspendendo semper condolere
Fateor per me novam villam
Captam esse atque derelictam

15.

idem { Juxta patibulum lubens stabo
Montecuculis me associabo
Ut consiliarijs sim Exemplo
Hungariaeque non detrimento

16.

Porcia
ad uxorem
suam { O Porca porcarum praeclara
Consilia tua erunt vana
Quidquid patior tibi adscribatur
Meique nullus mortalium misereatur.

17.

Lobkovitz
ad Impe-
ratorem { Participa mecum perditionis mortem
Patibuli Montecuculi fac consortem
Per me Leopolde subducebaris
Et in Hungaria quoque vendebaris

18.

Sententia
Imperatoris { Inflammatus et accensus
Imperator est conversus
Sententiam eorum illis promulgando
Mortemque his adjudicando.

19.

Eiusdem { Fac tortor horum patibulo custodiri
Consiliariosque mortem horum praemuniri
Ne Christianitas deprimatur
Sed Hungaria à Turcis redimatur

20.

Ruftici gratias agunt pro sententia Imperatoris	}	Qvandoqvidem Sententia suspendisti Istos Leopolde custodisti Coelo crede nullo privaberis Si intentum tuum continuaveris
--	---	---

V. Hungariam et Croatiam gladius Turcarum pertransivit

R. Ut revelentur ex isto Actu Austriacis pericula

V. O Deus Proditores Hungariæ non exaudias.

R. Sed Imperatoris obcoecati oculi aperiantur.

Oremus.

Nullus mortalium interveniat pro his Proditoribus quæsumus Leopolde Romanorum Imperator apud Mättem Vrām pro Montecuculo, sed tribuat ipsis perpetuæ ignominiaë juxta Sententiam funem ut eò facilius Christianitas è Turcico iugo redimatur Zeriniusque defensor Patriæ qvantocius per Mättem Vrām adiuvetur secundum eiusdem Mätis assecurationem, et promissa quæ vivet in Austria regnabit in Hungaria, dominabitur in Croatia per omnia sæcula sæculorum Amen.

V. Leopolde exaudi petitionem Rusticorum

R. Et ad te perveniat clamor illorum

V. Maledicamus Montecuculo

R. Deo Gratias.

V. Et reliquorum Consiliariorum corpora quiescant in Viennensi patibulo.

R. Ultima facit Amen.

1664.

In APM. AS.

Ez a latin költemény ívrét alakú, hosszában ketté hajtott papirosra van írva, egykorú írással. 20 négysoros, párosrímű versszakból és imádsággal is ellátott párbeszédés záradékból áll. Végén az 1664-es évszám, a vers íratásának ideje. Az egész költemény nem egyéb, mint egy r. kath. szertartási ének utánzata, melyet imádság s versiculuskok és responsoriumok zárnak be Ámennel.

Az ismeretlen szerző Jacobus de Benedictisnek a Boldogságos Szűz Mária siralmáról írott dicsőítő énekét, a *Stabat Mater dolorosa*-t vette mintául, mely az első magyar r. kath. énekeskönyvben, a *Cantus Catholici*-ban (1651.) magyar fordításban is megvan (49—52. l.). A Planctus első hét versszaka ugyanazon szavakkal kezdődik, mint a Mária-ének.

A költeményből hiányzik az erő és lendület, de hű kifejezője a Zrinyi korabeli közvéleménynek. Szerzője jó magyar érzésű, hazafias gondolkozású r. kath. pap lehetett a Mura vidékén. Szereztetési ideje: Zrinyi-Újvárnak a törökök által történt elfoglalása után, de a vasvári béke megkötése (1664. auz. 14.) előtti időszak. A költemény végén, az 1664-es évszám után álló jelzés: In APM. AS. az íratás helyét (nyilván valamely klastrom) és a szerző nevének kezdőbetűit rejtik magukban.

HARSÁNYI ISTVÁN.

GÖRÖG DEMETER AZ ESTERHÁZYAKNÁL.

Görög Demeter a száz évvel ezelőtti Magyarország tudós kultúrpolitikusa volt. Nem pusztán tudományos és még kevésbé egyéni célok állottak szeme előtt, hanem sokirányú működése távoli, egységes gondolatban folyt össze: a nemzetevelés gondolatában. Az akkori idők kívánták, hogy minden téren maga törjön előre utat. Hírlapíró volt és könyvkiadó, pedagógus és nyelvész, földrajzi író, térképkészítő és közgazdasági író — a legelvontabb tudományos elmélyedéstől egészen a leggyakorlatibb kivitelig. Munkatársakat szerzett, a munkát szervezte. Írókat, tudósokat, rajzolókat foglalkoztatott. Jövedelmét jutalomdíjakra fordította; többek között a debreceni grammatika is az ő ösztönzéseinek eredménye. Hírlapját, könyvkiadványait ingyen küldözte széjjel olyan helyekre, hol hasznukat láthatták. Magyarország térképfelvétele az ő vezetésével történt; egy félévszázadig nem készült aztán jobb. Mint közgazdasági író új gazdasági növényeket honosított meg, magvak, növény-minták szétküldésével hatván gyakorlati módon.

A középosztály gyermeke volt, alföldi fiú, de, mint tehetséges tanuló, az ország különböző főiskolái után Bécsben fejezte be tanulmányait. Hivatalt nem kapván, főúri családokhoz állott nevelőnek. Tekintélyt és becsülést vívott ki magának itt is már ifjúkorában. Később az uralkodói családhoz került és magasrangú, köztisztviselőben álló személyiség lett. A tudós valóban politikus is volt egyúttal, nemes módokon tudott érvényesülni. Eszközök nélkül indult céljainak és a saját értékével szerzett eszközöket azok szolgálatába állította.

Feladata, végső eredményében, inkább erkölcsi volt, mint tudományos. Tehát egész egyéniséget kívánt. Ebből a szempontból világítják meg jellemét az adatok, amelyek az Esterházy hercegi családnál töltött éveiről szólnak.

1796-ban vette át Esterházy Pál hercegnek, a későbbi londoni nagykövetnek és negyvennyolcas magyar külügyminiszternek nevelését. Növendékének apja, Esterházy Miklós herceg, fejedelmi műpártolásával tette emlékezetessé nevét; a zene kiválóságai közül Haydn, Beethoven, Hummel, a szobrászok közül Canova, Ferenczy élvezte támogatását. Képtára most a Szépművészeti Múzeum díszé. Könyvtára akkor a leggazdagabb főúri könyvtárak egyike volt. De más területeken is kiváló akart felmutatni Miklós herceg. Ménesei, vadaskertjei világhírré tettek szert. Kismartoni parkja, üvegháza, szépségük mellett, valóságos botanikai gyűjteményekké fejlődtek ki. Könyvtárában hosszú sorozatba szedte össze korának legkiválóbb kertészeti és botanikai munkáit, külföldi útjairól pedig, még a napoleoni idők zivatara között is, szekérsorokban küldte haza a növényvilág exotikus ritkaságait. Lehet, hogy épen az ő udvarában támadt érdeklődés Görögben a természet-tudományok iránt, amelyeknek azután élete jórészt szentelte.

A nevelőt, kinek előzői sikereit a főúri körökben ismerték már, kitüntetéssel látta magánál a hercegi család.¹ «Kormányzó» volt a címe, mert nemcsak maga tanított, hanem más tanítók munkáját is vezette. A családtagok alig

¹ Az alábbi adatokat Dr. Esterházy Pál herceg úr engedélyével a hercegi levéltár anyagából közöljük.

írtak oly levelet az ifjú herceghez, amelyben nevelőjéről szíves üdvözetekkel meg nem emlékeztek volna. Miklós herceg tudott magyarul, hiszen magyar főiskolákon tanult, de a növendék anyja és nagyanyja, Lichtenstein hercegnő, eleinte sokat küzdöttek a nevelő magyar nevével «Geroch», «Göreck» és más változatokban próbálkozván vele. Úgy látszik, különösen Pál herceg nagyanyjával értette meg legjobban Görög magát; az öreg Lichtenstein hercegnő nagyvilági hölgy volt, de szigorú vallásos nézetekkel. «Oly kormányzó vezet — írja unokájának — akinek tudománya és elvei máris általános elismerést és csodálatot arattak.» Pál herceg anyja a főúri társaság ismert szépsége és szinte félelmetesen őszinte szelleme volt; eleven természete, amelyért gyermekei még öregkorában is rajongással szerették, nem mindig találkozott Görög helyeslésével. De azért a hercegnő is boldogan látta a benső viszonyt, mely az évek folytán fia és a nevelő között fejlődött: «Görög drága kinstár, használd szíved gazdagítására» — írja fiának egy külföldi útjáról.

Pál herceg tizenhét éves korában, egy évre rá, hogy Görög megvált tőle, naplót kezdett vezetni németül. E feljegyzéseiben korán fejlett ítéllettel és szinte kíméletlen őszinteséggel beszél önmagáról és környezetéről, még azokról is, kiket legjobban szeretett. Közöljük azokat a részleteket, melyekben nevelőjéről emlékezik meg; a fiatal főúr szavainál aligha találhatnánk jellemzőbb kifejezéseket.

«Hat éves koromban egy Benoit nevű hollandi származású nevelőnek adtak át, ki bizonyára becsületes és igaz ember volt, de nem volt meg benne a nevelés feladataihoz oly szükséges türelem, sem pedig a megfelelő tudás. Tán ezért nincsen most erkölcsi képzésemnek kellő alapja. Például: a tanulást szívből ellenszenvessé tette számomra, annyira, hogy valósággal reszkettem minden leckeórája előtt. Egy körülményt említek csak. Amikor apámnak vagy anyámnak levelet kellett írnom, már napokkal előbb rettegetem, mert ha nem találta jónak a levelet, nagyon összeszidott. Ezért előzőleg rendszerint tanácsot tartottam nővéremmel, hogy mit írjak, sőt még Istenhez is folyamodtam, világosítsa meg elmémet. A szigorú fegyelem, amelyet nevelőm tartott, nem engedte kihajtani bennem az egyenesség, nyíltság és önbecsülés nemes érzelmeit. Ez volt oka az őszinteség bizonyos hiányának, mit akkor szoktam meg. Könnyen határozott álnoksággá fajulhatott volna — leszoknom róla még most is sok fáradságomba kerül.

De egyszerre oly korszak virradt reám, mely mindig felejthetlen lesz előttem; amikor tudnillik addigi nevelőm eltávozott és Görög jött hozzám. Ezt az időpontot valósággal második ujjászületésemnek nevezhetem.

Görög, az én második és voltaképen egyedüli nevelőm, az 1796. évben került hozzánk, amikor az ifjú Kollonits gróf nevelését becsülettel befejezte. Kilenc éves voltam akkoriban. Értett ahhoz, hogy magatartásával megnyerje egész odaadásomat. Igen el voltam hanyagolva, mind tudományos, mind erkölcsi nevelésomban. Görög a becsület embere volt, eltelve a vágytól, hogy jót alkothasson. Nemes szív, tele hazafisággal. Elfelejttem szívesen, sőt inkább fáj is nekem, hogy túlságos buzgalomával a jó iránt és sztoikus alapelveivel néha szomorú órákat okozott nekem, s ezért sokszor igaztalan voltam vele szemben. Bizonyára csak javamat akarta, örökké hála legyen

neki szívemben. A legjobb úton vezetett, hogy minden szükséges téren kellő műveltségem legyen. Csak azt nem nyujthatta, amit közönségesen világismeretnek nevezünk, mert saját magának sem volt alkalma a világot kellőleg megismernie. De ami a szilárd alapvetést illeti, mind a tudományokban, mind az alapelvekben, végtelenül sokat köszönhetek neki. Tüze gyakran elragadta, voltak is néha heves jelenetek közöttünk.

Értett ahhoz, hogy mindig ügyes és az illető tanulmányzakokban jártas tanítókat szerezzen mellém és ha valamikor bármiben is nem felelnék meg egészen, az bizonyára nem az ő hibája lesz.

Egész csöndben éltünk így, nyáron többnyire Kismartonban, tanulással foglalkozva, a nélkül, hogy valami feljegyzésre méltó előfordult volna. In puncto női nem, meglehetősen szigorúan tartott. Sztóikus szigora — az egész nálunk töltött időben e tekintetben maga is híven ragaszkodott elvéhez — est admiranda, sed non scio, an imitanda (vel imitabilis). Ülő életmódja és kivált a túlságosan sok munka igen aláásta egészségét. De szép ismeretekre is tett szert különböző tudományágakban, nevezetesen a földrajzban, pedagógiában, anthropológiában.

Anyámmal nem mindig harmonizált egészen, inkább nagyanyám szigorúbb alapelveivel. Mennyiben volt igaza s mennyiben nem, nem akarom vizsgálni; de hogy mindig csak jót akart, az kétségtelen. Ez lehetett egyik oka annak is, hogy elhatározta magát a tőlünk való elvájárásra és hogy az udvarnál az öt éves József főherceg nevelését vállalja el. Különben is mindig észrevettem, hogy van valami előszeretése az udvar iránt. Eleinte a trónörökös nevelésével kecsegtették, de az ármány elütötte tőle. Hiszem, hogy sok szeretet és hajlandóság volt benne irántam is, különösen azonban hazája iránt. Nem is hagyott volna el engem soha, ha kiszemelt utódjában második énjét meg nem találta volna».

Leplezett fájdalom érzik ki e szavakból az eltávozott nevelő, jóbarát és mintakép után. Egész embernek mutatja be azt a herceg naplója. Olyannak, aki, mielőtt nevelni akar, előbb saját egyéniségét igyekszik a tökéleteshez közel alakítani. Mélységet és erőt látunk benne, méltóan nagy céljához. Mindent, amihez fog, legbensőbb alapjánál kezdi meg. Pályájának érdekei is magasabb célokkal fonódnak össze.

Nevelői sikereit is ez az odaadása hozta meg. A herceg későbbi naplói bizonyítják működésének tartós hatását. Az ifjú főúr, szinte gépies megszokással, a nevelés módját firtatja mindenkinél először, akinek jelleméről csak ítéletet akar mondani. Önmaga további nevelése, jellemének tudatos javítása azután is állandó gondja marad; a főúri élet vidám zajából visszavonulva gyakran merül el töprengő önvizsgálatokba, keserű szemrehányásokkal maga ellen, ha pontosan megfogalmazott alapelvei ellen vétkesnek találta magát. «Oly kincseim azok, amelyeket senki sem tehet kétségessé előttem és amelyektől nem foszthat meg engem semmi hatalom.» — A családi levelezések pedig még hosszú évek múlva is gyakran idézik, félkomolyan, féltréfásan, Görög ismert szavait, amelyekkel tanítványát valamikor fékezte vagy lelkesítette. Ez a nevelés, ez a komoly háttér adhatott meleg vonzóerőt a herceg egyéniségének, amellyel több évtizedes diplomáciai pályáján mindenkit meghódított, aki vele érintkezett. A magyar nevelő eszményi-gyakorlati törekvéseinek

példája pedig bizonyára emlékében volt a hercegnek akkor, amikor később érdeklődéssel közeledett a magyar reformkorszak eszméihez és amikor az első magyar miniszteriumban szerepet vállalt.

HAJNAL ISTVÁN.

SCHILLER ÉS SZIGLIGETI.

Szigligeti Ede *A világ ura* (1856) c. drámájának forrásául kutatóink egybehangzóan Gibbont jelölik meg. A kidolgozásban Bayer József Shakespeare-nek és Teleki László *Kegyencének* (*A magyar dráma története*. 1897. II. 213. l.), Rakodczay Pál Victor Hugó *Lucretia Borgiájának* hatását véli felfedezni. (IK. 1914, 388. l.) Vértessy Jenő nem nyilatkozik a dráma mintájáról.

Egyikük sem említi tehát Schillert, jöllehet *A világ ura* a nagy német drámairól *Don Carlos*ával két pontban feltűnő egyezést mutat. Hasonló a két dráma alaphelyzete: Schilleré is, Szigligetié is apa és fia, uralkodó és trónörökös tragikus kimenetelű küzdelmét mutatja be. Fülöp is, Konstantin is hatalmuk tetőpontján vannak; joggal mondhatják magukat a «világ urának». De egyikük sem boldog: első házasságukból származó gyermekükre, trónjuk várományosára, Carlosra, illetőleg Crispusra féltékenyek. Gyanujuk alaptalan, (mert Carlos valójában csak Posa meggyilkoltatása után fordul apja ellen!) de egyikük sem habozik elvakult indulatában gyermeke életét hóhérré juttatni. De hasonló az a mód is, ahogy a két drámairól az ellentétes erők első kirobbanását bemutatja. A két királyfi, Carlos és Crispus, érzi azt az idegenkedést és gyűlöletté fokozódó ellenszenvet, mellyel apjuk irányukban viselkedik, s ezért távozni kívánnak az őket fojtogató udvari légkörből. Egy távoli tartomány kormányzatát kérik apjuktól: Carlos Németalföldét (II. felv. 2. jel.), Crispus Galliát. (I. felv. 3. jel.) Kívánságuk azonban nem teljesül: a hatalmukra féltékeny monarchák szemük előtt akarják látni vélt vetélytársukat.

Merészebb kutatók talán még Fülöp szerelmi féltékenységét is hajlandók volnának azzal a körülménnyel egyeztetni, hogy Konstantin Crispushoz nemcsak hatalmi versenytársát, hanem nejeinek csábítóját is látja, sőt éppen ez az utóbbi ok készíti őt kegyetlen itéletének kimondására. De ha csak a két előbbi egyezést vesszük is figyelembe, a legnagyobb valószínűséggel megállapíthatjuk Schiller befolyását. Hogy Szigligeti ismerte Schiller drámáját, azt bizonyítani is fölösleges. Schiller hatása lehet természetesen egészen öntudatlan is; ez Szigligetinéél, ki a színpaddal és színészettel állandó összeköttetésben volt, könnyen elképzelhető. Alig hihető azonban, hogy a dráma egyező vonásai a pusztán véletlen műve lenne.

Kérdés marad, hogy ezen adatunk mennyiben módosítja *A világ ura* esztétikai értékét. Véleményünk szerint a legkisebb mértékben sincs szükség Szigligeti drámájának átértékelésére. Mert amilyen kétségtelen az egyezés, éppoly tagadhatatlan a különbség is. Hogy csak a legfontosabbat említsük: Szigligetinéél Konstantin a főhős, ellenben Schiller drámájában az infáns — sőt, egyes újabb esztétikusok véleménye szerint még ő sem, hanem Posa marquis. Így *A világ ura* — ha a Szigligeti-kutató, ki Schiller és Szig-

ligeti kapcsolatának kérdését nem hagyhatja figyelmen kívül, hasznát is veszi adatunknak — továbbra is megtartja azt a tisztos helyet, mely értékeinek fogva őt a magyar irodalomban megilleti.

SPENEDER ANDOR.

CSOKONAI «A REMÉNYHEZ» CÍMŰ VERSÉNEK DALLAMA.

(Adalék Kossovich József működéséhez.)

Érdekes adatot jegyzett föl Kazinczy F. Csokonai *Földiekkal játszó égi tüneménye* dallamának szerzetési körülményeiről. «A Földiekkal játszó Musicája — írja Zabolai Kis Sámuelnek 1810. márc. 28-án — Zemplény Vármegyében készült. Kosovics József udvari Muzsikusa volt 1794-ben Szulyovszki Menyhértnek 's barátja. Midőn ez Dec. 14-dikén Rákócson, a' maga házánál, elfogattatott, 's velem Budára vitetett, Kosovics a' Szulyovszki szerencsétlenségére készítette azt a' Musicai Compositiót». (IK. 1918:423.). E dallam szerzésekor Csokonai *A reményhez* című eme verse még nem volt megírva, mert azt 1797-ben írta s 1798-ban átdolgozta. Kazinczy szerint Csokonai e vers «szörnyű hosszúságú schémáját a Kosovich közönséges kedvellést nyert muzsikai compositiója miatt választotta, s meglehet, hogy parancsolatja volt, hogy erre írjon». (Kaz. *Tübingai pályaműve*. RMK. 37. sz. Bp. 1916:166.)

Dr. Molnár Imre szíves értesítése szerint a Nemzeti Zenede könyvtárában «Koschovitz Joseph»-nek következő művei vannak meg:

2865. sz. *Six Hongroises* (két oboára, két klarinétra, két kürtre, két fagottra s egy kontrafagottra.)

4347. sz. Hat magyar nótája (két hegedűre, violára s gordonkára).

5580. sz. *Six Hongroises* (két-két fuvola — oboa — klarinét — kürtre s egy fagottra.)

6346—47. } *Hongroises* (Vonósnégyesek. I—IV. két hegedű, viola s
6709—10. } gordonka.)

6825. sz. *Serenada Terzetto* (klarinét — hegedű s csellóra).

4001. sz. *Hongroises* (zenekarra).

3269. sz. *12 Danses Hongroises* (köztük Csokonai a *A reményhez* című dala).

Major Ervin pedig ezeket az adatokat volt szíves velem közölni:

1. Herr *Joseph Koschovits* erwarb sich den Ruhm eines Virtuosen auf dem *Violoncell*, und ist im Componiren *ungarischer Nationaltänze* unerschöpflich. — írja Franz Zomb, Professor der Musik Kassáról 1818. május 3-án. Allg. Mus.-Ztg. Wien, 1818. VII. 4. (27. sz.)

2. Caschau, im April 1819. Nicht minder ehrenvolle Erwähnung verdient Hr. Jos. Cossovitz, als musikmeister bey der oben genannten Gräfin [Andrássy] ausgestellt, Virtuos auf dem Violoncell. Von seinem Spiele gilt eben dasselbe, was wir vorher von Hrn. Leeb sagten. [Sein Spiel ist kraftvoll und seine Intonation rein etc.] Von seiner Composition haben wir viele liebliche und

ächt ungarischen Geist athmende Hongraisien. (Névtelen tudósító Allg. Mus. Ztg. Leipzig, 1819. V. 19. (No. 20.)

3. Ungaria Masorko Cosaki [2 hegedű, Flauto piccolo, 2 fuvola, 2 oboa, 2 klarinét, 2 fagót, 2 kürt, üstdob] Del Sigre Koschovitz accomo: die Giorgio Druschetzky (szólalmok: 6719. szám, partitúra: 4237. szám. Dátuma: Ofen 16. Sber. 1814.)

Kossovich József, mint számos magyar dal szerzője, megérdemli, hogy az életére s működésére vonatkozó adatokat összegyűjtsük. Születési s elhalálzási éve és helye ismeretlen. Nevét egyetlen egy zenei lexikon sem ismeri.

HARSÁNYI ISTVÁN.

EGY CSOKONAI-VERS SÁROSPATAKI DALLAMÁNAK SZERZŐJE.

(Adalék Fogarasi János dallamaihoz.)

Kerényi György az IK. 1927: 234. lapján azt írja, hogy Csokonai *Forró sóhajítások* kezdetű verse két dallamának szerzői ismeretlenek. Megbízható följegyzések szerint a 2. sz. a. közölt sárospataki dallam szerzője nem ismeretlen, mert azt egy sárospataki jeles diák: Fogarasi János, később a m. kir. legfőbb törvényszék bírása, a M. T. Akadémia r. tagja szerzette, aki előbb Czuczor Gergellyel együtt, majd egymaga szerkesztette *A magyar nyelv szótárát* (1—6. k. 1862—1871.).

Fogarasi 1814 szept. 12-én iratkozott be a sárospataki főiskolába s itt tanult mint gimnazista és joghallgató 1824-ig. Mint akad. hallgató 1818—1820-ig altista, majd mint tenor «fakkbeli» énekes egyik legkiválóbb tagja volt a főiskolai énekkarnak, s 1823—24-ben ő volt az énekkar praecentora. (A praecentor rendszerint a tenor «fakk» tagjai közül választották.) Orbán József *A sárospataki énekkar története* c. könyvében (1882.) följegyezte Fogarasiról, hogy több érzelmes dal szövegének és dallamának volt a szerzője. (S. l.) Tóth Lőrinc is azt írja róla akadémiai emlékbeszédében, hogy mint kitűnő szoprán hangú ifjú állandó tagja s aztán előénekes (énekvezére, karnagya), praecentora lett az ifjúsági éneklő karnak, s azt, minden más külön tanító nélkül, a jelesség s jó hírnév addig el nem ért magaslatára emelte. Zenekart is szervezett, melynek ő volt primása és karmestere. (*Értekezések a társad. tud. köréből.* 5. k. 7. sz. 11—12. l.)

Orbán id. m. följegyezte, hogy a *Forró sóhajítások* «dallama a Csokonai szövegére, Sárospatakon készült... Fogarasi dolgozta ki a harmónia szabályai szerint» (5. 51. l.), vagyis ő a sárospataki dallam szerzője. Temetési alkalmakkor ma is éneklő a dallamot a főiskolai énekkar. (V. ö. *Csokonai Sárospatakon* c. dolgozatommal. (Sárospatak, 1922. 23. l.)

A Csokonai szövegére szerzett dallamon kívül Fogarasi szerzette még a következő énekek dallamát is:

Örökre fedez-e a sír engemet. Szövegét Nagy József karelnök (1812—13.) írta. *Mi az, mit látok, szörnyű éj.* Szövegét is Fogarasi írta. 1824-ben már énekelték.

Sötét fellegek, melyek a jövődöt fedezték be. Szövege is Fogarasié. 1825-ben már énekelték.

Lyánka téged látni s egybe nem szeretni nem lehet. 1825.

A tirann érc-keze büntetlen öl, kínoz rablánczaival. Szövege is Fogarasié. (Orbán, id. m. 51—2. l.)

Mikor Fogarasi a sárospataki főiskolából távozott, az énekar egy általa már előbb, Baranyai József nevű barátja távozásakor szerzett búcsúdalt (szövegét, dallamát Fogarasi szerzette) énekelt az ifjúság. (Tóth L. id. emlékbesz. 12. l.)

Fogarasinak tehát nem egyetlen szerzeménye volt a *Forró sóhajtlások* dallama, hanem, mint forrásaim igazolják, azonkívül még hatnak a dallama maradt ránk a sárospataki melodiárumokban. Tehetséges dallamszerző volt. Mint az ifjúsági énekar praecentorának, hivatalos állásából kifolyólag is, kötelessége volt alkalmi szöveg- és dallamszerzéssel foglalkoznia. Így kívánták ezt a hagyományos szokás és az énekkari rendszabályok. A dallamok szerzése és a harmónia szabályai szerint való kidolgozása az énekar alapszabályai szerint, e korban, a praecentorium (elnök, főénekesek, praecentor) feladata s kötelessége volt. A magyar zenetörténelemben Fogarasi neve eddig ismeretlen volt. Pedig méltó arra, hogy ott is tisztelettel emlegessék.

A Márton-féle Csokonai-kiadásban levő dallam szerzője, szerintem, valószínűleg az a Kossovich nevű zeneköltő, akinek állapotjáról és lakóhelyéről Csokonai Kazinczyhoz 1804 febr. 14-én írott levelének végén (*Kaz. lev.* 3:164. l.) kérdezősködik s akiről, válaszul Csokonainak, azt írja Kazinczy febr. 24-én Semjénből, hogy Kossovich «Kassán lakik, gróf Andrásyné, szül. Battháni kisasszony szolgálatjában. Egy kis púpos hátú emberke. Charactere igen nemes.» (*Kaz lev.* 3:170. l.) Kazinczy a *Pályám emlékezetében* is említi (1879. 190. l.) Kossovichot, mint aki Szulyovszky Menyhért gyermekeinek muzsikamestere s zeneszerző volt.

HARSÁNYI ISTVÁN.

A KÖLCSEY T SIRATÓ ÉNEKHEZ.

Pitroff Pál az IK. 1927: 240—241. lapján egy követi éneket közöl, melyet Kölcsey lemondásakor énekelték. Szerinte ennek dallamát nem ismerjük. E négy szakból álló versről Jókai is tud s a *Mire megvénülünk* c. regényében Ragályi t sirató versnek mondja, a *Kis királyok*ban pedig a «Duna, Duna...» kezdetű verzzakát idézi.

A vers ósdi nyelve első pillanatra elárulja, hogy jóval régebb Kölcsey lemondásánál. S valóban a sárospataki kézirat t 1666. sz. Battha-féle kótatár 120. lapján fel van jegyezve e vers, de ott a Kölcseyre vonatkozó sor helyett ezt olvassuk:

Melyet a'Hon atyjai pergetnek
Hogy javunkra semmit sem tehetnek.

Ez a legrégebb szöveg, 1804—1808 közti időből való (ekkor írták e kótatárt). Egy másik, 1667. sz. dalgyűjteményben már a kritikus hely így van (II. 18 l.).

Melyet a'Honn nagyjai pergetnek,
Hogy Kölese i nem ment el követnek.

E gyűjteményt 1830-ban írta össze Polgár János, volt pataki diák, négy évvel Kölcsey lemondása előtt. A következő változat a 1772. számú kéziratot versgyűjteményben található. Ez már nyolc szakra bővíti a verset, *Elkeseredés* címet ad neki. Ebben a kritikus hely így van (46 l.)

Mellyet a'hon attyái pergetnek,
Hogy Ragályi nem ment el követnek.

Ez a Ragályi valószínűleg Ragályi Tamás, ez 1825—27 s 1830-i országgyűlés híres követe; később hivatalnoki pályára ment. Ebben a szövegben a vers az alábbi szavakkal bővült

Vad méreggel dübörgött hazánknak
Keblére a'Török:
Azt fogadta a'pogány eszébe:
Már ez néki örök:
De kivivta a'hős magyar karja,
Meggzúnt pusztítani a'sors viharja.

Árva hazám, be sok vér¹ kerenge
Feletted mindenkor,
Mennyi felhő lebege feletted,
Tudja a'jelenkor,
Csak az esoda, hogy még áll s nem² romba
Feledésbe nem merültél valaha

A'Tatár eldulni földedet
Jött egykor; győzelemmel
Tért vissza hazájába, hogy öldöklött végveszedelemmel.
Várna, Mohács a'két gyász hadira
Most is borzad a'szív hallására.

Hála az égnek, hogy megszabadult
A nyomorgó haza;
Benne Ferencz alatt ellen nem dult
S veszélyt nem halmaza
Dieső kormányunk, élj boldogúl
Mert a magyar haza így boldogúl.

E gyűjteményt 1848-ban írta össze, több évi gyűjtés alapján, Rácz Lajos Szerencsen. Megvan e vers a Tóth István-féle akadémiai gyűjteményben is (1832), Szininél (28 l.) Erdélyinél (I. 344). Dallama Bartalosnál (IV. 12—3).

E néhány adat eléggé igazolja, hogy e dal nemcsak régibb a Kölcsey lemondásánál, hanem a múlt század első felében általánosan ismert is volt.

GULYÁS JÓZSEF.

¹ talán: vész

² talán: sem

LENGYEL JÓZSEF VERSEI.

A debreceni körnek e szerény tagja a református énekeskönyvben 38 eredeti s két fordított énekével szerepel. Már ez a tény — ő írta tudniillik a legtöbb dicséretet, közülök az új énekeskönyv is megtartott 33-at — megérdemli, hogy róla megemlékezzünk. Annál inkább, mert az irodalomban a működéséről eddig elhangzott egyetlen ítélet, az az Uj Magyar Athenasé, igazságtalan. Énekei nem üres rímelések, versbe szedett száraz dogmatizálások vagy leírások. Lengyelnek volt tehetsége; ezt olyan énekek bizonyítják, mint *Az Urunk jóvoltá, Jézus ki a sárban valál, A csillagos égnek* (Kleist után), *Nagy az Úr* (Kleist után), *Fő boldogságom tartom én ebben, Tökéletes volt . . . , Uram, a te igéd nekem, Dicsérjüek hálaadással, Ne jöjjön addig szememre áldom, Úr Jézus, mely igen drága, Uram a töredelmes.* Ezek ma is sokszor felzendülnek a kálvinista templomok boltívei alatt. Verseit szívesen másolgatták be a régi dalgyűjteményekbe is, sőt dallamokat is szerezték rá. Így a sárospataki diákok melodiáriumaiban több verse van, persze neve jelzése nélkül.

Van azonban egy kéziratot kötetünk, amelyben több vers alá a Lengyel József, vagy az L. J. név van írva, s ezek helyileg is egymás közelében lévén, egy szerzőre utalnak. Ezt a hat költeményt neki tulajdonítja a 257. sz., Szeóns Istvántól 1798—1803 közt írt kötet: *Mi bajok az uroknak* (148. l.), *Gond nélkül csendes az élet* (148. l.), *Tavaszi gondolat* (151. l.), *A víg ember* (158. l.), *Jobb vígan élni, mint búsulni* (164. l.), *Elmefuttatás* (164. l.). Lengyel József azonkívül írt egy latin s magyar üdvözlő verset is akkor, amikor Zichy és Károlyi grófok 1794-ben Debrecenben jártak.¹ Lengyel e verse a latinon kívül két négy versszakból álló s egy két versszakból álló magyar verset tartalmaz, melyben (elég kezdetlegesen) az országbirót magasztalja. Tehetség dolgában már ekkor messze elmaradt Csokonaitól, pedig Csokonai ekkor még diák volt. Később is Csokonait, ki akkor még jóbarátja volt s nevenapjára költeményt is írt, az utódok nem egyszer érintkezésbe hozták vele, például abban a versben is, melyet a teljes Csokonai-kiadás II. kötetének 145. l. olvasunk «Zefir a vad liget mellett» kezdettel. Ezt Abafi a Figyelőben (X. 231.) mint Csokonai versét közölte, de már a Népelet 1924. 156. lapján, még inkább *Csokonai-tanulmányok* c. dolgozatomban (1926. 36.), kifejezést adtam annak, hogy nem lehet Csokonai verse, mert ugyanő egy daljegyzékben (II. 612. l.) az idegen versek közt említi címét. S most a 257. sz. kéziratot verseskötetben e verset azonos szöveggel megtaláltam L. J. jeggyel ellátva, *Tavaszi gondolat* cím alatt, s ez a jegy kétségtelenül a Lengyel József nevének kezdőbetűje, amennyiben körülte is vannak L. J. vagy Lengyel Jós. jelzésű versek. Íme a kortársak Lengyel e versét a Csokonai versei közé iktatták, de az előbbieik alapján törölnünk kell a Csokonai versei közül.

¹ E verseit a Csokonai ugyanakkor írt latin s magyar verseivel s az egyik piarista atya latin, alkaiosi mértékben írt versével s egy másik, a kötetből azóta kivett verssel együtt könyvtárunk SS55. jelzésű kötete őrzi. Lengyel Zichyt, Csokonai Károlyit, a piarista atya Károlyi Erzsébetet szólítja meg. Az elveszett vers Károlyi Józsefhez intézett óda volt.

Lengyelnek még egy másik verse is kedvelt. Ez a *Gond nélkül csendes az élet* című. Ez is L. J. jeggyel van ellátva az említett kéziratos kötetben. Az 1759. (36) s 1765. (22) sz. dallamtarakban pedig a dallama is megtalálható. Olvasható a 733/76. s az 514/216. sz. kéziratos kötetekben is, itt-ott jelentéktelen eltérésekkel. Már ez a sok lejegyzés is igazolja, hogy kedvelt ének volt. De, hogy Lengyel a szerzője, azt csak a 257. sz. kéziratos kötet bejegyzése bizonyítja. Van azonban egy nyomtatásban megjelent szövege is, az *Érzékeny és víg dalok* második (1834) kiadásában közölve (74. l.). Itt sincs jelezve a szerző. A 257. számú kéziratos kötet tanuságtétele szerint Lengyel József volt. Ez a vers a Csokonaitól cím szerint bejegyzett dalok közt is előfordul (II. 612): az első. Csokonai ugyane dal-lajstromban említ egy *Bumát, gondomat*... kezdetű dalt. Ezt a dalt is, mint a 257. sz. kéziratos kötet a név kiírásával igazolja, Lengyel József írta. Tehát nemcsak a kortársak, hanem maga Csokonai is érdemesnek tartotta a Lengyel verseiből nehányat lajstromba szedni.

Van még egy tréfás verse a költőnek, *A biharmegyei ökrök és lovak közt folyt tilkos, de felfedezett levelezésnek valóságos mása*, mely az Igazmondóban (1868) jelent meg.

Lengyel említett verseit (a Csokonai versei közt s az *Érzékeny és víg dalokban* megjelent két vers, valamint a Zichy-ünnepre írtak kivételével) itt közöljük.

Mi bajok az uraknak?

Semmi bajok az uraknak, terhes az erszények,
Sok tutzeteket elraknak, míg nyeli szekrények.
Összedugott kéz szedi fel a bért,
Más tenyere kopik azért.
Azért fárad ezer eke,
Hogy egy vén láda feneke
Birja a rab aranyokat,
Tömlőczbe tartsa azokat.
Azért lót-fut száz jobbágya,
A rozsdának hogy legyen ágya.
Hát aki szegénységbe még oda nem hága,
Mert csak levegő égből áll ősi jószága.
Eszi madarak kenyerét,
De ennek hol teszi szerét.
Bár pénzét nem eszi penész
Ha van nála eleven ész.
Az ország kulcsa kezében,
Akarmely szegeletében
Nyitva van a kamarája,
Minden falu néki hazája.

Lengyel Jós.

Megvan a 131. sz. kéziratos kötetünk 284. lapján is.

A víg ember.

Búmat gondomat szélnek eresztem
Vélek magamat el nem epesztem.
Ha keserítettém Megunom életem
Panaszím lanttal kergetem
Nyíltai bánatnak Bár lelkem meghatnak
Kedventől meg nem foszthatnak
Mert ha napom béborúl
De holnap kividorúl.

Igy az ég velem azt cselekeszi,
 Hogy másnap delem fényesbé teszi,
 De tölem napfényem, reményem
 El nem veszi.

Lengyel Jós. msk.

Megvan a Tóth István-féle akad. kézír. dalgyűjteményben is.

Jobb vígan élni, mint búsúlni.

Nálunk maga lakozzék az öröm, álljon a bú messze,
 Ránk szomorú fellegeit soha ne eressze.
 Sírní nem szeretünk,
 Gyászt nem szenvedhetünk
 Jobb is, hogy e nélkül foly életünk.
 Sem Niobe kővé
 Sem Biblia kútfővé
 Nem vált volna soha,
 Te levél, mostoha
 Bú, csuda szerzővé.
 Sok orcák színének
 Rózsák engednének,
 Ha a búnak,
 Mint egy szúnak,
 Rágásán,
 Tartásán
 El nem epednének.

L. J.

E vers kezdete emlékeztet a Csokonai zsengei közül a *Jót kívánásra* (II. 244).

Elme-futtatás.

Tarka malacz hova szaladsz vágjál egy komplementet,
 Mert a Tisza-háti bunda igen nagyot köhentett.
 Róka-torkos vén bába,
 Fulj bele a Dunába,
 Adsz-e paist (?) fogjunk rókát, számoljunk a fülével,
 Mivel a rák frontot vetett a hátulsó részével.
 Te kis gyermek, majd rá verek a lapos fenekedre,
 Bele esett a kutba a szomszéd asszony vedre. *L. J.*

Ez utolsó versre valóban áll az Uj Magyar Athenas ítélete: csak üres rímelés. (A többi sem sokkal különb! *Szerk.*)

GULYÁS JÓZSEF.

TOMPA GYŰJTEMÉNYBEN KIADATLAN VERSE.

Szatmár vármegye, *Szatmár-Németi, Magyarország vármegyéi és városai* c. kötetben a 152. lapon olvashatjuk a következő verset:

A szép Kati.

Hires Szatmár városában
 Giród felé
 Egy szeglet ház, keskeny palló
 Vezet belé
 És e házban ablak mellett
 Ül szép Kati,
 Ha férfit lát, a viláért
 Se nézne ki.

Haj Istenem, mi boldogság
 Ott ülni benn,
 Kivált, ha szép szemébe is
 Kacsint a szem.
 Oh mert szeme, mikép maga
 Olyan hamis;
 Ha ránéz, elhomályosul
 A csillag is.

Lehetne ő hamis, lenge
 És csapodár,
 Csak ne volna olyan, mint a
 Vándor madár.
 Hiszen, ha az idő dertül
 Tavasz felé,
 Elköltözik majd boldogabb
 Tájak felé.

Utazz békén, Isten veled
 Vándor madár,
 De jól vigyázz szivedre, hogy
 Ne érje kár,
 És őrizd meg és hozd vissza
 Szerelmedet
 Mely mondhatlanul boldogítja
 hívedet.

E Csokonai *Parasztdalára* emlékeztető s szintén Katát emlegető versnek szerzője a cikkíró szerint Tompa Mihály. És csakugyan közöl Tompától még két verset (*Nyílt levél egy hölgyhöz s a Gólyához*) és öt rávonatkozó levelet, s ismertet egy *Dalfűzér c.* versgyűjteményt, melybe Tompa saját kezével 235 dalt írt be kezdő soraival. (Ezek közt e három saját verse.) Ferenczi János műveinek III. kötete alapján (1907.) azt hiszi, hogy ez is ismeretlen. Pedig e *Dalfűzért* már a Figyelő 1881. X. 81. XII. 98. lapja, sőt Váczy Tompa-életrajza is ismeri. A *Nyílt levelet* Kéky Tompa-kiadása (1914.) is említi a Ferenczi-féle eltérésekkel (394. l.), de *A szép Kati* című verset illetőleg a többi (még meg nem jelent) kötet lesz hivatva véleményt mondani. Addig is a tudós világ ítélete elé bocsátjuk a *Szatmár-Németi* kötetből. Különben a Ferenczi könyve annyira nem keltett figyelmet, hogy az IK. bírálója (1914. 123. l.) Váczynek hibául rója fel, hogy Tompa-életrajzában ennek adatait nem használta fel. A 235 dal közlése is fontos lenne Tompa népköltészeti érdeklődésének ismerete szempontjából, amint a Petőfi népdalgyűjtését is közölte az Ethn. 1914. 194. s. k. l.

GULYÁS JÓZSEF.

MIKOR GYŰJTÖTTE ÖSSZE VERSEIT KATONA JÓZSEF?

A N. M. kéziratára örzi Katona verseinek saját kézírású gyűjteményét. A költemények első és egyetlen kiadása az Abafi-féle Nemzeti Könyvtár 19. kötetében, Katona József összes műveinek III. kötetében található. Abafi a kötet bevezetésében (XIV. l.) azt mondja, hogy Katona a «*Bánk bánt* megelőzőleg verseit is sajtó alá egyengeté, mint azt a Nemzeti Muzeumban lévő eredeti kézírata bizonyítja, ennek címe: *21. Ifj. Katona József versei 1818.*» Gyulai is azt említi tanulmányában, (1907.² 18. l.), hogy ezt a gyűjteményt maga Katona írta össze 1818-ban. Miletz könyve is a «*verseihez 1818-ban írt*» előszóról beszél. Legutóbbi időben Hajnóczy (1926.) meg épen költeményeinek 1818-ban való összegyűjtéséről tesz említést. — Ezeket az adatokat látszólag igazolná is a kézirat. De csak látszólag, valójában azonban nem.

A címlap szövege ugyanis némileg eltér attól, amelyet Abafi közölt. A teljes cím: *Ifj. Katona József (a' Bánk bánt Szerzőjének) Versei 1818* — Ha már most arra gondolunk, hogy a *Bánk bánt* csak 1820. nov. 15-én jelent meg (Hajnóczy megállapítása szerint) nyomtatásban, különös dolog, hogy miért nevezi magát a költő már 1818-ban a *Bánk bánt* szerzőjének? Kétségtelen, az volt, de az a közönség, amelynek verseit szánta, ha csakugyan

gondolt kiadásukra — erről nem tudhatott. E különösség azonban szinte magától eltűnik, ha figyelmesen nézzük a kézirat címlapját. Feltűnik ugyanis a cím és az évszám különbözőése, eltérő a tinta színe, egészen más a ductusa is. Ha pedig a Dabasi Halász Bálinthoz írott költemény ugyancsak 1818-as évszámával hasonlítjuk össze, nyilvánvalóvá lesz, hogy a címlap 1818-as évszámát nem Katona írta. De hát ki írta? Erre is megfelelhetünk. Az évszám alatt, valamint a címlap belső oldalán levő könyvtári bejegyzés vonalvezetése teljesen egyezik a száméval, sőt a belső bejegyzésnek, amely Tóth Kálmán adományozásáról szól, évszáma (1859) az 1 és 8 sajtóságos kapcsolásával kétségtelenné teszi, hogy a címlapnak e többeket megtévesztő évszáma ennek a könyvtári tisztviselőnek a tollától ered. Így idegen kéz írta a címlapra azt az évszámot, amely a kéziratból mint legkésőbbi dátum megállapítható. Tehát a gyűjtemény nem bizonyítja, hogy Katona 1818-ban gyűjtötte össze verseit és már 1818-ban gondolt volna költeményei kiadására.

A *Bánk bán* szerzőségére való hivatkozással azonban ismét baj van. Figyelmünket felkellette, de vesztére: a címnek e zárójelbe tett része sem Katona kezeírása. Ugyanaz a toll írta, amely az évszámot. A cím előtt van még egy V. betű, amelyet felismerhetetlen kéz K-vá alakított át. Ez a V. azonban kétségtelenül Katona írása. Úgy látszik *Verseik* címet akart adni gyűjteményének, de csak a kezdőbetűig jutott, amelyet talán épen Katona formált saját nevének kezdőbetűjévé. Ezen az alakított betűn kívül tehát az egész címből Katona csak ennyit írt: *Iffj. Katona József Versei*. Ez azonban sem a gyűjtemény összeírásának, sem a kiadás tervének idejére adatot nem nyújt. A felvetett kérdésre csak a belső érvek jóval gyengébb világitóerejével adhatunk majd megközelítő pontossággal feleletet.

HEGEDŰS ZOLTÁN.

KÖNYVISMERTETÉS.

Harsányi István: A magyar biblia. Bethlen-könyvtár 10—11. szám. Bpest, 1927. K. 8-r. 145 l.

Harsányi István legújabb műve, a magyar bibliafordítások története a kódexek korától napjainkig: egész könyv. Első fejezete a huszita bibliával s több kódexbeli töredéssel foglalkozik, s ha mindenütt röviden is, de a legújabb eredmények alapján mutatja ki, hogy nálunk a Szentírás már a XV. század folyamán le volt fordítva. Ám itt, ép a Harsányi fejtegetéseinek fonalán, merül fel bennünk a kérdés, hogyha már a kódexek korában is ennyi kegyes toll munkált a biblia átültetésén, nem lett volna-e kívánatos kitekinteni a régibb századok rokon törekvéseire? Hogy vajon, ha nem is a nép, hanem az érdekelt egyháziak számára, nem is bibliafordításul, hanem mint a «hitélet szükségleteit szolgáló kultuszi, vallásos és építő szövegek» nem készülhettek-e már akkor apróbb töredékek? Hiszen már Mária királynő, hogy csak egyet említsünk, Nagy Lajos leánya is szorgalmazza Hedvig hűgával együtt a teljes Szentírás magyar és lengyel-nyelvű lefordítását. Tudjuk, hogy e hypothetikus szövegekből ránk semmi sem maradt, de amikor a magyar bibliafordítások történetéről szólunk, jó lett volna ezeket az «első kezdeteket» is érinteni, vagy legalább is valószínűbbé tenni. Hasonló perspektívába emeltem a huszita biblia sem pattant volna ilyen váratlanul elénk, s talán az író tullekes hangja is halkult volna, s nem nevezte ez első töredékeket «a reformatórikus mozgalmak eredményeinek» s nem azt a két merész papot, az előreformáció első bajnokainak. Mert ne értessünk félre, azt ma már senki sem tagadhatja, hogy Tamás és Bálint törekvése a huszita mozgalmak visszhangja, fordításuk azonban egészen a Vulgata szövege, semmi más, méreteiben pedig oly grandiózus munka, amelyet két ember részéről, akkor, minden előzmény nélkül alig-alig birunk elképzelni. Hasonló túlzás, amit a Batthyányi kódexről állít, hogy «Ez már teljesen a reformáció szellemének terméke».

A II-ik fejezet a reformáció bibliafordítóit elég részletesen méltatja Károlyiig, hosszasan időzvéen Heltainál, akinek vállalata tervben, kivitelben szintén korszakos munka. Megérik a módszeres eljárás e szép fejezet fölépítésében, amint hangsúlyozza, hogy «az evangéliumoknak fordítását nem az esetlegesség, vagy a véletlen hozta létre, hanem a reformáció által fokokként kellett szükséglet» (22. l.). A tárgyalásban pedig tud bizonyos felekezeti lelkeséggel igazi tudós elmélyedést párosítani, különösen ott, ahol az egyes fordításoknak keletkezési okait, forrását, szellemét és filiációit tárja elénk. Néhol talán a vett és adott hatások s a mű egyháztörténeti érté-

két illetőleg részletezőbb lehetett volna, de ha könyve népszerű jellegére gondolunk, ezt a tartózkodását is igazolva látjuk. Legyen szabad azonban egy-két, talán inkább felfogásbeli eltérésére rámutatnom. Hiánynak érezzük, hogy Harsányi nem élt a kínálkozó alkalommal, s nem vizsgálta, mint ad újabb szárnyakat a humanizmus filológiai és etikai tanításaival a reformációnak, a reformáció meg a maga szociális és nemzeti eszményeivel a népies és nemzeti irodalmaknak. Luther mellett Erasmus hatása is élesebb vonalakat követelt volna. Az ő hívei nálunk Komjáthy Benedek is, Pesti Mizsér is, de fordításaikban a «reformáció eszméinek és üdítő szellemének» olyan hangsúlyozása, mint ahogy azt H. teszi, kissé erős anticipáció. Elég, amit Szilády Áron mond Fraknóival: «Erasmisták voltak, akik bár külsőleg nem váltak el a kath. egyháztól, a Luther által hirdetett új tanok befolyása alatt állottak». A harmadik humanistáról, Sylvesterről, annyit, hogy az ő debreceni tanítóágáról ma már nem beszélhetünk; a derék Dévai nem volt zsolttáíró. Ozoraiban külön is vannak bibliafordítási részletek. (De Christo etc.)

A zsolttáírókról is némileg másként gondolkodom. Szerintem nem pusztán kanonikus voltukért, mint «az ótestamentumi könyvek legszebb gyöngyét», siettek magyarra áttuladni, hanem hogy velük az új egyház liturgikus szükségletein is segítsenek. De növelhette az utánok való sóvárgást nálunk valami más, valami mélyes hangulati elem, amelyben az ótestamentumi zsidóság és a Mohács utáni magyar oly meglepően rokonnak mutatkozott. Az a mellverő bűnbánat és kesergés, az az erős és bosszúálló Istenre hivatkozás nem hatotta-e át egész irodalmunkat, amikor annyira le volt verve a nemzeti kedély, hogy a kétségbeesésen kívül alig volt más jelleme?

Hogy Méliusz reformátori buzgalma szintén súlyt vetett a magyar bibliára, készséggel aláírjuk, de hogy közvetlen célja vele a Heltai-féle válalat kiegészítése lett volna, alig hihető. Különbén mért fordítja újból az Újtestamentumot és Sámuel könyvét, miért veszi tervbe a már szintén kiadott Józsué, Birák és Eszter könyvét? Az ő erős egyénisége itt is a maga feje után indult, s fordított azt és úgy, amit és ahogy azt neki az ő papi és írói ihlete diktálta.

Egyik legsikerültebb szakasza Harsányi könyvének a Károlyi-biblia jelentőségéről és hatásáról írott fejezet (III.), amelynek csupán egy röpke tévedését kell a derék írónak mielőbb eliminálnia. Azt t. i. hogy a tanúnak hívtott Náprágyi-féle levél (52 l.) nem eredeti, hanem tréfás kohlomány, mely a mult század 90-enes éveinek elején S. Szabó József szélemes tollából eredt. Ugyanez a fejezet méltatja folytatólag a Káldy és Pelly fordításait. Elég színesen, de véleményünk szerint mind a kettőről behatóbban írhatott volna. Főként Káldyról, akinek könyve csaknem olyan értéket jelent a hazai kath. eklézsiának, mint a minőt a Károlyi-é a protestánsoknak. Hogy az általa fordított biblia «szintén a reformáció hatásának tekintendő», végeredményében igaz-igaz, de ilyen okfejtéssel könnyen ad abszurdum mehetünk.

A IV-ik és V-ik fejezet a magyar biblia további sorsát tárja elénk a XVIII. sz. végéig (69—86. l.) illetőleg a XIX. sz. elejétől napjainkig. (87—112 l.) Ismerteti az újabb és legújabb részleges és teljes fordításokat, külön szakaszokban a protestánsokét, katolikusokét és a zsidóké. A XVIII. századbeliek bizony csaknem kizárólag külföldön készült «revideált kiadások», míg az

újabbak ugyancsak serény és önálló kísérletek. Munkásai közül azonban már csak a jelesebb képviselőknek (Komáromi Csipkés, Bessnyei György, a két Bárány, Sartorius, Ballagi, Tárkányi stb. stb.) szentelhetett bővebb sorokat. A többieket inkább lexikálisan említi, de kárpótol érte adalékainak gazdaságával s néhány ügyes korpéppel, amelyek bőven megokolják, mért hanyatlott le a magyar biblia ügye a vallási és politikai üldözések idején és miért lendült föl újra a nemzeti élet teljességében?

Az egész könyvet «a magyar biblia hatását, jelentőségét és sorsát» fejtegető tanulmány s igen használható repertórium zárja be, amelyben a tárgyalt emlékeket, fordításokat, fordítókat és értekezőket érdeklő irodalmat állítja egybe eleddig páratlan teljességgel. — Bucsúzóban csak két dolgot szeretnék az érdemes író figyelmébe ajánlani. Egyet: fejtegetéseinek a tónusára, hogy igyekezzenek, még a kényesebb pontokon is előadása higgadt, értekező hangját megőrizni. Elvégre itt is tudományt írunk: az igazság hangja pedig egyszerű. Ami pedig a stíljét illeti, bár általában tiszta, eleven és magyaros, helyel-közzel mégis tud pongyola, dagályos, sőt biblikusán latinos is lenni. Szereti a superlatívusokat, egy-két szó sajátos alakját; egy lapon pedig kétszer is «egyszáz tallérről» beszél! Ezek azonban műve értékéből nem vonnak le, mert amit egészében adott, s az a rendkívüli anyag, amelynek gyűjtésén, rendszerezésén és bírálatán évek hosszú sora óta oly ritka buzgalommal csügg: könyvét valóban hézagpótlóvá teszik nemcsak a magyar prot. egyháztörténelem, hanem egyetemesebb irodalmunk munkásai előtt is.

PAP KÁROLY.

Vörösmarty Mihály kiadatlan költeményei. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: Brisits Frigyes ciszt. r. tanár. Bpest, Pallas, é. n. (1926). 8-r. 155 l.

Bár Vörösmarty költői hagyatékának igen figyelemreméltó gyarapodását jelenti e kötet, címe mégis többet sejtet, mint amennyit a kötet nyújt. Nemcsak szerényebb, hanem megfelelőbb címül is kínálkozott volna az, mely jelezte volna, hogy a kötet Vörösmartynak csak ifjúkori zsenéit tartalmazza, mert hísz csakugyan csupa szárnypróbálgatást, nagyjórészben iskolai költői feladatokkal való próbálkozásokat nyújt. Anyaga Vörösmartynak azokból a diákkori jegyzeteiből, hiányos vagy csonka füzeteiből való (papírosdarabokról is), amelyek Zádor György hagyatékából a premontrai kanonokrend nagyváradi főgimnáziumának könyvtárába, majd innen Széll Kálmán volt miniszterelnök birtokába kerültek, s az ő leányának, Bernrieder Jánosné Széll Ilonának családi ereklyéi közül jutottak a közrebocsátónak kezébe.

A kiadó föltevése szerint a versek, tizenkettő kivételével, Vörösmartynak pesti diák és egyetemi éveiből (1816—1820) valók s addig az időpontig terjednek, amikor a költő a Perczel-családdal Bórsönybe távozott. A kivétel gyanánt említett 12 költemény, valamint két egészen jelentéktelen drámai töredék keletkezését későbbi időpontra teszi a kiadó. Megállapítása szerint Gyulai nem ismerte ezeket a költeményeket, mert semmi alap sincs annak a föltevésére, hogy ismerte s valami okból nem adta ki. Ezt megerősíti Gyulainak az Ifjúkori Kísérletekhez írt jegyzete is, melyben azt mondja, hogy az olvasó ott egybegyűjtve veszi mindazt, «ami Vörösmarty ifjúkorá-

ből iratai közt találtatott, továbbá, amit Zádor Vörösmartytól saját gyűjteményébe lemásolt vagy Vörösmarty eredeti kéziratában megőrzött».

A kötet anyaga elsősorban irodalomtörténeti érdekességű, a költőnek arra a korára vet világot, melyről legkevesebbet tudunk. Időben messzebbre tolja vissza Vörösmarty pályakezdését, bár az anyag nagyobb része inkább iskolás formagyakorlat, mint egy nagy költői pályának szabad ihlet spontán nyilatkozásai gyanánt jelentkező első szárnypróbálgatásai. Érzésünk szerint a kiadó, egyébként igen tartalmas és elmélyedő, bevezetésében némileg túlozza ezeknek a költeményeknek a költő későbbi pályájára vonatkozó jelentőségét; nagy esztétikai apparátussal fog boncolásukhoz, művészi folyamatok eredményeit keresi bennük s olyan komoly értékelésben részesíti őket, amelyet ezek a versek még nem bírnak el. A bevezetésnek tárgyalásmódja, hangja, szempontjai olyan várakozásokat keltenek, melyekben csalódva teszi le a könyvet az olvasó. Zsengék méltatása általában nagy tapintatot kíván, mert könnyen megtörténhetik, hogy a felfokozott várakozásában csalódott olvasó bosszankodása sújtja a költőt olyan versekért, melyeket az ő önbírálata és akarata ellenére visznek az olvasó elé. A nagy költő iránt köteles kegyelet sem teszi indokolttá jelentéktelen és gyöngye kísérletek túlzó feldicsérését. Nem tudjuk pl. megérteni, miért mondja a kiadó «az ihlet s a tudás harcának, az ihlet s az anyag egymásra találásának s kifejeződésének fájdalmas alkotókínjából» született «gyönyörű töredék»-nek ezt a mindebből semmit sem éreztető négy sort:

Kedvetlen a dal, kedvetlen a sor is,
Melly't legnagyobb gond s fáradozás szüle.
Kedvetlen e sor, amelyet írok,
Mert kedvetlen kezek írogatták.

A bevezetéssel kapcsolatban nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy a kiadó gondos és választékos stilisztá, de stílusában van bizonyos körmönfonság is, főként keresetten hajszolt összetett szavai hatnak modorosán, mint: olvasmány-mesterei, érzés-stílusa, stb. Szintén keresetten és modorosán hatnak az ilyen kifejezések: «az esztétikai célt is oly tudatosan szándékolta», «versformai alakiségbe fejezi ki az ünnepi alkalmakat». Nagyon erőltetett az ilyen kép: «A Vén cigány hegedűjének első fája ennek a fiatal deáknak a tollszárában már készen volt», ami annál is zavarosabb, mert akkor még lúdtollal írtak.

A versek — egy részük fordítás Horatiusból és Ovidiusból, más részük nyilvánvalóan iskolai feladat, bevégzetlen vagy hevenyészett fogalmazás — tartalmi tekintetben keveset sejtetnek az eljövendő nagy költőből. Sok közülök olvasmányainak, főként a deákosoknak félnék visszhangja. Meg-megütik fülünket a deákosoknak, különösen Berzsenyinek az elnemzetietlenedést ostromzó szólamai. Egyik zsengéjében (98.) a *Zalán* előhangjának mintegy kezdetleges változatául felhangzik a dicső mult s az alélt jelen szembeállítás. A mezei élet sok öröme mellett ő már a város szépségeinek is hangot ad. Felbukkan már ekkor nála költészetének egyik sűrűn visszatérő alakja: Salamon király. Életrajzi tekintetben talán apjához, majd, ennek halála után, apjáról írt versei legértékesebbek, melyek nemesen egészítik ki *A szegény asszony könyve* költőjének fiúi érzését. Formai szempontból

legfigyelemreméltóbb, hogy e kísérletek közt sok az epigramma; ezek jó iskolái a gondolat tömör összefogásának s csattanóra élezésének. Egy-egy sajtóságtól dűkalkodó képben már a későbbi Vörösmarty pazar nyelv-fantáziája is ki-kivillan; ilyen: «Fehérlő szádban nyíladozó rózsa szemérme ragyog,» «Csendemet elzavaró báját elzárja szememtől.»

A szövegközlést a könyv nem oldja meg teljesen megnyugtató módon. Sok az értelmet is zavaró sajtóhiba s feltűnően sok a prozódiai pontatlanság. Lépten-nyomon előfordul, hogy hosszú magánhangzó van ott, ahol a mérték miatt rövidnek kellene lennie s fordítva. Az ilyen sorok teljesen összetörik a mértéket:

A hűves alkonyodást utálva (h. útálva) világot óhajtok (h. ohajtok) (96. v.)
 Mert ezek ézre ható díszed (h. díszeid, ugy-e (h. úgy-e), szelíd (100. v.)
 Egy szép pillanat (h. pillantat) szöke vissza szemembe szeméből (108. v.)
 Napjaim, hol kegyetek víg örömkére (h. örömkre) hozott (108. v.)
 Nem fáradnának bágyazó (h. bágyadozó) kezeim (111. v.)
 Ó de tekints könyörületesen (h. könyörületesen) kándulta szívemre (h. szívemre) (115. v.)

Nem akarjuk ezeket a kiadó rovására írni; talán kelleténél óvatosabban ragaszkodott a kézirathoz, s nem volt bátorsága annak nyilvánvaló pontatlanságait sem kiigazítani s ezt esetleg jegyzetben közölni. De viszont gondolkozóba ejt, hogy egy facsimilében is közölt négysoros versben (69.) a kiadó szövege három hibát, köztük egy egész szó elhagyását, tüntet föl a kéziratral szemben. Van egy pár értelmetlen rész is, melyeknek helyes értelmét talán nem is lett volna nehéz megtalálni. Így pl. a 42. v.-ben nyilvánvalóan nem a nárciszról van szó, hanem Narcissról.

A kötet anyagából bizonyos haladást csak a kiadótól is későbbieknek jelzett költemények mutatnak. Közülök három (126—128.) egészen népies hangú, egy pedig (130.) a szemek mágikus hatalmát később oly elbűvölően éneklő Vörösmartyra vall, s egész stílusa későbbi időt sejtet a költemény keletkezéséül. Apró forgácsok s latin nyelvű verstani gyakorlatok zárják be a sort, dícséretes bizonyosságul annak, hogy a kiadó semmit sem tartott jelentéktelennek s még az apró mörzsákat sem separta le Vörösmarty asztaláról. Igen lekötölezett volna bennünket, ha közrebocsátolta volna kötetében Vörösmartynak azokat a szétszórtan megjelent költeményeit is, melyek a költő munkáinak kiadásából hiányoznak. Ezzel változatosabbá is tette volna gyűjteményét, mellyel így is elismerésreméltó szolgálatot végzett irodalomtörténetünk számára.

KÉKY LAJOS.

Zulawski Andor: Az új magyar irodalom problémái. Budapest Wodianer, év nélkül. 138 l.

Zulawski nem először lép fel az újabb magyar irodalmat tárgyaló művel. Már *Írás Adyról s Petőfi—Ady* című könyveiben s számos kisebb tanulmányában a keresztény erkölcs és magyar nemzeti érzés bátor bajnokának mutatkozott s ebben a művében is főleg e két eszme felfogását és kifejezése módját tekinti a mai magyar irodalom problémáinak. Nem terjeszkedik ki egész irodalmunkra, csak azokra a művekre, melyek e két eszmet problematikussá teszik s így már eleve lemond a teljes tárgyilagosságról.

De mert az effajta művek irodalmunknak igen jelentékeny részét teszik, fejtegetései mégis sok tekintetben irodalmunk mai állását világosítják meg.

Ez alkalommal főleg Móricz Zsigmond és Szabó Dezső műveit teszi vizsgálat tárgyává, amannak *Csipkés Komárominé* című elbeszélését, ennek *Elsodort faluját*. Helyesen állapítja meg, hogy Móricz munkáiból nem a magyar falu realiztikusan rajzolt képe tárul elénk, hanem a pesti budoárok, legénylakások s titkos találka-helyek erkölcsi világa, vagyis Móricz úgy rajzolja a magyar falut, ahogy azt Pest, illetőleg Pestnek az a rétege, amelynek ő ír, szereti látni. Minden psychologia megtagadásával a pesti kloáka-erkölcsöket helyezi át falusi viszonyok közé s tudatosan hamisítja a magyar életet, megtévesztően keverve össze helyes megfigyelést irányzatos beállítással. Találón mutat rá a Budapesti Szemle bírálata nyomán arra az abszurdumra is, hogy Szabó Dezső *Elsodort falujában* az a hős, aki mintegy a magyar faj reprezentánsa akar lenni, Bőjthe János, voltaképp romlott idegzetű, perverz figura, aki semmiképen sem képviselheti a magyar renaissance-t legfeljebb írójának beteg mentalitását.

Móriczon és Szabó Dezsőn kívül még több íróval is foglalkozik Zulawski, azokkal, akik a magyar irodalom újabbkori sajnálatos kettéválását okozták; mert hiszen a magyarság erkölcsi és nemzeti alapon álló fele nem fogadhat el oly irodalmat, mely legfőkétebb eszményeit letagadva úgyszólván léte alapjait rombolja le. Bródy, Babits, Heltai, Kabos, Krúdy, Szomaházy, Szomor, Kafka Margit, Várnai Zseni, Erdős Renée, Hatvany Lili következnek sorra. Behatóan foglalkozik különösen Erdős Renée-vel, hiszen az «első erotikus magyar költőnő» (helyesebben: nőköltő) tudott a vallási életből vett néhány ragyogó művet is alkotni, annál sajnálatosabb, hogy újabb műveiben lecsúszik a már elért magaslatról.

Mi e jelenségek oka? Zulawski sorra vizsgálja amaz elveket, melyekkel ez írók álláspontjukat igazolni szokták, különösen kettőt: a l'art pour l'art és a naturalizmus elvét. Ám ez az elv nem azt jelenti, amint Z. véli, hogy az erkölcs közömbös a költőre nézve, s Ignotus cinikus fogalmazása szerint «a művészeknek, mint az udvarlóknak, minden szabad, amit meg tudnak csinálni». A l'art pour l'art a művészet autonómiáját akarja hangsúlyozni: a művészetnek nem feladata erkölcsi elvek hirdetése; de nagy költő és komoly esztétikus még sohasem kereste az igazi művészetet az erkölcs határán kívül. A naturalizmus lényege sem a rút kultusza, még kevésbé az érzékek csiklandozása; ez visszaélés vele, hanem a lelki életnek testi alapokra visszavezetése, illetőleg a lelki életnek mint testi funkciónak feltüntetése, az embernek, a természet többi teremtményével egyetemben, mint magasabb rendű állatnak felfogása. Ez az irány azonban már a múlté, azzal a materialista filozófiával együtt, mely kitermelte s mely Zolával például a lelkiismetfurdalásban csupán «szervi rendtelenséget» láttatott. Sokkal több igazsága van abban, hogy ez írásművek politikai célt szolgálnak: a magyar nemzet egyes rétegeinek ellenszenves bemutatásával gyengíteni általában a nemzeti érzést, megutáltatni a nemzetet önmagával s ugyanakkor idegen bálványok magasztalásával eltéríteni az egészséges fejlődés útjáról s rabszolgájává tenni azoknak, kiknek ez az uralom minden irodalomnál fontosabb. Ha talán nem is él e tudat világosan mindenik író lelkében,

ott lappang a tudat alatt vagy egyszerűen a divat írja ragadja magával: mindegy, a hatás ugyanaz.

A nemzet érzi, hogy a nagy katasztrófa után megalázottságában, nyomorúságában nem erre az irodalomra volna szüksége. Ez nem a termékenyítő eszmék éltető levegője, hanem többször a betegség mérgező gőzpárája. Mikor irodalmunkhoz szeretnénk menekülni, e helyett gyakran védekezünk kell ellene.

Zulawski mélyen átérzi a helyzet szerencsétlenségét s az irodalmi válság komolyságát. Nem tudja ugyan mindig méltó formában kifejezni; művének szerkezete szétfolyó, stílusa rapszódikus és egyenetlen. Sűrűn támogatja állításait idézetekkel, máskor ismét egyénisége túlságosan előtérbe nyomul, mindkét esetben zavarva a hatás összhangját. De abban az erkölcsi komolyságban és erős magyar érzésben, mely minden gondolatát élteti, reménykeltő biztosítékát látjuk annak a várakozásunknak, hogy egy egészségesebb lelkű ifjúság le fogja küzdeni azt a pusztító kórt, mely napjainkat gyötri, s hogy irodalmunk válsága nem jelenti egyúttal nemzetünk katasztrófáját is.

ZLINSZKY ALADÁR.

Rákosi Jenő: *Emlékezések*. I—III. k. Bpest, Franklin-t., é. n. (1927. S-r. XIV, 195 + 187 + 171 l.

Rákosi Jenő, amint maga is bevallja, csak írói munkássága megindulásának hatvanéves fordulóján, nyolcvanegyedik életéve küszöbén került először szembe azzal a feladattal, hogy önmagáról írjon könyvet. A ritka évfordulónak legmaradandóbb emlékeül rendezett kiadás számára foglalta írásba *Emlékezéseit*. Előre bocsátja, hogy nem akart életrajzot írni magáról, hanem csak azt írja meg — szinte úgy mondhatnók: azt csevegi el — könnyed, közvetlen formában, ami életéből emlékezetében elevenen megmaradt. Az írónak igazi életrajza szerinte úgysis munkáiban van; magánélete ellenőrizhetetlen, arról «igazságos ítélet csak elvétve mondható.»

Rákosi Jenő élete egyike a legérdekeltebb életeknek. Időbeli tartama s nagyhatású közéleti és irodalmi kapcsolatai méltán keltenek különös várakozást ez élet emlékei iránt. E várakozást maga az író igyekszik mérsékelni annak őszinte megvallásával, hogy sohasem keresett cselekvő részeseletést a közéletben s ennek legtöbb vezérférfiával még csak ismeretségben sem volt. «Igazán csak keresztül utaztam az életen — írja magáról. — Sohasem szálltam le a kocsiról azért, hogy a küzdő, tolongó, versengő életbe beleelegyedjem, cselekvő részt vegyek benne, szerepet követeljek magamnak». Emlékiratairól is ugyanezt mondja: «Utazás gyorsvonaton vagy éppen gépkocsin s futólagos fölemlegetése annak, ami a gyors utazás közben megragadta a figyelmemet s aminek emléke elevenen él most is bennem.» Valóban, a három kötet olvasmányának igen érdekes és kellemes, de a szakember számára nem sok újat mond az írónak akár életére, akár munkásságára vonatkozólag.

Életére vonatkozó emlékezései közül talán a gyermekkoriak a legérdekesebbek, melyek már időben is igen távol esnek tőlünk. Látjuk belőlük, mily könnyen s magától értődően formálják át a Dunántul nyájas vidékei a

német család sarját nemcsak magyarrá, hanem a magyarosításnak lelkes apostolává, kinek oroszlánrésze volt Pest magyarrá tételében. 1863 nyarának elején érkezett ebbe az akkor még német városba s itt töltött életének első emlékei érdekesen világítanak rá a maga drámairói törekvéseire, a Pesti Napló szerkesztőségi életére, a *Kávéforrás* írói mozgalmaira s az akkori fiatalabb irodalom képviselőire. Majd a Népszínház létesítésének küzdelmei, munkásságának s kiválóbb művészeinek ismertetése következik, aztán a Budapesti Hírlap alapítása, története és sok kedvesen jellemző, intim apróság kiválóbb munkatársairól. Itt legerősebben megkapja a figyelme! az írónak Adyval szemben elfoglalt, igen határozott álláspontja, melyet megalkuvás nélkül vall ma is. Ez mindenesetre a legalaposabban megindokolt s minden külső tényezőtől legfüggetlenebbül vallott állásfoglalás Adyval szemben.

Legérdekesebb ránk nézve a XVII., *Munkáim* című fejezet, mely sok megvilágító vallomást tartalmaz Rákosi Jenőnek az irodalomhoz való viszonyáról, törekvéseiről és munkáiról, kiválóbb író-barátairól s — amit sokszor szemére is vetettek — tehetségfelfedezéseiről. Gazdag figyelemreméltó adalékokban *A színház* című fejezete is. Maga megvallja, hogy már gyermekkorától fogva delejes erővel vonzotta a színház. Különösen a Népszínházra s népszínmű-irodalmunkra vonatkozó részletei érdekesek. Szól a Nemzeti Színházról is és itt a köztudattól eltérő szigorúsággal nyilatkozik Paulay Edéről, kit művelt, de eredetiség nélkül való, inkább szerencsés, mint tehetséges embernek mond.

Maga Rákosi Jenő életének s egyéniségének megismerésére hírlapi cikkeit tartja legfontosabbaknak. «Ezekben a cikkekben van voltaképpen — írja — az én biográfiám, az én fotográfiám, minden, amit, ha ki érdeklődni talál irántam, rólam megtudni érdemes. Amit én e könyvben megírtam, az csak a magyarázó háttere annak, ami cikkeimben és könyveimben foglaltatik, vagyis az én cselekedeteimnek.» Valóban, ezek a cikkek sokkal több oldalról mutatják be Rákosi Jenő kiváló egyéniségét, mint Emlékezései. De az is bizonyos, hogy annak a képnek, mely belőlük bontakozik ki, igen érdekes, formás és vonzó keretétül szolgálnak az írónak most közrebocsátott emlékezései.

HAJDU ZOLTÁN.

Emlékkönyv Csengery János születésének 70., tanári működésének 45. és egyetemi tanárságának 30. évfordulójára. Írták tanítványai, barátai és tisztelői. Szeged, 1926. N. 8-r. 310 l.

Csengery János pályájának több szempontból emlékezetes évfordulóját tanítványai, barátai és tisztelői emlékkönyv kiadásával ünnepelték meg. Csengery munkásságának nagyobb része a klasszika-filológia terére esik, de a magyar irodalmat is hálára kötelezte értékes műfordítói tevékenységével, s így ennek művelői is joggal kértek helyet néhány magyar irodalomtörténeti tárgyú dolgozattal a tisztelgők sorában.

Oravecz Ödön (*Mikszáth Kálmán selmecebányai diákévei*) Mikszáth Selmecebányán töltött három esztendejének emlékeit állítja össze. Az adatok közt nincs új, s különben sem írásos forrásból származók, hanem Mikszáth tanulóársai beszélték el a közlőnek boldogabb időkben poharazgatás közt.

Dézi Lajos (*Verses görög regények és regék a régi magyar irodalomban*) régi irodalmunknak azokat a verses emlékeit állítja pontosan össze, melyek görög elbeszélések után készültek, ezeknek fordításai és átdolgozásai. Hársing István (*Pyramus és Thisbé históriájának erdélyi magyar feldolgozása a XVIII. századból*) Szeles János udvarhelyi nótáriusnak a kolozsvári piaristák könyvtárában levő, kéziratos *Hármas történetéből* Pyramus és Thisbé verses feldolgozását ismerteti, bő idézetekkel. Pap Károly (*Horvát István, az irodalomtörténetíró*) Horvát Istvánnak Pauler Tivadar kezeirésében megmaradt *Magyar litteraturáját* ismerteti s benne «a művelődéstörténeti alapra fektetett s kritikailag dolgozó irodalomtörténeti tudomány első alapvetőjét» látja, benyomásunk szerint némileg túlozva jelentőségét.

A világ nagy nyilvánossága elé, az Encyclopaedia Britannica számára írt cikkének «magyar fordítását» közli Zolnai Béla (*Hungarian literature*). Minden irodalmunkat őszintén szerető és megbecsülő ember meghökkenve olvassa ezt a felületes és pártoskodó propaganda-cikkecskét, mely nagyzóó címében nem is sejteti, hogy csak a XX. századi magyar irodalomról akar szólni. Még itthoni újságtölteléknek is üres volna, arra pedig fölháborítóan semmitmondó, hogy a külföldi olvasóközönségnek egy igen értékes és komoly rétege előtt irodalmunkat képviselje és megértesse. Valóban megdöbbentő lelkiismeretlenség kell ahhoz, hogy a külföld előtt ilyen felszínességgel, a magunk értékeinek komoly átértékelése nélkül ismertesse irodalmunkat az, akit állása egészen másra kötelezne.

Mindjárt egy fölényeskedő gesztussal indul meg a cikkecske, mikor azzal mutat rá az Arany utáni nemzedékre, hogy «megőrizte nosztalgiáját a magyar puszta felé és a népdalok gondolatvilágának kultuszát». Ezt még komolytalanabbá teszi annak igaztalan kiemelésével, hogy ebből a generációból nőtt ki az ú. n. turáni mozgalom, mely «a magyarságban fölkelteti igyekszik az Európán kívüli származás tudatát». Nehéz eldönteni, mi több ebben: a komolytalanság-e vagy a rosszindulat. Mi köze ehhez az ú. n. mozgalomhoz Gyulai Pálnak és kortársainak? Mi szükség van arra, hogy erőnek erejével exotikussá mázolja magunkat Európa előtt? Majd megértjük mindjárt, mire kell ez.

Már maga az is rosszhiszemű porhintés a világ szemébe ettől a magas lovon ülő kultúrgógtól, ha el akarja homályosítani a köztudatban azt, hogy abban a népdalok gondolatvilágával s turánizmussal lesajnált nemzedékben hasonlíthatatlanul komolyabb vágyódás élt Nyugat igazi értékei után, mint sok mai óriásban, ki államköltéségen éveket tölt künn s nem hoz haza egyebet, mint lenézését mindennek, ami magyar. Ezeket a jámbor régieket Zolnai sommásan elintézi: Lévy József «klasszikus-hazafias», Endrődi Sándor «Arany-epigon» (!), Vargha Gyula, Kozma Andor, Herczeg Ferenc, Rákosi Jenő csak a név szerint való megemlékezésig viszik fel. Nyilvánvaló az egésznek a tendenciája: a «konzervatív iskolát» ennek az egy-pár névnek felsorolásával mint végelgyengülésben kimúlt, már csak egypár jelentéktelen névtől képviselt, turánizmusba fordult irányzatot mutatni be, — afféle végsőket vonagló fogatlan oroszlánnak, melyet még ledöfésre se tartanak érdemesnek a diadalmas harcra induló nyugatos daliák, «akik a provinciális szellem romjai fölött a nagyvárosi kapitalizmus és industrializ-

mus Ielkiségét építik». Hazaérkezett az író, az előbb még zordon kép föl-
derül, most már dicséreteket ereget szívének bálványaira. Annak kieme-
lése, hogy ezeknek a radikális intellektueleknek próféta munkája arra
irányult, hogy «szívesen kiküszöböltek volna az irodalomból minden ethnikai
jellegét», — nem akadályozza meg abban, hogy pár sorral alább Adyról
mint «ösi magyar és pogány lélek»-ről zengedezzen, kinek «költői inspirációja
magyar hagyományba ereszti gyökereit». Az öskeserő hóbort Adyra vonat-
kozólag itt már merész szabadúszással egészen addig tempózik vissza, hogy
«a XVII. (!) század protestáns zsolttárainak pesszimizmusából és zordon
nyelvéből, a kuruc költeményekből, a magyar biblia ódon és primitív szép-
ségeiből merít stílus-ihletet».

Egyébként mindaz, amit az újkról ír is, csupa felszínesség, ellen-
mondás és hebehurgyaság. A drámáról pl., egy kalap alá fogva Herczeg Ferencet
Molnár Ferencel, Biró Lajossal és Lengyel Menyhérttel, ezt írja: «a natu-
ralizmus és a tiszta színpadi hatás-keresés mintha lekerült volna a magyar
színpadról». Ki is merné ezzel meggyanúsítani a három utóbbi, tisztán
eszményi irodalmi célokat hajszoló drámaírót!? Stílusának előkelő válaszó-
képességére egyetlen példa: «Móricz Zs. a brutális parasztszokat és perverz
kispolgárokat kultiválja». Sok hasznát egyébként még a propagált irányzat
sem látja az egészen felületes cikkekcskének. Talán kár is volt ennyi szót
vesztegetni rá, de az ünnepi alkalom, melyhez kapcsolódik s az ünnepelt
személye iránt érzett tisztelet nem engedte, hogy lényegesen rövidebben
intézzük el.

KÉKY LAJOS.

Dr. Bartha József: Két nemzedék magyar irodalma. 1875—1925.
Budapest, a szerző kiadása, 1926. 8.-r. 175 l.

Tévedne az, aki az elmúlt 50 év magyar költészetének nyugodt ismerte-
tését várná e műtől. Bartha műve harcok könyv: a tudomány fegyverével
védi szépirodalmunk fajmagyar jellegét és támadja azon irányokat, melyek
ennek nemzeti hivatását megghiúsítják. Bartha a magyar léleknek a kifeje-
zését és egyúttal erősítését várja az irodalomtól, és Kölcsey értelmében fajá-
nak jövőjét akarja látni az íróban. Álláspontja teljesen jogosult. A leg-
mélyebb gondolkodók végelemzésben tiszta szeretetnek gyönyörűségét ismerik
fel az esztétikai élvezetben, és ha igaz, hogy az ember valamiképp azonosul
vonzódása tárgyával — és ma a lét vagy nemlét kérdése az, hogy szinte
egy pillanatra se gyöngüljön meg a nemzeti lélek ellenálló ereje — akkor
csakugyan a legnagyobb éberséggel kell őrködnünk irodalmunk szelleme
fölött. Bartha tehát csak követi legnagyobb kritikusaik hagyományát, és
felfogását támogatja klasszikusaink költői gyakorlata.

Döntő kérdés azonban, milyen is a műnek tudományos fegyverzete? El
kell ismerni Barthának széleskörű tájékozottságát. Folyton érezhető, hogy nem
másodkézből dolgozik és lelkiismeretesen áttanulmányozta mindazt, amiről
beszél. Épen ezért általában elég hű az a kép, mely élénk tárul. Politikai
helyzetünkből, társadalmunk szelleméből szinte előttünk alakul ki költésze-
tünknek az a tragikus megoszlása, amelynek az irodalmi és nemzeti élet-

nek szükségképi kapcsolata folytán oly nagy része volt szellemünk katasztrófális megrontásában. Természetes, hogy behatóan tárgyalja Ady szerepét és újra részletesen megokolja mindazt, amit erkölcsi és magyar érzésünk oly jogos fájdalommal kifogásol e nem közönséges tehetség megtévedésében. A nemzeti visszahatás vázolásában és a jövőbe való *kilátás* fejtegetésében is sok a helyes megfigyelés. Világos, hogy Bartha szöges ellentétben áll a l'art pour l'art olyatén felfogásával, mely a művészetet egészen függetleníti az erkölcsi lörvénytől. Ebbéli helyes álláspontját elméletileg is igyekszik megmegalapozni (164—165. l.), de kár, hogy e fejtegetés nincsen eléggé elmélyítve és nem is szabatos. Egyáltalában bizonyos túlságos leegyszerűsítés joggal kifogásolható a műben. Az idealizmus és realizmus viszonya pl. nem oly egyszerű, mint a III. f. felteszi. A szimbolizmus is összetettebb jelenség, mint Bartha feltünteti. Sok igazság van abban, ahogy Bartha Ady homályosságát magyarázza (105. l.), de nyelvének erejét, líraiságát én többre értékelném. Másképp érthetetlen volna Ady hatása költői stílusunk fejlődésére, amelyet Bartha maga is kénytelen elismerni (120. l.). Tiszteletreméltó az a bátorság, mellyel Bartha a legnagyobbakkal szemben is érvényesíti az erkölcsi szempontot. Helyesen teszi. A művészet csakugyan nem sértheti az erkölcsöt, nagyszabású alkotásaiban pedig szellemét kell tükröznie. Joggal hangsúlyozza Bartha Dóczy Jenővel, hogy nagy költő csak nagy ember lehet. Emberi nagyság azonban nem képzelhető erkölcsi emelkedettség nélkül. A forma nem egyetlen eleme az esztétikai hatásnak. Csiszolhatjuk az üveget, fénye sohasem ég a gyémánt tüzében. Kár azonban, hogy Bartha az elv alkalmazásában nem mindig következetes. Csakugyan nem egyszer joggal lehet kifogást tenni Herczeg Ferenc életfelfogásának felszínessége ellen (35. l.), de viszont Mikszáth-tal szemben nagyon is elnéző Bartha. Kár, hogy nem vonta le az elfogultságról igazán nem vádolható Zsigmond Ferenc, debreceni professzor tanulmányának (Mikszáth írói egyénisége, mint kortörténelmi dokumentum, Debrecen, 1923.) tanulságait. Az ellenkező hibát sem kerüli el mindig. Akármily nemes is a tartalma, a formai szépség hiánya kizárja a művet a művészet köréből. Ezért érthetetlen előttem a Kiss Menyhértre szórt dicséret (127. l.). Ez annál feltűnőbb, mert Bartha eléggé számontartja a formális esztétikai értékeket és hibákat. Nem egyszer e szempontból szinte túlságosan is keményen bírál oly írókat, kiknek szelleme különben rokon az övével (135. l.). De nem folytatom tovább kifogásaimat. Végeredményként akkor sem mondhatnék mást, hogy Bartha könyvét hasznosnak tartom tudományos irodalmunkra. Hézagot pótol; nagy szorgalom műve; részletekben tévedhet Bartha, de nemes elvek magaslatáról ítél és gyökeres meggyőződésének erejével tiszteletet parancsol.

KOC SIS LÉNÁRD.

Doktori értekezések kivonatai. (A Budapesti kir. Pázmány Péter tud. egyetem bölcsészeti karán az 1925/26-iki tanévben elfogadott...) Összeállította a *dékan*. Budapest, a kar kiadása, 1926. 8-r. 132. l.

A mai nehéz időkben, mikor doktori értekezését alig egy-két szigorló tudja kinyomatni, igen hasznos a bölcsészeti karnak ez a kiadványa. Meg-

ismerhetik belőle az egyes tudományszakok művelői az egyetemi ifjúság tudományos munkásságának számottevőbb eredményeit, a szerzők pedig ennek alapján némileg biztosítják maguk számára a prioritást.

A kivonatok a szigorlatok időrendje szerint sorakoznak egymás után, a tudományszakok szerint való csoportosítást a tárgymutató végzi, a szerzők nevét pedig külön névmutató sorolja föl. A füzet 118 hosszabb-rövidebb kivonatot közöl, megemlítve néhány másutt nyomtatásban megjelent értekezés címét is.

A disszertációk egy harmadrésze irodalomtörténeti, s itt csak ezek érdekelnek bennünket. A XIX. század előtti irodalommal mindössze 13 foglalkozik, 27 pedig a XIX. és XX. századbeli irodalom történetéből választja tárgyát.

Mivel csak kivonatokról van szó, eleve le kell mondanunk a bírálatról, hiszen a kivonatból, mely legtöbbször nem más, mint a gondolatmenet vázlat, bővebb tartalomjegyzék, magáról a dolgozatról csak igen bizonytalan képet kapunk.

A dolgozatok egy része egyes írókkal foglalkozik vagy monografiaszzerűleg: Vadnai Károly, Pákh Albert, ifj. Ábrányi Kornél, Justh Zsigmond, vagy csak bizonyos szempontból: Kazinczy véleménye kora szépirodalmáról, Csokonai költői fejlődése, Kisfaludy Sándor és Petrarca, Kossuth a szónok, Petőfi világnézete, Jókai versei, Jókai hatása a magyar regényirodalomra, a pesszimizmus Vajda, Reviczky és Komjáthy lírájában, Madách filozófiája *Az ember tragédiájában*, Gyulai Pál kiadatlan bírálati, a dekadencia és szimbolizmus a m. költészetben, kivált Ady verseiben. Egyes művekkel foglalkozik a *Zalán futásáról* és a *Bánk bán* szövegváltozatairól szóló dolgozat.

Tárgytörténeti dolgozatok: Mátyás király alakja a m. költészetben, népmesefeldolgozások az újabb m. költészetben, a Zách-monda drámai feldolgozásai, történeti tárgyú költészet a XVIII. sz. második felében. Műfaj- vagy irodalmi forma-történeti értekezések: A m. misztérium-dráma, Tar Lőrinc mondája és a vizionárius irodalom, a kath. vallásos énekek szerzői (az összes énekeskönyvek feldolgozása, a m. kath. imádságoskönyvek története 1711-ig, a m. történeti énekköltészet fejlődése a kuruckorig, a m. társadalmi regény kialakulása különös tekintettel a társadalmi rajz fejlődésére (a XIX. sz. első felében), a politikai dráma története, az újromantikus dráma.

Vannak az értekezések közt szellemtörténeti tanulmányok: szépirodalmi törekvéseink a XVIII. sz. végén s a XIX. sz. elején (az önálló, tudománytól független szépirodalom eszméjének kialakulása), régi könyvtáraink m. irodalmi anyaga (a XVIII. századig), a Nemzeti Ujság és a Hirnök politikai felfogása és története, az erdélyi jelleg a m. irodalomban (a legújabb kor irodalmára is kiterjeszkedik). Egy dolgozat verselméleti kérdéssel foglalkozik (a német antik vers és hatása a m. verselésre Kazinczyig), egy irodalomelméleti kérdésekkel, egy adalékot nyújt a magyarországi latin költészet történetéhez (Hanulik latin versei), egy pedig egy költői irány áttekintése (a XVIII. századvégi «népszerű» lírikusok).

Szándékosan említettünk meg minden kivonatot, hogy az érdeklődő szakembereknek minden feldolgozott tárgyra felhívjuk a figyelmét s bebizo-

nyíthassuk nekik, hogy a fiatal szerzők tanáraik vezetése alatt milyen sokoldalú munkát végeztek. Értékezéseik, mint a kivonatokból is látjuk, nyilván különböző értékűek, de egyikből sem hiányzik a szorgalom, a tárgyismeret, a teljességre és önállóságra törekvés. Értékes ígéretek, melyeknek legalább egy része, reméljük, valóra is válik.

SZINNYEI FERENC.

Rosnyai Dávid: Horologium Turcicum. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátva kiadta Dézsi Lajos. (Régi Magyar Könyvtár 38. szám.) Bpest, M. T. Akadémia, 1926. 8-r. 260 l.

Örvendetes jelenség, hogy a RMK. új életre kelt, és még örvendetesebb, hogy az a munka, amellyel a vállalat új szerkesztője a sorozatot folytatja, világirodalmi vonatkozásaival és épen azért nemzeti jelentőségével reá-szolgált szerepére. A sorozatnak még óhajtott sok kötete során (ide soroljuk a Versegly-kiadás folytatását, Dugonits *Etelkájának* új kiadását, a *Tarimenes utazását*, Pálóczi Horváth Ádám *Ötödfélszáz énekét* stb.) a *Horologium Turcicum* is egyike volt a tudományos világban a legkívánatosabbaknak, azoknak, amelyek kiadását leginkább sürgették. Nem gazdag XVII. századi prózánknek egyik becses emléke került vele napvilágra, a török-magyar — javarészt még homályos — irodalmi kapcsolatoknak egyik gyümölcse. Hálásak vagyunk Dézsi Lajosnak, hogy a tőle megszokott gondossággal és lelkiismeretességgel hozzáférhetővé tette. Irányi István, a kézirat utolsó tulajdonosa, aki azt Pulszky Ferenc útján a múzeumnak ajándékozta, még azt tartotta, hogy «ha nem is egyéb, de tán *nyelvészeti tekintetben* érdekes lehet». Kétségtelenül hasznát veszik a kiadásnak a nyelvészek is. De mikor Irányi ezt a gondolatát leírta, már két évtizede ismeretes volt Benfey Tódornak, a göttingai egyetem halhatatlan emlékezetű tanárának *Pancsatantra*-fordítása, avval a ma már végső megállapításaiban túlhaladott, de így is örökbecsű bevezetésével, amely a mesék vándorlásának történetében hosszú időn át, a pozitívizmus fénykorában irányt jelölt. A mesék eredetének ez az elmélete elfakult; de Benfey a *Pancsatantrára* sikeresen irányította vele a kontinens tudósainak figyelmét, s ha Marcus Landau alapvető könyvének (*Die Quellen des Dekameron*) hatalmas táblázatát a *Pancsatantra* elterjedtségéről megnézzük, akkor látszik meg igazán Benfey érdeme is, de Zoltán József, Báji Patay Sámuel és mindenekelőtt Rosnyai Dávid fordításainak jelentősége is. Nemzeti irodalmunk önértetét neveli, hogy a mesegyűjtemény Nasr-Allah perzsa filiatóinak sorában mindössze három XVII. századi európai fordítás szerepel s ennél régiebb egy sem): a francia, a spanyol és Rosnyaié.

A *HT.* kiadására valóban csak egy ember volt hivatott — Dézsi Lajos, a XVII. század magyar prózájának legalaposabb ismerője. A kérdéssel irodalomtörténeti szempontból sokat foglalkozott. Török ismereteivel — mint kevés embernek — módjában volt forrástanulmányokra is kiterjeszkednie. A kiadás, mintaszerű szöveggel, gondos jegyzeteivel igaz öröme lehet minden szakembernek, mint ahogyan ez Dézsitől várható volt is. Kivált a jegyzetekben nagy tudásának és fáradtságos munkájának eredményei szinte csillogóak.

De ne legyen tapintatlanság, ha azt is bátran kimondom, hogy a teljességgel elhibázott bevezetés sem egészében, sem részleteiben nem méltó

kerete a kiadásnak. A *HT.* bevezetésének két dologról kellene plasztikus képekben tájékoztatnia: az egyik a világirodalmi kapcsolat teljes perspektívája, a másik a magyar szöveg irodalmi jelentősége. Dézsi bevezetésének sarkalatos hibája, hogy ezeknek a szempontoknak egyikét sem világítja meg. Az első kérdésre egy mindössze negyedféllapnyi, száraz adathalmaz felel. Aki ezt, és csak ezt, olvassa, annak semmi fogalma nem lesz a *Pancsatantra* világirodalmi jelentőségéről. Az megtudja, hogy van egy *Tantrákhájika* és egy *Pancsatantra*, közös őznek származékai, az előbbi a régibb és egyszerűbb szerkezet, az utóbbinak van egy nagy csomó változata és származéka, köztük az Ali Cselebié és a XVIII. század elején Galland francia fordítása, s megismer egy vázlatos családfát. Ezek után Dézsi elmondja a *szír* fordítás előkerültének bár érdekes, de ide nem tartozó történetét. Ha az ősapával s a közvetlen elődökkel részletesebben nem foglalkozott, kár volt egy oldalhajtás történetére két lapot szánnia, egész fejezetet, amelynek végén — a további összefüggést hiába keresve — tanács-talanul állunk: miért kellett ezt megtudnunk? Szól tehát a *Pancsatantráról* két kis fejezet, az egyik az alig áttekinthető «származástana» (aki ismerni akarja, annak a fölsorolásból meg kell rajzolnia a családfát) s ebből a *P.* fontosságát nem érti meg, a másik elmond egy epizódot, amelynek Rosnyaihoz semmi köze sincs. Ehhez csatlakozik a *HT.* tartalma. (Legyen szabad megjegyeznem, hogy ez is nehézkes.) A bevezetésnek ez a része tehát még csak bepillantást sem ad abba a nagy kultúrába, amelyet a *Pancsatantra*, mint a világirodalomnak egy jelentős darabja jelent, s még csak nem is sejteti, hogy a Rosnyai fordításának ehhez tartozása mit jelent. A *P.* terjedésének Benfey megrajzolta csudálatos perspektívája ma is igaz: a távol Kelet költészetének egy jellemzően érdekes indája elindult és végigfutott az arabokon, perzsákon át, eljutott az európai kultúrába is: mindenütt gyökeret vert s nálunk is legalább három hajtása van. Ennek az önként kínálkozó s csak elgondolt képnek, Kelet és Nyugat érintkezésének s vele a keleti mesegyűjtemény jellemzésének a hiánya a helyenként pongyolán fogalmazott bevezetés legnagyobb hibája.

A másik föladat volt az értékelés kérdése, Rosnyai írói egyéniségének és jelentőségének megrajzolása. Ennek csak előmunkálatai Rosnyai életrajzi adatainak összeállítás, a török-magyar irodalmi kapcsolatok ismertetése és a forráskritika. Ezt az előkészítő munkát Dézsi elvégezte, de ennél tovább nem ment.

Dézsi bevezetésének legbecsesebb része a *HT.* és a *Hümájun-Námé* viszonyának megállapítása, a Guevarával való kapcsolat és a machiavellizmus megvilágítása, a Galland-féle fordítás párhuzamba vonása s a nyelvi méltatás (latin vegyítések, népies fordulatok), csak épen a szintézis hiányzik: mit jelent a *HT.* a XVII. század magyar irodalmában, hogy áll Rosnyai egész egyénisége és munkássága épen a XVII. század írói sorában. De a ki nem elégtő bevezetés sem rontja el örömlenket, hogy a *Horologium Turcicum* megjelent és ilyen, minden ízében gondos kiadásban jelent meg.

GÁLOS REZSŐ.

Jegyzetek a Régi Magyar Költők Tára VII. kötetéhez. Irta Szilády Aron. A M. T. Akadémia megbízásából sajtó alá rendezte és folytatta Dézsi Lajos. Bpest, 1926. A M. T. Akadémia. N. 8-r. 321—426. l.

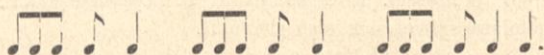
A Régi Magyar Költők Táranak sorozata értékes függelékkel bővült: az Akadémia kiadta az 1912-ben megjelent VII. kötethez (a XVI. századi költők gyűjteményének VI. kötetéhez) szóló jegyzeteket. A kiadványnak mintegy harmada Szilády hagyatékából való, kétharmada Dézsi Lajos műve. Felöleli a VII. kötetben szerepelt huszonkét költő életéről s műveiről szóló adatokat. A művek, melyeket sorra vesz, a XVI. század 60-as éveiből valók; de a sok részletprobléma s gondosan egybehordott aprólékos adat mögött szinte észrevétlenül felrajzolódik az egész korszak: a XVI. század félelmes szellemi földindulása, viharos és emésztő válságai. Az egyes írók harcoss vagy álmódó profilja ebbe a mozgalmas háttérbe olvad bele, s akár Dávid Ferenc, akár Bornemisza vagy Huszár Gál hányatott életének adatait olvaszuk, úgy érezzük, egyetlen portré áll előttünk: a XVI. század tragikus magyarságának képe.

A kiadvány értékes új adalékai közül megemlítjük az Aemilius Georgius-féle latin haláltánc-kommentárt, mely valószínűleg alapjául szolgált Pesti György *Halálról való emlékeztető énekének* (VII. 25. l.); Dézsi ezt a szöveget az 1554-iki baseli kiadás szerint közli (337—43. l.). Jelentős új adat, hogy töredékesen ugyan, de előkerült Huszár Gál *Keresztyeni Gyülekezésben való Isteni dicszereiteinek* (1574) második része is, melyről sokáig azt hitték, hogy az első rész végén olvasható bejelentése pusztá ígéret maradt. (14 levele megvan a N. Múz. RMK. I. 111/a. jelzetű példányában is.) Dézsi valószínűnek tartja, hogy ez a második rész az elveszett 1560-iki kiadás új lenyomata, melyet az 1566-iki váradi és az 1569-iki Szegedi-féle énekeskönyv alapul vehettek (359. l.). Besenyei Jakab Halcyon-feldolgozásával kapcsolatban közli a kiadvány Körösi Istvánnak az Illyés Bálint-féle kéziratban fennmaradt 1621-iki költeményét ugyane tárgyról (Barla Szabó János publikációja alapján, Vasárnapi Ujság 1864). A *Szilágyi és Hajmási*-nak a VII. kötetben közölt Vasady-kódexbeli szövegéhez pótlólag lenyomatja a Csoma-kódex variánsát is (378—81. l.).

Különösen érdekesek a *Szilágyi és Hajmási* históriájának ezúttal összegezett problémái. Ujból felvetődik a kérdés, mint a *Telamon—Kádár Kata*-paralell és a *Gismunda—Szép Julia*-analógia esetében, vagy amint felvethetjük a *Kádár István balladájának* s az *Árgirusnak* népi dallamai hallatára: milyen kapcsolat képzelhető széphistória, általában históriás ének és népballada között, hogyan találkozhatik a kettő? A nehézséget kétségkívül megnöveli, hogy bizonyos egységes, közös kultúra korában népi és műköltészeti anyag nem válnak szét élesen; egyik szakadatlanul merít a másiktól s átformáltan adja vissza, amit kapott.¹ Legvalószínűbb, hogy mindkét helyről kiinduló motivumoknak kell az ilyen közös produktumban találkozni: a széphistóriának, ha olasz novellából merít is, a nép között már régebben élő elemeket kell felvennie, hogy valóban népies olvasmányá,

¹ L. újabban Gragger Róbert, *Magyar népballadák* (A Napkelet könyvtára 19.) 1927. 34—39. l.

illetőleg énekké válhassék. Ebbe a probléma-körbe vág a versforma kérdése is. Lehetőséges, hogy az a ritmus-típus, melynek a *Szilágyi és Hajmási* versformája már komplikált, kibővült hajtása, eredetében nem magyar, hanem szláv; erre mutat, hogy a tót és morva népdalanyagban máig eléggé elterjedt.¹ De bizonyos, hogy a XVI.—XVII. századi magyar irodalomban igen népszerű, kedvelt forma volt, s főként a protestáns énekköltészetben (később katolikus énekeskönyvekben is) egész sor válfaját találjuk, az egyszerűbbtől a leghonyolultabbig. Arany *A magyar népdal az irodalomban* c. töredékes tanulmányában említi;² újabban Kodály Zoltán állította össze főbb típusait s jelölte meg a nép között még feltalálhatókat.³ Néhány dokumentumát Dézsi is megemlíti (371. l.). Érintsük itt főként a szorosabban idetartozókat: feltűnik többek között Szkhárosi Horvát Andrásnál (R.M.K.T. II. 199. l.), Szegedi Gergelynél (R.M.K.T. VI. 212. 218. l.), Szerémi Illyésnél (R.M.K.T. VII. 96. l.), Tinódinál (R.M.K.T. III. 359. l.), Sztáraynál (R.M.K.T. V. 75. 91. 101. 104. l.), Nagybánkainál (R.M.K.T. IV. 41. l.), Bornemisánál (R.M.K.T. VII. 208. 249. l.), Balassinál;⁴ ilyen sortípust mutatnak például a «Keserves szívvel Magyarországbán» (R.M.K.T. VI. 85. l.), «Óh mely félelem», «Mikor a sidó nemzet», «Immáron bétölt», «Teljes szívemből», «Szent vagy örökké», «Követi vala népek soksága» stb. kezdetű énekek is. A sortípust így jelölhetnők:

A strófaképletek pedig a szerint váltakoznak, hogy két vagy három ilyen sorból épülnek, vagy azt esetleg más típusú sorral kombinálják. A valamivel távolabb eső formák közül említjük Tinódinak *Az Vég Temesvárbán Losonczi Istvánnak haláláról* szóló énekét (R.M.K.T. III. 72. l.), melynek egy-egy sorát úgy kell képzelnünk, hogy benne a fent bemutatott sor három tagja közül az első elmarad; továbbá ugyanattól az *Egri história summáját* (U. o. 162. l.), Keeskeméti Vég-Mihály⁵⁵. zsolttárát (R. M. K. T. IV. 48. l.; a boroszlói kéziratban olvasható szövegének tanúsága szerint 1561-ből való) és az *Adhortatio mulierumot*, (U. o. 78. l.) melyeknek strófái viszont úgy épülnek, hogy az első 3, illetve 4 sort a fent bemutatott sor első két képletéből alkotják, utolsó sorukat pedig a 2. és 3. képletből. A variánsoknak ebből a gazdagságából nyilvánvaló, hogy tökéletesen meghonosodott formáról van szó, melyet az irodalmi technika pusztán a maga szükségletei szerint, szabad ritmikus invencióival alakít és módosít.

Befejezésül regisztráljunk néhány dallamtörténeti vonatkozást. Szerémi Illyés *Az igaz hitnek hasznáról* szóló énekének (VII. 94. l.) melódiaját elsőnek az 1751-iki kolozsvári ref. é. k. közli. Huszár Gál «Könyörögjünk

¹ L. Bartók Béla, *A magyar népdal* 1924. 208. és 209. sz. jegyzetét. Slovenské Spevy I. 346., 393. stb.

² *Hátrahagyott prózai dolg.* 1888. 21. 23.—24. l.

³ *A hitetlen férj.* Ethnographia 1915. 304. l.

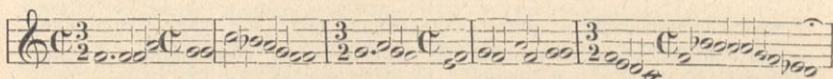
⁴ Dézsi kiad. I. XCIV.—XCV.. 37., 40., 71., 82., 171. l. L. még Rimay költeményeinek Radvánszky-féle kiadásában (1904) a 135., 153., 159., 198. l.

az Istennek» kezdetű énekét (VII. 105. l.) először az 1651-iki *Cantus Catholici*ban találjuk dallammal; Dávid Ferenc énekét) «Adjunk hálát mindnyájan» VII. 103. l.) az 1774-iki debreceni zsolnártüggelékben látják el először kótával, maga a dallam más szöveggel már az 1751-ki kolozsvári é. k.-ból ismeretes. Sajátságos dallammódosításra utal a *Historia az Szigetvárnak veszéséről*. A nótajelzés Tinódi *Szegedi veszedelmének* (R.M.K.T. III. 61. l.) melódiáját írja elő: Szertelen vesződelem. De Tinódi dallama 3×12. 13. szótagszámú strófaszerkezetre illik, a Névtelené pedig 4×11. (kivételesen 12). Úgy látszik tehát, az előadás megkívánta a dallam megkurtítását, összevonását.

Bornemisza Péter legrégebb fennmaradt versének, a *Cantio optimának* is ismerjük a dallamát. Nótajelzése ugyanis a «Mindenek meghallják» kezdetű zsolnártüggelékre utal (R. M. K. T. VI. 256. l.). Hogy a két ének közül melyik a régebbi, nehéz eldönteni; a 127. psalmust állítólag még 1560 előtt másolták (VI. 380. l.), legrégebb kiadásában (1566) azonban már Bornemisza énekét idézi nótájával (VII. 403. l.). Ez az utóbbi ének viszont aligha keletkezhetett 1565 előtt, hiszen szerzője Husztról datálja.

A «Mindenek meghallják» kezdetű zsolnártüggelék először Illyés István *Soltári énekei* (1693) között találjuk meg dallammal (133—34. l. CXXVI SOLTAR); később az 1751-iki kolozsvári és 1778-iki debreceni énekeskönyv is közlik a melódiát némi eltéréssel. Következzék itt az Illyés-féle dallam s állítsuk melléje Bornemisza szövegének első strófáját.

(Az eredetiben szopránkulcsban, szögletes kótatípusokkal.)

Siralmas énnéköm tetüled megváltom,
Áldott Magyarország tőled eltávoznom;
Valljon s mikor leszön jó Budában lakásom!

(R.M.K.T. VII. 207. l.)

A Jegyzetek kiadását, értékes anyaguktól eltekintve, azért is örömmel köszöntjük, mert jelét látjuk benne a R.M.K.T. sorozata újrafelvételének. Ez pedig nagyfontosságú, az egész régi magyar közműveltség megismerése szempontjából jelentős lépés volna és elementáris érdeke az irodalomtörténeti kutatásnak.

SZABOLCSI BENCE.

Két könyv Gyóni Gézáról. Boross István: Gyóni Géza. Mezőtúr, Török, é. n. 8-r. 91 l. — Balogh István: Gyóni Géza szibériai életrajza. Bpest, szerző kiadása, 1927. 8-r. III. 199 l.

Gyóni halálának két éves fordulóján ismét a hányatott életű s tragikus sorsú költő felé fordul az érdeklődés. Ennek az érdeklődésnek eredménye két könyv; az egyik Gyóni szibériai élettörténetét beszéli el, a másik az irodalomtörténet távlatába igyekszik állítani költészetét.

Boross István könyvében «Irodalomtörténeti tanulmány» alcímen Gyóni egyes versköteteteinek tartalmát mondja el a kótetek megjelenésének sorrend-

jében. De feladata nem merül ki ebben. Túlzott buzgalommal igyekszik kimutatni, milyen «sokat» tanult Gyóni Adytól, milyen hü tanítványa, sőt utánzója volt! Még a kuruc költészet hatását is Ady útján juttatná el Gyónihoz. (48. és 53. l.) Bántó, hogy Gyóni halálának két éves fordulóján készült, félig-meddig ünnepi megemlékezésszámba menő könyv Gyóni egy versét «pamflelsruerü költeménynek» nevezi (61. l.) s a háboru egyetlen igazi költőjét, aki a háború énekesének megmaradt minden küzdelme és szenvedése között is, pacifistának bélyegzi! (64. l.) A dolgozat laikus szempontok szerint, minden tudományos rendszer nélkül készült, még egy jobb doktori értekezés színvonalát sem üti meg. A szerző kritikai érzékének legjobb bizonyítéka, hogy Kéky Lajos kritikáit, cikkeit mellőzi, ellenben lépten-nyomon hivatkozik Marconnay Tibor «tétéleteire». Külön meg kell róni a könyv magyartalan, pongyola, sőt sok helyen lapos stílusát.

Balogh István, a költőnek fogolytársa és szenvedéseiben osztályosa, Gyóni szibériai életének rajzát írta meg. Katonasorsukat, harcaikat, küzdelmeiket, szenvedéseiket eleveníti meg addig a napig, amíg Gyóni temetésével be nem fejeződik a világháború egyik megrázó emberi tragédiája. Rapszodikus mondatokban, rövid drámai képekre tördelve tudunk meg mindent: fogságba esésüket Przemysl várában, útjukat a nagy orosz pusztákon keresztül Krasznajorkszig. Krónikás hűséggel és szenvedésekben, a testet-lelket ölő hadifogság kis örömeiben és nagy bánataiban osztozó hű barát mezeítésével számol be Gyóni életének jóformán minden napjáról. Utolsó napjainak és halálának leírása a könyv legmegrendítőbb része.

A könyv megírása nemcsak kegyeletes áldozat volt a meghalt jó barát és nagy költő emlékének, de hasznos szolgálat az irodalomtörténetnek is. Tárgyilagos beszámoló ez a könyv a költő életének utolsó esztendeiről, lelki harcairól, testi vívódásairól s haláláról. Közül Balogh néhány eddig ismeretlen és kiadatlan Gyóni-verset is, többet kiegészít és soknak mondja el a történetét. Megemlékezik Gyóni olvasmányairól, irodalmi terveiről is. A könyv legnagyobb jelentősége mégis az, hogy élesen megvilágítja a szenvedő, küzdő Gyóni emberi arcképét. Kár, hogy hangulatunkat gyakran megrontja az írónak zsúfolt, néhol magyartalan, a nyugatosok nyomán induló és érthetlenségbe vesző stílusa.

A kötet címe helytelen. Balogh nem Gyóni *szibériai életrajzát* írta meg, hanem Gyóni *szibériai életének rajzát* adta.

TÓTH LAJOS.

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM

1926.

I.

- Alszeghy Zsolt.* Jelentősebb irodalomtudományi alkotások. Irodalomtört. 244—250. l.
- Alszeghy Zsolt.* Jelentősebb szépirodalmi alkotások. I. Költők. II. Elbeszélők. Irodalomtört. 219—228. l.
- Angyal Dávid.* Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése. 1925. [1926] VIII., 735 l. — Ism. Dékány István. Prot. Szemle 220—224. l. — Magyarság 164. sz.
- B.* Új nyomok a lírában. Magyarság 277. sz.
- Balogh József.* Szent Gellért és a «Symphonia Ungarorum» III. M. Nyelv 266—273. l.
- Barcsai Károly.* Költők, írók jellemrajza. Győr 48 l. — Ism. Speneder Andor IK. 255—256. l.
- Baros Gyula.* Philemon és Baucis magyar földön. Különny. a Bud. Szemléből. — Ism. Szőnyi Sándor. Prot. Szemle 469. l.
- Baros Gyula.* Iréne tárgytörténetéhez. Irodalomtört. 249. l.
- Bartók Béla.* A magyar népdal 142 l. — Ism. Molnár Géza. P. Lloyd 208. esti sz. — Perényi József. Erd. Irod. Szemle 200—201. l.
- Borbély István.* A magyar irodalom története. II. köt. Kolozsvár. 1925. VIII., 409 l. — Ism. Gálos Rezső. IK. 320—323. l.
- Brisits Frigyes.* Irodalom és megújulás. Élet 438—440. l. — Uj Nemz. 232. sz.
- Császár Elemér.* A magyar hünmondák kérdésének mai állása. Irod. tört. Füzetek 2. sz. 31 l. — Ism. Kristóf György. Erd. Irod. Szemle 373—376. l. — U. a. U. o. 382—384. l.
- Császár Elemér.* A XX. század magyar irodalma kritikákban. Irodalomtört. Füzetek 5. sz. 63 l. — Ism. Rajka László. Pásztortűz 456. l. — Kristóf György. Erd. Irod. Szemle 373—376. l.
- Csokor.* Miskolci antológia. Szerkesztette Hajdu Béla és Bak János. Miskolc 183 l. — Ism. A. B. Napkelet 768. l.
- Dézi Lajos.* Verses görög regények és regék a régi magyar irodalomban. Szeged 24 l.
- Dóczy Jenő.* Irodalmi propaganda. Magyarság 265. sz.
- Dóczy Jenő.* Magyar lélek az irodalomban. Magyarság 195. sz.
- Eckhardt, Alexandre.* La Manekine, fille de Salomon, roi de Hongrie. Revue des Études Hongroises et Finno-Ougriennes. 1925. 280. l.
- Galamb Sándor.* Huszonöt év a magyar társadalmi dráma történetéből. Irod. tört. Füzetek 3. sz. 32 l. — Ism. Kristóf György. Pásztortűz 430. l. — Csűry Bálint Erd. Irod. Szemle 197—198. l. — Kristóf György U. o. 373—376. l.
- Galamb Sándor.* A magyar operett első évtizedei. Bud. Szemle 12. sz.
- Gálos Rezső.* Legrégibb bibliafordításunk. Irod. tört. Füzetek 9. sz. 40 l. — Ism. G. J. Uj Nemz. 239. sz. — Bitay Árpád. Erd. Irod. Szemle 376—377. l.
- Gulyás József.* A Perényiek a magyar irodalomban. Sátoraljujhely 22 l. — Ism. Tóth Lajos. IK. 253—254. l.

- Gulyás József.* Dolgozatok. Sárospatak 50 l. — Ism. H. B. Irodalomtört. 257—258. l. — Tóth Lajos. IK. 253—254. l.
- Gulyás József.* Forgácsok. Sárospatak 36 l. — Ism. Tóth Lajos. IK. 253—254. l. — Sárospataki Ifj. Lapok szept.
- Gulyás József.* Markalfi korához. IK. 242. l.
- György Lajos.* Az erdélyi magyarság szellemi élete. B. Szemle 204. köt. 50—72., 186—240. l. — Irod. tört. Füzetek 12. sz. 80 l.
- György Lajos.* A vécsi «Helikon.» Páztortüz 358—359. l. — V. ö. Nemz. Ujs. 164. sz.
- György, Ludwig.* Das geistige Leben der siebenbürgischen Ungarn seit 1919. Deutsch von H. Zillich. 7 (1) l.
- Hajnóczy Iván.* Apokrifák kódexeinkben. Irodalomtört. 248. l.
- Harsányi István.* A Ráday-graduál. IK. 224—232. l.
- Hóman Bálint.* A magyar hűnhagyomány és hűnmonda 1925., 107 l. — Ism. Kristóf György Erd. Irod. Szemle 382—384. l.
- Irodalmi Lexikon.* Szerkesztette Benedek Marcell 1927. [1926.], 4, 1224 l., 88 mell. — Ism. Komlós Aladár. Nyugat 877—878. l. — Schöpflin Aladár u. o. 969—970. l. — Esti Kurir 240. sz. — D. J. Magyarország 259. sz. — ö. r. U. o. 265. sz. — s. Nemz. Ujs. 253. sz. — v. l. Uj Nemz. 267. sz. — Turóczy-Trostler, Josef P. Lloyd 279. sz.
- K.* Harmadfél év magyar irodalomtörténete. Az Erő 2. sz.
- Kázmér Ernő.* Szlovenszkói magyar könyvtermék 1926-ban. M. Hirl. 294. sz.
- Kerényi Károly.* A Jávorfameze és a Midas-monda. EPhK. 285—288. l.
- Keszthelyi Helikon.* A Kisfaludy Társaság megbízásából szerk. Lakatos Vince. Keszthely 1925. 426, VI l. — Ism. Szinnyei Ferenc. IK. 248—249. l.
- Komlós Aladár.* Magyar költészet Szlovenszkon. Nyugat 396—399. l.
- Kozáky István.* A középkori haláltánc keletkezéstörténete. EPhK. 202—210. l.
- Kristóf György.* Szabad kritika. Páztortüz 348—351. l.
- Kristóf György.* Három jellemzés. Kolozsvár. — Ism. György Lajos. Páztortüz 550—551. l.
- Lírai antológia.* Szlovenszko és Ruszinszko magyar költőinek alkotásai-ból szerkesztette Sziklay Ferenc. Berlin 174 l. — Ism. Literatura 10. sz. — Kállay Miklós Nemz. Ujs. 265. sz. — Kázmér Ernő. M. Hirl. 283. sz.
- Magyar irodalmi lexikon.* Főris Miklós és Tóth András közreműködésével szerkesztette Ványi Ferenc. Atnézték Dézsi Lajos és Pintér Jenő. I. félkötet. 320 l. — Ism. M. N. Napkelet 975—977. l. — Csüry Bálint Páztortüz 429—430. l. — B. Hirl. 148. és 293. sz. — M. Ujs. 170. sz.
- Máté Károly.* A magyar önéletírás kezdetei. Pécs. Különny. a Minervából. — Ism. H. B. Irodalomtört. 234. l.
- Moravcsik Gyula.* Attila és Buda. EPhK. 195—202. l.
- Mósa József.* Az erdélyi nyelvíveleők. B. Hirl. 184. sz.
- Nagy László, S.* Az erdélyi irodalmi küzdelmek hőskorából. Lira 83—84. l.
- Pintér Jenő.* Magyar irodalomtörténet a művelt közönség számára 362 l. — Ism. B. E. Kath. Szemle 507—508. l.
- Rass Károly.* Szegénység és gazdagság az irodalomban. Páztortüz 519—521. l.
- Régi magyar versek a gróf Zichy-család zsélyi levéltárából. Közli Dézsi Lajos. IK. 218—224. l.
- Siklóssy László.* Az Erdélyi Simplicissimus. Páztortüz 369—373. l.
- Szabó József, S.* A debreceni ref. kollegium tanárai és kiváló növendékei 1549—1925. Debrecen N. 8-r. 110. l. — Ism. Zs. F. IK. 247—248. l.
- Széchi Franz.* Italienisch-ungarische literarische Beziehungen. P. Lloyd 217. esti sz.
- Szendrey Zsigmond.* Történeti népmondáink. Ethnogr. 29., 78., 132., 183. l.
- Szinnyei Ferenc.* Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig. I-II. köt. 292, 370 l. — Ism. Zsigmond Ferenc. IK. 245—247. l. — Várdai Béla Kath. Szemle 443—445. l. — Tolnai Vilmos. Minerva 342—348. l. —

Baros Gyula. Prot. Szemle 463—464. l. — sz. k. B. Hirl. 298. sz. — V. M. Kultúra 418. l.

Szinnyei Ferenc. A regény 108 l. — Ism. Horváth Béla. Irodalomtört. 232—234. l. — Császár Ernő. IK. 324. l. — Haitsh Ilona. Napkelet 970—971. l. — P. Lloyd 147. sz. — György Lajos. Erd. Irod. Szemle 372—373. l.

Szinnyei József. A Halotti Beszéd hang- és alaktana. II. M. Nyelv 229—260., 300—317. l.

Timár Kálmán. Adalékok kódexeink forrásaihoz. II—III. IK. 169—184., 264—270. l.

Tóth Lajos. A nemzeti eszme és irodalmunk. Bácskai Élet 169—170. l.
Tronchon, Henri Les débuts de la littérature hongroise en France. Revue des Études Hongroises et Finno-Ougriennes 1925. 165. l.

Váth János. Beszámoló a tudományos irodalomról. Vasárnap 372—374. l.
Váth János. A könyv krízise. Vasárnap 524—525. l.

Verő György. A Népszínház Budapest színi életében 1875—1925. 1925. VIII., 331. l. — Ism. Rédey Tivadar. Századok 748—751. l.

Zlinszky Aladár. Érzelmekifejezés a lírában. Minerva 202—223. l.
Zulawski Andor. Irodalmunk új nemzeti hivatása. Bácskai Élet 187—190. l.

Zs. Erdélyi írók háborúsága. Élet 371. l.

II. Egyes írók.

Ábrahám Ernő. P. Révészek. Dráma 2 felvonásban. Bemutatta a Kamara Színház 1926 dec. 10-én.

Ady Endre. Poésies. Carasso-Zuckerman del fordítása. — Ism. Literatura 8. sz. Ady Endre egy kiadatlan levele. Magyarság 148. sz.

Schöpflin Aladár. Az elkárhozott Ady. Nyugat 147—148. l.

Szomaházy István «Csak akkor adják ki a könyvemet, ha elegendő előfizető jelentkezik». Ady Endre első pesti kötetének megjelenése. Az Est 159. sz.

Tiedler Zsigmond. Ady és a «Szocializmus». Szocializmus 114—116. l.

Ifj. Zulawski Andor. Petőfi—Ady. 1925. 106 l. — Ism. Tóth Lajos. Bácskai Élet 219—220. l.

A költő sirja. Esti Kurir 244. sz.

Ravasz püspök beszéde az «elkárhozott Ady»-ról. Magyarság 151. sz.

Ravasz László nyilatkozata az Ady-problémáról. Magyarság 160. sz.

Anka János. A fűszál evangéliuma. 116 l. — Ism. Brisits Frigyes. Élet 511. l.

Anonymous. Magyar Anonymous. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről. Fordította, bevezetéssel, jegyzetekkel és térképpel ellátta Pais Dezső. Napkelet könyvtára 14. sz. 152 l. — Ism. Tolnai Vilmos. IK. 323—324. l. — Bartoniek Emma. Napkelet 869—871. l. — Pásztortűz 502. l. — Literatura 8. sz. — yn. M. Ujs. 87. sz. — Bitay Árpád. Erd. Irod. Szemle 395—396. l.

Ányos Pál. Toldy Ferenc levele Ányos Pál életrajza ügyében. IK. 242—243. l.

Áprily Lajos. Rasmussen hajóján. Berlin 62 l. — Ism. Rass Károly. Pásztortűz 621—622. l.

Arany János. Császár Elemér. Arany János képzelete. II—III. IK. 161—168., 257—263. l.

Császár Elemér. Arany János. Irod. tört. Füzetek. 8. sz. 18 l. — Ism. G. J. Új Nemz. 239. sz.

Lukinich Imre. Arany János életéhez. IK. 300—304. l.

Szombach Godehárd. Esmények és női ideálok Arany költészetében. Vasárnap 497—500. l.

Szalonta égése. Arany János levele Petőfi Sándorhoz. Új Nemz. 225. sz.

Katona József két kéziratos drámája és Arany János kézirata a Nemzeti Színházban. 8 Orai Ujs. 294. sz.

Babits Mihály. 1. Das Kartenhaus. Berlin. — Ism. s. gy. Az Est 171. sz. — 2. Kentaurenschlacht. Berlin. — Ism. Magyarság 277. sz.

- Karinthy Frigyes.* Bevezető Babits Mihály szerzői estjén. Nyugat 651—653. l.
- Schöpfung Aladár.* Babits Mihály szerzői estje. Nyugat 710—711. l.
- Baja Mihály.** Oh, szép ifjúságom. Békéscsaba 161 l. — Ism. Zsigmond Ferenc. Prot. Szemle 585—587. l. — n. Sárospataki Ifj. Lapok október.
- Bakonyi Károly.** *Harsányi Zsolt.* Bakonyi Károly. Nyugat 789—790. l.
- Balassi Bálint.** *Waldapfel József.* Balassi költeményeinek kronológiája. IK. 185—210., 271—285. l.
- Balázs Győző.** Virágok. Miskolc 73 l. — Ism. P. L. Sárospataki Ifj. Lapok október.
- Balogh István.** Hó—Fa. 112 l. — Ism. Szegedi István. Prot. Szemle 587—588. l. — P. Élet 292. l.
- Bánóczy József.** Sz. L. Bánóczy József. P. Napló 265. sz.
- Alexander Bernát.* Josef Bánóczy. P. Lloyd 264. esti sz.
- Bányai László.** Lázár lakomája. — Ism. Magyarország 271. sz.
- Bársony István.** Magyar természeti és vadászati képek 218, 21 l. — Ism. Zlinszky Aladár. Napkelet 167—168. l. — P. Élet 312. l. — Váth János M. Kultúra 419. l. — r. r. Új Nemz. 251. sz.
- Bartóky József.** 1. Forgács 186 l. — Ism. B. Hirl. 289. sz. — 2. Jelenések 69, 2. l. — Ism. B. Hirl. 289. sz. — 3. Semper idem 271, 1 l. — Ism. B. Hirl. 289. sz. — R. G. M. Hirl. 289. sz.
- Batsányi János.** Kreskay Imre levele Batsányihoz. Közli Császár Elemér. IK. 316—318. l.
- Bayer József.** *Császár Elemér.* Bayer József emlékezete 58 l. — Ism. Baros Gyula. Prot. Szemle 584—585.
- Béketty László** l. **Raggamby András.**
- Benedek Elek.** *Benedek Marcell.* Benedek Elek: a mesemondó. Literatura 10. sz.
- Beöthy Zsolt.** *Négyesy László.* Beöthy Zsolt emlékezete. é. n. 12-r. 34 l. — Ism. Kocsis Lénárd. IK. 249—250. l.
- Berda József.** Áradás. — Ism. Hevesy Iván. Nyugat 310. l. — Esti Kurir 153. sz. — T. P. Lloyd 171. esti sz.
- Berde Mária R.** 1. Szent székelyen. Marosvásárhely 1925. — Ism. Kiss Ernő Erd. Irod. Szemle 315—333. l. — 2. Haláltánc 1924. 262 l. — Ism. Kiss Ernő Erd. Irod. Szemle 315—333 l. — 3. Romuald és Andriána. Pozsony. — Ism. Kiss Ernő Erd. Irod. Szemle 315—333. l.
- Kiss Ernő.* R. Berde Mária. Páztortűz 506—508. l.
- Berzsényi. D. J.** Dániel gazda Pesten. Magyarország 206. sz.
- Gulyás József.* Berzsényi és Horátius. IK. 319. l.
- Jancsó Béla.* Nemzetes Berzsényi Dániel. Nyugat 222—228. l.
- Bethlen Margit, gróf.** A boldog sziget Istene és egyéb elbeszélések. 1925. 120 l. — Ism. Literatura 9. sz.
- Birinyi József.** Tavaszí lángok. Baja. 1925. — Ism. Martinek Aladár. Bácskai Élet 173—174. l.
- Biró Lajos.** 1. Házasság. 178 l. — Ism. Gró Lajos. Szocializmus 339—340. l. — 2. Az élet arénája 260 l. — Ism. Literatura 9. sz. — 3. ToINETTE vagy Dubarry grófné a XX. században 191 l. — Ism. Gró Lajos Szocializmus 399—340. l.
- Blaskó Mária.** Maruszjá 116 l. — Ism. Müller Lajos. Kath. Szemle 508—509. l. — Zs. Élet 392. l. — Kovács György. M. Kultúra 419. l.
- Bódás János.** Új titkok előtt. Pápa 80 l. — Ism. Szegedi István. Prot. Szemle 587—588. l.
- Bodnár Gyula.** Hattyudal 48 l. — Ism. H. L. Irodalomtört. 255—256. l.
- Bodrogközy Zoltán.** sz. k. Új Irók. B. Hirl. 223. sz.
- Böszörmény Zoltán.** A gálya prédikátora 112, (1) l. — Ism. b—y. M. Hirl. 271. sz.
- Budaváry László.** Könyvek a keresztén. 121 l. — Ism. Zr. Irodalomtört. 231. l. — Te—het. Ország-Vitág 253. l.

- Csathó Kálmán.** Lányok, anyák, nagyanyák. 1927. 352 l. — Ism. Kállay Miklós. Nemz. Ujs. 285. sz. — Sebestyén Károly. P. Lloyd 282. esti sz.
- Csengery Antal.** *Lukinich Imre.* Lettre d'Édouard Sayous à Antal Csengery. Revue des Études Hongroises et Finno-Ougriennes 1925. 292. l.
- Csermely Gyula.** Regényes történet. Brassó. — Ism. (k. e.) Pásztorház 336. l.
- Csokonai.** Csokonai egy ismeretlen verse. Közli Gulyás József. Ethnogr. 90. l.
- Gulyás József.* Rhédeiné gyászjelentése. IK. 241—242. l.
- Kerényi György.* Egy Csokonai-vers két dallama. IK. 234—237. l.
- Csulyak István, Miskolczi.** *Harsányi István.* Egy Ráday Pálnak tulajdonított régi ének igazi szerzője. IK. 232—234. l.
- Harsányi István.* Miskolczi Csulyak István élete és munkái. Debrecen N. 8-r. 25 l. — Ism. Tóth Lajos. IK. 254—255. l.
- Csűrös Zoltán.** A fejedelem bujdosik. Tahitótfalu. 127, (2) l. — Ism. B. Hirl. 277. sz.
- Darkó István.** Zuzmara. Berlin 186, (2) l. — Ism. Szinnyei Ferenc. Napkelet 973—975. l. — Komlós Aladár. Nyugat 309—310. l. — P. Élet 471. l. — Kállay Miklós. Nemz. Ujs. 195. sz.
- Darnay Kálmán.** Testőrszerelmek. 295 l. — Ism. Baros Gyula. Napkelet 875—877. l. — l—k—. B. Hirl. 148. sz. — Kállay Miklós. Nemz. Ujs. 193. sz. — r. r. Uj Nemz. 195. sz.
- Deák Ferenc.** *Szell Kálmáné Vörösmarty Ilona.* Emlékeim Deák Ferenc politikai és magánéletéből. É. n. 152 l. — Ism. Szira Béla. Irodalomtört. 258. l. — Szinnyei Ferenc. Kath. Szemle 445—446. l. — Hamvas József. Prot. Szemle 457. l. — Zs. Élet 372. l. — y. Magyarság 160. sz. — Ferdinándy László M. Kultúra 476. l.
- Demeter György.** Zrinyi pandurja. 160 l. — Ism. —s. M. Ujs. 151. sz. — Nemz. Ujs. 206. sz. — P. Lloyd 205. és 270. esti sz.
- Demeter György.** sz. k. Uj írók. B. Hirl. 223. sz.
- Dienes Adorján.** Dani bácsi esetei. Kassa 234. l. — Ism. V. Kath. Szemle 509—510. l.
- Draskóczy Ilma, J.** Lélekrengés. Temesvár. 1925. — Ism. Rass Károly Pásztorház 406. l.
- Endrődi Sándor.** *Szabó Richárd.* Endrődi Sándor. Irodalomtört. Füzetek 6. sz. 36 l. — Ism. Literatura 9. sz. — Kristóf György. Erd. Irod. Szemle 373—376. l.
- Erdős Renée.** Bátor Herzfeld Clarissz. 361 l. — Ism. r. B. Szemle 203. köt. 317—320. l. — U. a. Pásztorház 455—456. l. — K. S. P. Lloyd. 183. esti sz.
- Fáklya.** Evelin keringő. Ism. —k—. r. Bácskai Élet 39. l.
- Falu Tamás.** Kicsinyesek. Berlin 128 l. — Ism. H. L. Irodalomtört. 230. l. — r. r. Uj Nemz. 230. sz.
- Faragó Dezső.** Ha megkérdeznének. Szép Ernő előszavával 105 l. — Ism. Literatura 10. sz. — ifj. Halmay Elemér. Kelet Népe. december.
- Fekete József.** A Nap fia. — Ism. V. M. M. Család 171. l.
- Finta Gergely.** *Walter Gyula.* Finta Gergely. Pásztorház 550 l.
- Fodor László.** Szeretek egy színésznőt. Vigjáték 4 felvonásban. Bemutatta a Magyar Színház 1926. okt. 2-án.
- Földes Imre.** Egy férj eladó. Vigjáték 3 felvonásban. Bemutatta a Belvárosi Színház 1926 dec. 30-án.
- Földi Mihály.** Bubi. Vigjáték 3 felvonásban. Bemutatta a Magyar Színház 1926. szept. 11-én.
- Frankenburg Adolf** levele Hazuchához. Magyarság 294. sz.
- Fülöp József.** Vergődik, lázad az lelkem. Szeged. — Ism. Kiss Ernő Pásztorház 551. l.
- Gárdonyi Géza.** 1. A kapitány 214 l. — Ism. Kéky Lajos. Prot. Szemle 457—461. l. — 2. Vallomás. 227 l. — Ism. Kéky Lajos. Prot. Szemle 457—461. l. — 3. Zivatar pékéknél. 159 l. — Ism. Kéky Lajos. Prot. Szemle 457—461. l.
- Amon Vilmosné.* Gárdonyi Géza siremléke. Élet 371—372. l.
- Benkóczy Emil.* Apróságok Gárdonyiról. M. Család 197—198. l.

- Benkőczy Emil.* Gárdonyiék egri önképzőköre. M. Család 172—174. l.
Csoór Gáspár. Gárdonyi reliquiák. P. Hirl. 148., 154., 160., 166., 172.,
 178., 184., 195., 203., 213., 219., 225., 231., 243. sz.
Gárdonyi József. Életrajza. Hatalmas harmadik? P. Hirl. 207. sz.
Gárdonyi József. Hogyan írta meg Gárdonyi Géza az Annuskát? Magyar-
 ság 149. sz.
Gárdonyi József. Gárdonyi halotti maszkja. M. Család 273. l.
Gopcsa László. Gárdonyi és Mikszáth. M. Család 244. l.
Köveskúti Jenő. Gárdonyi. Nemz. Ujs. 257. sz.
Molnár Jenő. Új dokumentumok Jókairól és Gárdonyiról M. Hirl. 294. sz.
Molnár Jenő. Don Vigoletől Göre Gáborig. M. Hirl. 174. sz.
Kéký Lajos. Gárdonyi Géza. Irod. tört. Füzetek 7. sz. 40 l. — Ism.
 G. J. Uj Nemz. 239. sz. — Kristóf György. Erd. Irod. Szemle 373—376. l.
Szabolcska László. Gárdonyi Géza élete és költészete. Temesvár 135 l. —
 Ism. Vita Zsigmond. Erd. Irod. Szemle 198—199. l.
Gergely Sándor. 1. «Achrem Fickó csudálatos élete» 320 l. — Ism. Ggy.
 Szocializmus 381—382. l. — 2. Játszik az utca. 83, (4) l. — Ism. M. Hirl.
 265. sz.
Gulácsy Irén, Páifyné. 1. Hamueső. Kolozsvár 1925. — Ism. Bodor Aladár.
 Prot. Szemle 461—463. l. — Kiss Ernő. Erd. Irod. Szemle 165—185. l. —
 2. Fergeteg! Kolozsvár 1925. 248 l. — Ism. Kiss Ernő. Erd. Irod. Szemle
 316—333. l.
Gyallay Domonkos. Vaskenyéren. Pásztortűz könyvtár 9. sz. Kolozsvár
 181 l. — Ism. György Lajos. Pásztortűz 622. l. — Kiss Ernő. Erd. Irod.
 Szemle 165—185. l.
Gyalui Farkas. *György Lajos.* Gyalui Farkas. Pásztortűz 554—556. l.
Gyárfás Elemér. Egyenes úton 1901—1926. Dicsőszentmárton. — Ism.
 Mezey Mihály Zoltán. Pásztortűz 431. l.
Gyóni Géza. Versek 196 l. — Ism. Marconnay Tibor. Prot. Szemle
 329—331. l.
Györy Kálmán. Tűz a sivatagban. — Ism. Vajthó László. Prot. Szemle
 465. l.
Gyulai Pál. Irodalmi Emlékei. Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta
 Papp Ferenc 185 l. — Ism. György Lajos. Pásztortűz 622—623. l. — sz. k.
 B. Hirl. 296. sz. — M. Hirl. 277. sz.
 Gyulai Pál levelei Szász Károlyhoz. Közli György Lajos. Erd. Irod.
 Szemle 232—237. 458—467. l.
Balogh Jenő. Gyulai Pál és a M. Tudományos Akadémia. Ak. Ért.
 84—95. l.
Berzeviczy Albert. Gyulai Pál emlékezete. Ak. Ért. 77—81. l.
Bisztray Gyula. Gyulai Pál a kritikáról. Pásztortűz 376—377. l.
Jónás Károly. Gyulai Pál mint a Budapesti Szemle szerkesztője. IK.
 314—315. l.
Mitrovics Gyula. Gyulai Pál esztétikája idézetekben. (Kultúra és Tудо-
 mány) 163 l. — Ism. Papp Ferenc. IK. 244—245. l. — Telepi Ákos. Nap-
 kelet 768—769. l. — Medveczky Károly. Prot. Szemle 637—639. l. — sz. k.
 B. Hirl. 172. sz. — Uj Nemz. 201. sz.
Papp Ferenc. Gyulai Pál, a költő. Pásztortűz 568—570. l.
Voinovich Géza. Gyulai Pál emlékezete. Ak. Ért. 95—113. l.
 —y. Apróságok Gyulai Pál életéből. Magyarság 184. sz.
Zoltvány Irén. Gyulai Pál emlékezete. Kath. Szemle 513—530. l.
Zoltvány Irén. Gyulai Pál, a kritikus. Nemz. Ujs. 216. sz.
Hangay Sándor. Nemere 208 l. — Ism. Sz. B. Irodalomtört. 256. l.
Hárs Alice. Fehér hajón. Baja 1925. 50 l. — Ism. Zámbó Béla Géza.
 Bácskai Élet 74—75. l.
Hársányi Lajos. A boldog költő 96 l. — Ism. s—l— Nemz. Ujs. 277. sz. —
 Uj Nemz. 294. sz.
Hársányi Zsolt. Páter Benedek. Dráma 1 felvonásban. Bemutatta a Kamara-
 színház 1926 dec. 10-én.

- Harsányi Zsolt, I. Mikszáth Kálmán.**
Hatvany Lajos. Gyulai Pál tanítványa. M. Ujs. nov. 13. sz.
Hatvany Lili. Az az ember... 217 l. — Ism. Schöpflin Aladár. Nyugat 156—157. l. — Gyulai Ágost. Élet 352. l. — (—szym—) Esti Kurir 179. sz. — Farkas Zoltán. Magyarország 160. sz. — Kovács György. M. Kultúra 420. l. — Hevesi András. 8 Oraí Ujs. 195. sz. — P. Lloyd 157. reg. sz.
- Havas István.** Virágénekek 1925. 96 l. — Ism. H. L. Irodalomtört. 230. l.
Hegedüs Lóránt. I. Halhatatlanok útja. 1926. 148 l. — Ism. Mitrovics Gyula. Prot. Szemle 644—646. l. — 2. Mikor a háború meghal. 240 l. — Ism. Surányi Miklós. Nemz. Ujs. 148. sz.
- Hegy István, Agyagfalvi.** A véres kardot körülhordozom. 112 l. — Ism. H. L. Irodalomtört. 255. l. — P. Élet 332. l.
- Heltai Jenő.** 1. Az utolsó bohém. 157 l. — Ism. P. Napló 287. sz. — 2. Az asszony körül 256 l. — Ism. R. Élet 539. l. — Esti Kurir 269. sz. — Relle Pál. M. Hirl. 253. sz. — Sz. P. Napló 257. sz. — 3. Papírkosár 156 l. — Ism. Esti Kurir 286. sz. — R. P. M. Hirl. 289. sz. — Sebestyén Károly. P. Napló 284. sz. — P. Lloyd 276. esti sz. — 4. A Vénusz-bűnügy 66 l. — Ism. r. r. Uj Nemz. 201. sz.
- Herczeg Ferenc. D. J.** Herczeg Ferenc és az ifjúság. Magyarország 294. sz.
Horváth János. Herczeg Ferenc. Irod. tört. Füzetek 1. sz. 28 l. — Ism. Kristóf György. Erd. Irod. Szemle 373—376. l.
Petri Mór. Herczeg Ferenc és a Petőfi-Társaság. B. Hirl. 148. sz.
Rubinyi Mózes. Herczeg Ferenc. 31. (1) l.
Surányi Miklós. Herczeg Ferenc. B. Szemle 204. köt., 161—185. l.
Zsigmond Ferenc. Herczeg Ferenc. Az Erő 4. sz.
- Hómann Károly.** A félszemű medve. 198. l. — Ism. M. I. B. Hirl. 293. sz.
Iritz Mancsi, Tarnóczyne. Mesél a csönd. Arad. 109. l. — Ism. Vasárnap 550. l.
- Jaczkó Olga, N.** Csendes mederben. Elbeszélések. Ungvár 1925. — Ism. P. Élet 292. l.
- Jakab Ödön.** Este felé. 191 l. — Ism. L-sz. P. Napló 287. sz.
- Jankovics Marcell.** Az udvari bolond. Pozsony 281 l. — Ism. H. Élet 492. l. — Tamás Lajos. Pászortűz 526. l. — r. r. Uj Nemz. 259. sz.
- Járnó József.** Szakadó kötelek. Kassa. — Ism. Sándor Imre. Nyugat 968—969. l.
- Jókai. Divald Kornél.** Jókai lelke. A Szt. István. Ak. Ért. 1925. 2. sz.
Jablonkay Gábor. Jókai és a történelmi érzék. M. Kultúra 488—498. l.
Lestyán Sándor. Jókai Mór a «színész nő férje» és Laborfalvy Róza íródeákja. Ujság 283. sz.
- Molnár Jenő.** Új dokumentumok Jókairól és Gárdonyiról. M. Hirl. 294. sz.
- Nagy Sándor.** Jókai. 1925. 112 l. — Ism. (hl.) Irodalomtört. 258—259. l.
Négyesy László. Megnyitó beszéd. A Szt. István Ak. Ért. 1925. 2. sz.
Tóth Béla. En marge des traductions françaises de Jókai. Revue des Études Hongroises et Finno-Ougriennes 1925. 285. l.
- Vass Vince.** Jókai kávinizmusa. — Ism. Hamvas József. Prot. Szemle 635. l.
- Wertheimer, Eduard von.** Fürst Bismarck und Maurus Jókai. P. Lloyd 161. esti sz.
- Zombory Andor.** Hölgyfutár. — Délibáb. — Színházi Láteső. Az Est 166. sz.
- Jósika Miklós. Kristóf György.** Jósika Miklós Abafijának tizenkettedik kiadása. Pászortűz 410—412. l.
- Juhász Árpád.** Úri kaszinó. Kassa. — Ism. Sándor Imre. Nyugat 968—969. l.
- Kájoni János. P. Németh Gellért.** Kájoni János, a régi Erdély kultúr-munkása. Pászortűz 320—323. l.
- Káldi György. Martin Aurél.** Káldi György emlékezete. Kath. Szemle 584—592. l.
- Kapi Béla.** Az Úr oltalmában. — Ism. K. D. Napkelet 977—978. l. — Szigethy Lajos. Prot. Szemle 453—454. l.

- Karinthy Frigyes.** Drámák ecetben és olajban. 205, (3) l. — Ism. M. Hirl. 294. sz.
- Károli Gáspár.** *Herzog József.* Károli Gáspár második házassága. Prot. Szemle 562—563. l.
- Kassák Lajos.** Tisztaság könyve. — Ism. Komlós Aladár. Nyugat 470—472. l. — Literatura 7. sz. — Dóczy Jenő. Magyarság 236. sz.
- Katona József.** *Hajnóczy Iván.* Katona József Kecskeméten. Horváth János előszavával. Kecskemét 61 l. — Ism. Hegedűs Zoltán. IK. 325—326. l. — Gálos Rezső EPhK. 238—239. l.
- Horváth János.* Jegyzetek Bánk bán sorsáról. Napkelet 811—838. l.
- Nagy Margit.* Katona József egy prózának nézett verse. Napkelet 992. l.
- Katona József két kézirat drámája és Arany János kézírata a Nemzeti Színház könyvtárában. 8 Órai Ujs. 294. sz.
- Kecskeméthy Aurél.** Kákay Aranyos vagyis Kecskeméthy Aurél, a modern béruóságírás ősapja. Literatura 9. sz.
- Kecskeméti Ferenc.** Halálból-életre. Túrkeve. — Ism. Vajthó László. Prot. Szemle 465. l.
- Kelemen Viktor.** Gó! Vigjáték 3 felvonásban. Bemutatta a Belvárosi Színház 1926 okt. 20-án.
- Keller Imre.** Irodalmi mozaikok. Kassa. 1926. — Ism. Is. Élet 492. l.
- Kemény Zsigmond.** *Jancsó Béla.* Zsigmond báró. Nyugat 682—686.
- Kerecseny János.** Kerecseny várkapitány. — Ism. Szarka Géza. Napkelet 776. l.
- Kincs István.** *Vas Tamás,* Kincs István. Élet 514—516. l.
- Kisfaludy Sándor.** *Csák Arpád.* Kisfaludy Sándor két ismeretlen levele. Zalamegyei Ujs. 120. és 263. sz.
- Gyalui Farkas.* Ujfalvy Sándor emlékirataiból és levelezéséből. Kisfaludy Sándor ismeretlen levelei. Páztortűz 595—599. l.
- Tóth Béla.* A Kisfaludy-regék utánzatai. IK. 211—217. 286—299. l.
- Kiss Ernő, Balásfalvi.** Az élet fia. Tahitótfalu. — Ism. Szarka Géza. Napkelet 776. l. — Vajthó László. Prot. Szemle 465. l.
- Kiss Géza, Hegyaljai.** Császár és lelkipásztor. Miskolc 158 l. — Ism. K. D. Napkelet 977—978. l.
- Kiss Ida.** Kalászcserdüléskor. 1925. 69 l. — Ism. Walter Gyula. Páztortűz 430—431. l.
- Kiss József.** *Rubinyi Mózes.* Kiss József élete és munkássága. 160 l. — Ism. M. Hirl. 242. sz.
- Klement Ilona.** Fehér tüzek. Székesfehérvár. 16-r. 100 l. — Ism. Vincze József 588. l.
- Kodolányi János. 1.** Kántor József megdicsőülése. 198 l. — Ism. Marconnay Tibor. Prot. Szemle 647—648. l. — P. Élet 511—512. l. — B. Gy. Az Est 260. sz. — M. Hirl. 242. sz. — Sz. P. Napló 257. sz. — 2. Börtön. 1925. 127 l. — Ism. —ky —s. B. Szemle 316—320. l. — 3. Szép Zsuzska. 1924. 112 l. — Ism. —ky —s. B. Szemle 316—320. l.
- Kollár László.** A mesélő dervis. Kassa. — Ism. G. J. Uj Nemz. 263. sz.
- Komáromi János. 1.** Zug a fenyves. 1924. 168 l. — Ism. Literatura 9. sz. 2. Hat völégény. 189 l. — Ism. Zs. Élet 539. l. — V. T. M. Hirl. 289. sz. — Dóczy Jenő. Magyarság 289. sz. — —s. M. Ujs. 158. sz. — 3. Az idegen leány. 207 l. — Ism. Zs. Élet 538. l. — Dóczy Jenő. Magyarság 589. sz. — —s. M. Ujs. 158. sz.
- Balla Borisz.* Két regényíró. Új élet 35—37. l.
- Komjáthy Aladár.** A végtelen felé. 1925. 16-r. 126 l. — Ism. Gáspár Jenő. Uj Nemz. 223. sz.
- Komor András.** Jane and Jonny. 152 l. — Ism. i. p. Esti Kurir 286. sz. M. Hirl. 277. sz. — Sz. P. Napló 246. sz.
- Koplik Gyula.** Földimádók 76 l. — Ism. G. J. Uj Nemz. 263. sz.
- Kortsák Jenő.** A vasláda. Pécs 153 l. — Ism. r. r. Uj Nemz. 230. sz.
- Kós Károly.** Varju-nemzetség. Kolozsvár 1925. — Ism. Kiss Ernő. Erd. Irod. Szemle 165—185. l.

- Kosztolányi Dezső.** Édes-Anna. (4), 264, (2) l. — *Ism. n. a. Esti Kurir* 290. sz. — *sz. k. B. Hirl.* 292. sz. — *f. g. M. Hirl.* 279. sz. — *Nemz. Ujs.* 172. sz. — *F. Z. M. Ujs.* 162. sz. — *R. I. P. Hirl.* 288. sz. — *Kárpáti Aurél. P. Napló* 298. sz. — *Sebestyén Károly. P. Lloyd* 293. esti sz.
- Kovács Antal.** A szív húrjain. *Ujvidék* 1925. — *Ism. Dr. T. K. Bácskai Élet* 124—125 l.
- Kovács Dénes.** Őszi napfény. 85, (2) l. — *Ism. Szinnyei Ferenc. Napkelet* 973—975. l. — *G. J. Uj Nemz.* 263. sz. — *P. Élet* 539. l.
- Kozma Andor.** 1. Honfoglalás. 1925. Nagy 8-r. 286 l. — *Ism. — s. B. Szemle* 204. köt. 313—316. l. — 2. Turán. Második kiadás. 188., (2) l. — *Ism. M. Hirl.* 283. sz.
- Kölcsey.** Ének Kölcseynek követi állásáról történt lemondásáról. *Közli Pitróff Pál. IK.* 240—241. l.
- Königsegg Lajos gróf.** Szoliman ben Darja. 245 l. — *Ism. l—k — B. Hirl.* 148. sz. — *Kállay Miklós. Nemz. Ujs.* 193. sz.
- Környey Paula.** Végzet. — *Ism. M. Ujs.* 157. sz. — *G. J. Uj Nemz.* 263. sz. — *Nemz. Ujs.* 263. sz.
- Kövér Erzsébet.** Magamban. Arad 16-r. 92, (2) l. — *Ism. Szarka Géza. Napkelet* 775. l. — *G. J. Uj Nemz.* 263. sz.
- Kreskay Imre.** Kreskay Imre levele Batsányihoz. *Közi Császár Elemér. IK.* 316—318. l.
- Kristóf György.** *György Lajos.* Kristóf György. *Pászortűz* 386—390. l.
- Kugel István.** Dalok a messzeségből. — *Ism. mf. Pászortűz* 431. l.
- Kürthy György.** Mars. Utopisztikus társadalmi regény. Pécs. 1925. 227. l. — *Ism. Rédey Tivadar. Napkelet.* 865—866. l.
- Lampérth Géza.** 1. Pannonia Tündére. Balatonfüred. 40 l. — *Ism. Szőnyi László. Prot. Szemle* 471. l. — 2. Egy hold föld. — *Ism. dr. Pászortűz* 527—528. l.
- Legény Elemér.** Bábel lelke. — *Ism. M. Ujs.* 157. sz.
- Ligeti Ernő.** Föl a bakra! Kolozsvár. 1925. 159 l. — *Ism. Kiss Ernő. Erd. Irod. Szemle* 165—185. l.
- Liszt Nándor.** Csillagos ég. 1925. 72 l. — *Ism. Nagy Miklós. M. Kultúra* 530. l.
- Lőrinczy György.** Az álmodó Bükk 1925. 120 l. — *Ism. Halász László. Irodalomtört.* 229. l.
- Madách-breviárium.** Madách ismeretlen írásai és aforizmái. Összeáll. Várkonyi Hildebrand és Balogh Károly. Pécs. XXXIII, (1) 76, (2) l. — *Ism. Literatura* 7. sz.
- Mohácsi Jenő.** Jegyzetek az Ember tragédiájához. Nyugat 873—876. l.
- Mael Ferenc.** Missa solemnis. Versek. Arad. — *Ism. K. E. Vasárnap* 401. l. — *Kiss Ernő. Pászortűz* 478—479. l.
- Makkai Sándor.** Ördögszekér. Kolozsvár. 288 l. — *Ism. Kiss Ernő, Erd. Irod. Szemle* 165—185. l. — *Rass Károly u. o.* 451—457. l.
- Medgyasszay Vince.** Vihar után alkonyat felé. 287 l. — *Ism. sz. k. B. Hirl.* 298. sz.
- Medveczky István.** Az én anyám. Máramarossziget. — *Ism. Vasárnap* 550. l.
- Mihály László.** Új harcos székely. 24 l. — *Ism. P. Élet* 539. l.
- Mikszáth Kálmán, Harsányi Zsolt.** A Noszty-fiú esete a Tóth Marival. Vigjáték 4 felvonásban. Bemutatta a Vigszínház 1926 szept. 18-án.
- Bartóky József.** Mikszáth Kálmánról. *B. Hirl.* 289. sz.
- Harsányi Zsolt.** Mikszáth. Nyugat 555—557. l.
- Gopcsa László.** Gárdonyi és Mikszáth. *M. Család* 244. l.
- Groszmann Frigyes.** Találkozásom Mikszáth Kálmánnal. Múlt és Jövő, december.
- Révai Mór János.** Macaulay és Mikszáth. *P. Napló* 151. sz.
- Mokcsay Zoltán.** Szól a tárogató. — *Ism. l—k— B. Hirl.* 148. sz. — *Kállay Miklós Nemz. Ujs.* 193. sz. — *r. r. Új. Nemz.* 195. sz.
- Molnár Ákos.** Gyermeknek lenni. 145, (3) l. — *Ism. Literatura* 7. sz. — *Csapó György M. Kultúra* 419. sz. — *G. J. Uj Nemz.* 263. sz. — *T. P. Lloyd* 147. esti sz.

- Molnár Ferenc.** Játék a kastélyban. Anekdota 3 felvonásban. — Bemutatta a Magyar Színház 1926 nov. 27-én.
A Gözszlop. 126 l. — Ism. Dániel Géza. Napkelet 765—766. l. — Farkas Zoltán. Új Nemz. 166 sz. — r. r. Új Nemz. 201. sz.
- Molnár Sándor.** A tisztaság himnuszai. Arad. — Ism. Walter Gyula. Pásztortűz 502. l.
- Molter Károly.** Özvegyország. Vigjáték 3 felvonásban. Marosvásárhely 99 l. — Ism. Gulyás Sándor. Napkelet 971. l. — Kovács László. Erd. Irod. Szemle 196—197. l.
- Monostori H. Kamilló.** Mulnak nyarak, telek. Kolozsvár. — Ism. Walter Gyula. Pásztortűz 527. l. — G. J. Új Nemz. 263. sz.
- Moór Győző.** Méccsel kezemben. H. és é. n. 76 l. — Ism. Körösparti. Irodalomtört. 257. l.
- Móra László.** Sír egy ország. 112 l. — Ism. P. Élet 471. l. — Literatura 7. sz. — Váth János. M. Kultúra 419. l.
- Móricz Pál.** 1. Magyar sirató. Tahitótfalu 272 l. — Ism. Körösparti Irodalomtört. 255. l. — 2. A rejtelmes Alföld. Tahitótfalu 240 l. — Ism. Körösparti. Irodalomtört. 255. l. — Tolnai Vilmos. Prot. Szemle 646—647. l. — P. Élet 332. l. — Literatura 9. sz. — Mariay Ödön. M. Ujs. 108. sz. — G. J. Új Nemz. 263. sz.
- Móricz Zs. Németh László.** Móricz Zsigmond. Prot. Szemle 419—420. l.
- Muzsnay Kálmán, Szőkefalvi.** Fenér hullámok. Dícsőszentmárton. — Ism. Wild Endre. Vasárnap 485. l.
- Nádas Sándor.** Parföm- és halszag 112 l. — Ism. Harsányi Zsolt. Nyugat 558. l. — Farkas Zoltán. M. Ujs. 81. sz.
- Nagy Dániel.** Cirkusz. Kolozsvár. — Ism. Rass Károly. Pásztortűz 381—382. l.
- Nagy Endre.** A vásáros. Egy darab élet 3 felvonásban. Bemutatta a Belvárosi Színház 1926 dec. 18-án. — 2. Lukits Mítos kalandjai (4), 162, (2) l. — Ism. Szabó Jenő. M. Kultúra 642. l. — P. Lloyd 276. esti sz.
- Nagy Géza, Vályi.** Fáj ma élni! 92, (2) l. — Ism. Kiss Ernő. Pásztortűz 432. l.
- Nagy Imre. T.** Cirkálások. Csikszereda 138 l. — Ism. Márton István. Pásztortűz 382—383. l.
- Nagy Lajos.** 1. Könnyek 64 l. — Ism. Szarka Géza. Napkelet 775. l. — K. Élet 391. l. — 2. A vadember 156 l. — Ism. M. Hirl. 242. sz. — u. o. 289. sz.
- Nagy Miklós.** Keselyük a mohácsi mezőn. Versek 103 l. — Ism. Brisits Frigyes. Élet 511. l. — Vince József. M. Kultúra 529—530. l.
- Nagy Péter.** Ó, kedves Kolozsvár. Berlin 176. l. — Ism. r. r. Új Nemz. 251. sz.
- Nagy Sándor.** Könny és mosoly. Hajduhadháza. 84 l. — Ism. Zsigmond Ferenc. Prot. Szemle 532. l.
- Németh János, Bárdosi.** Öreg szilfa árnyékában. Békéscsaba 66 l. — Ism. Jablonczay Pethes Béla. Lira 68. l. — Váth János. M. Kultúra 586 l.
- Oláh Gábor.** Patkánybűvölő. Új versek 1925. 128 l. — Ism. Rédey Tivadar. Napkelet 969—970. l.
- Oláh Gábor. Balla Borisz.** Két regényíró. Új Élet. 35—37. l.
- Oláh György.** Görörögtűz. A Napkelet könyvtára. 177 l. — Ism. Vajthó László. Napkelet 872—873. l. — P. Élet 471 l. — Literatura 9. sz. — g. i. Esti Kurir 201. sz. — D. L. L. B. Hirl. 257. sz. — Miklós Jenő. Magyarság 178. sz. — Mariay Ödön. M. Ujs. 84. sz. — Csapó György. M. Kultúra 528—529. l.
- Orbók Attila.** A színésznő. 168 l. — Ism. Literatura 9. sz. — Ifj. Halmay Elemér. Ország-Világ 245. sz. — Magyarság 176. sz. — Nemz. Ujs. 185. sz. — Kovács György. M. Kultúra 476—477. sz.
- Orosz Iván.** 1. Fekete tulipán. Zalaegerszeg 1925. 80 l. — Ism. H. L. Irodalomtört. 230. l. — Váth János. M. Kultúra 532. l. — G. J. Új Nemz. 263. sz. — 2. Szeretni kell... Versek. Zalaegerszeg. 46 l. — Ism. Jablonczay Pethes Béla. Lira 68. l. — G. J. Új Nemz. 263. sz.

- Pál Ödön**, P. 1. A bujdosó vagyon. 171 l. — Ism. — ágh Élet 491. l. — Zs. U. o. 538. l. — sz. k. B. Hirl. 293. sz. — 2. Tündérfa. 116 l. — Ism. Körösparti. Irodalomtört. 229—230. l.
- Péchy Horváth Rezső**. A néma hajó. Nagykanizsa. — Ism. P. Élet 471. l. — Vasárnap 401. l. — Jabloneczay Pethes Béla. Lira 68. l.
- Pécsi Mária, Dobosi**. Művész és király. 1926. 209 l. — Ism. Zr. Irodalomtört. 231. l. — M. Család 151. l.
- Peterdi Andor**. Éneklő zarándok. 1925. 78. l. — Ism. vnc. M. Család 151. l.
- Petőfi Bodnár István**. Petőfi Borjádón. B. Hirl. 156. sz.
- Hartmann János**. Petőfi-tanulmányok. Irodalomtört. Füzetek 10. sz. 52 l. — Ism. G. J. Uj Nemz. 239. sz.
- Móricz Pál**. Aho! lustálkodott, mulatott és verseket irt Petrovich mézsáros kóbor fia. Magyarország 166. sz.
- Zombory Andor**. Szendrey Julia ismeretlen levele a «Hölgyfutár»-ban. Az Est. 172. sz.
- Ifj. Zulauski Andor**. Petőfi—Ady. 1925. 106 l. — Ism. Tóth Lajos. Bácskai Élet 219—220. l.
- Szalonta égése. Arany János levele Petőfi Sándorhoz. Uj Nemz. 225. sz.
- Radákovics Ödön**. Nádina, a török leány. — Ism. P. Lloyd 159. esti sz.
- Ráday Pál, Harsányi István**. Egy Ráday Pálnak tulajdonított régi ének igazi szerzője. IK. 232—234. l.
- Radó Imre**. Az akarat szárnyán. 1925. 182 l. — Ism. Nagy Lajos. Nyugat 239—240. l.
- Raggamby András és Békeffy László**. Bazsarózsa. Vigjáték 3 felvonásban. Bemutatta a Magyar Színház 1926 aug. 19-én.
- Rákosi Jenő, Kozocsa Sándor**. Rákosi Jenő. Bácskai Élet 220—221. l.
- Ráskai Ferenc**. A meg nem értett férfi. 192 l. — Ism. b. m. Esti Kurir 255. sz. — P. Lloyd 252. esti sz.
- Reményik Sándor**. 1. Gondolatok a költészetéről. Arad. — Ism. F. Vasárnap 525. l. — Kristóf György Pásztortűz 623. l. — 2. Atlantisz harangoz. — Ism. Kovács László. Pásztortűz 405. l.
- Riedl Frigyes, Reichard Pirozka**. Riedl tanár úr. Nyugat 161—172. l.
- Rochlitz Gyula**. Téged szeretlek! 96 l. — Ism. Literatura 7. sz.
- Ruth Klára** versei. Nagyvárad. — Ism. k. e. Pásztortűz 432. l.
- Salamon László**. Végtelen élet. Kolozsvár. — Ism. Walter Gyula. Pásztortűz. 360. l.
- Sándor Imre**. Asszonyok. — Ism. Kürti Pál. Nyugat 557—559. l. — Esti Kurir 269. sz. — zs. b. M. Hirl. 265. sz. — P. Lloyd 229. esti sz.
- Sárközy György**. Angyalok harca 104 l. — Ism. Rédey Tivadar. Napkelet 172—174. l. — Sz. P. Napló 240. sz. — Turóczy Trostler, Josef. P. Lloyd 194. esti sz.
- Schalkház Sára**. Fekete furulya. Kassa. — Ism. P. Élet 539. l.
- Schöpflin Aladár**. A pirosruhás hölgy. Vigjáték 3 felvonásban. Bemutatta a Nemzeti Színház 1926 nov. 19-én.
- Bohumiczky Szeffi**. Schöpflin Aladár kisvárosa. Nyugat 881—882. l.
- Elek Artur**. Schöpflin Aladárnak. Nyugat 871—872. l.
- Móricz Zsigmond**. A költő és a kritikus. Nyugat 872. l.
- Serestély Béla, Kiss Ernő**. Serestély Béla. Pásztortűz 434—436. l.
- Sipos István**. Vörös kilenc. — Ism. Kovács Gy. M. Kultúra 529. l.
- Surányi Miklós**. A szörnnyeteg. 191 l. — Ism. Sebestyén Károly. P. Lloyd 282. sz.
- Szabó Dezső**. 1. «Segítség!» 1925. I-III, XVI, 362, (2); 311, (1); 304, (1) l. — Ism. hm. Szocializmus 94—95. l. — 2. Tenger és temető. 167, (1) l. — Ism. Esti Kurir 277. sz. — M. Hirl. 277. sz. — sz. r. P. Napló 284. sz.
- Szabó Kálmán**. Őszi rózsza. Éposz. Baja 125 l. — Ism. Csizovszky Sándor. Bácskai Élet 37—38. l.
- Szabó Lőrinc**. 1. Föld, Erdő, Isten 1922. — Ism. Turóczy Trostler, Josef. P. Lloyd 194. esti sz. — 2. Fény, fény, fény 87 l. — Ism. Turóczy

Trostler, Josef. P. Lloyd 194. esti sz. — 3. Kaliban. 1923. — Ism. Turóczy
Trostler, Josef. P. Lloyd 194. esti sz. — 4. A Sátán műremekei. 102 l. —
Ism. Esti Kurir 296. sz. — sz. r. P. Napló 287. sz. — p. Ujs. 293. sz.

Szabó Mária. 1. Apassionata. Kolozsvár 220 l. — Ism. Szinnyei Ferenc.
Napkelet 867—868. l. — Zs. Élet 392. l. — 2. Felfelé. Napkelet könyvtára
10—11. sz. 413 l. — Ism. Humilis. Élet 452. l. — Berta Ilona. M. Asszony
221—222. l. — Literatura 9. sz. — Kállay Miklós. Nemz. Ujs. 206. sz. —
Kiss Ernő. Erd. Irod. Szemle 165—185. l.

Kiss Ernő. Szabó Mária. Pásztortűz 362—363. l.

Szalacsy-Rác Imre. Két jegénye-nyárfa. Regény. Kolozsvár. — Ism.
K. E. Vasárnap 401. l.

Szalay Máttyás. Noémi. 3 felvonásos színmű. Brassó. — Ism. Kántor
Lajos. Pásztortűz 527. l.

Szántó György. Bábel tornya. — Ism. Kassák Lajos. Nyugat. 476—477. l.
— P. N. P. Lloyd 217. esti sz.

Szász Károly. Gyulai Pál levelei Szász Károlyhoz. Közli György Lajos.
Erd. Irod. Szemle 232—237., 458—467. l.

Széchenyi. Blick és kisebb döblingi iratok. Szerk. és bevezetéssel ellátta
Tolnai Vilmos. 1925. N. 8-r. XII, 933 l. — Ism. Kiss Ernő. Erd. Irod.
Szemle 384—386. l.

Gróf Széchenyi István naplói. Szerk. és bevezetéssel ellátta Viszota
Gyula. I. köt. 1925. N. 8-r. CLX, 927 l. 1 képmell. — Ism. Baros Gyula.
IK. 250—252. l.

Naplói II. kötet. 1820—1825. CLII, 823 l. — Ism. Dékány István. B.
Szemle 204. köt. 155—160. l.

Széchenyi vallomásai és tanításai. Összeállították Fekete József és
Váradai József. Schandl Károly előszavával. 507 l. — Ism. Telepi Akos. Nap-
kelet 979—980. l. — Berta Ilona. M. Asszony 369—370. l. — m. M. Ujs.
103. sz. — A. N. J. Magyarság 271. sz. — Szekeres-Bónis. Nemz. Ujs.
233. sz.

Bartók György. Széchenyi és Fichte. Bud. Szemle 203. köt. 244—260. l.

Bártfai Szabó László. Gróf Széchenyi István és Metternich. Szt. István
Ak. Ért. 1925. 2. sz.

Horváth Jenő. Széchenyi első angol útja. Bud. Szemle 203. köt. 125—135. l.

Kerek Mihály. Ki volt gróf Széchenyi István? A Falu 772—776. l.

Viszota Gyula. Mi indította Széchenyit az Akadémia megalapítására?
A Szt. István Ak. Ért. 1925. 2. sz.

Szegilongi Etta, Holländerné. Lehullott szavak. 95 l. — Ism. Jablonczay
Pethes Béla. Lira 68. l. — P. Lloyd 276. esti sz.

Székely László. Uj Élet. — költeményei és Valkó László novellái.
1925. 48. l. — Ism. H. L. Irodalomtört. 231. l.

Székely Nándor. Az örök idegen. 234 l. — Ism. Literatura 10. sz.

Szekula Jenő. A négykezűek. (Legjobb könyvek 142. sz.) 159 l. — Ism.
Csapó György. M. Kultúra 582. l.

Szenes Béla. Nem nősülök! Vigjáték 3 felvonásban. Bemutatta a Vig-
színház 1926. dec. 22-én.

Szenczi Molnár Albert. *Harsányi István.* Adalék Szenczi Molnár Albert
Grammatikájának létrejötteléhez. M. Nyelv 273—275. l.

Sziklay Ferenc. Fekete ember. Berlin. 118 l. — Ism. Szinnyei Ferenc.
Napkelet 973—975. l. — Sz. R. Élet 540 l. — r. r. Uj Nemz. 259. sz.

Sziklay János. Szent László. 1925., 135 l. — Ism. V. M. Napkelet
877—878. l.

Szikra Dezső, Vitéz. Irredenta versek. Baja 1925. 62 l. — Ism. Marti-
nek Aladár. Bácskai Élet 36—37. l.

Szilády Áron. *Bálint Sándor.* Szilády Áron pályája. Szeged. 32 l. —
Ism. Tóth Lajos. IK. 254. l.

Szilágyi Béla. Erdélyből jöttem. 264 l. — Ism. G. J. Uj Nemz. 263. sz.

Szilágyi Dezső. Hazamentem. 192 l. — Ism. R. t. Napkelet 764—765. l.

Szini Gyula. *Elek Artur.* Szini Gyulának. Nyugat 702—703. l.

- [Szini Lajos.] Az özöllő s más kűsdeg nyűszkűlűsek. Laji bá' kűnyve. Gyergyűszentműklűs. — Ism. Csűry Bálint. Pásztortűz 551. l.
- Szirmai Dezsű.** Őrvűny. 119 l. — Ism. R. L. P. Naplű 263. sz.
- Szomaházy István.** *Balassa Jűzsef.* Szomaházy. Literatura 7. sz.
- Szomory Dezsű.** Műnyei kűldűnc. 202, (2) l. — X. Napkelet. 871—872. l.
- Kűrti Pál. Nyugat 149—153. l. — r. r. Uj Nemz. 201. sz.
- Tabéry Gėja.** Szarvasbika. 1925. 232. l. — Ism. Pásztortűz 334. l. — Kiss Ernű. Erd. Irod. Szemle 165—185. l.
- Takács István.** Bűs őrűksűg. — Ism. Szarka Gėja. Napkelet 776. l.
- Takács Jűzsef.** Aranyos hűdon. Szombathely 1925. 76 l. — Ism. Váth János. M. Kultűra 531. sz.
- Tamás Aladár.** A partok elindűlnak. — Ism. B. V. Szocializmus 192. l.
- Szarka Gėja. Napkelet 776. l.
- Tamás Ernű.** Idegen Istenek. 1915. 31 l. — Ism. T. T. P. Lloyd 227. esti sz.
- Tamás Mihály.** Tavaszű vallomás. Berlin. 106 l. — Ism. Szűnyei Ferenc. Napkelet 973—975. l. — S. R. Elet 540. l.
- Thaly Kálmán.** *Kardos Lajos.* Az Ocskay-ballada. Irodalomtűrt. 245—248. l.
- Toldy Ferenc.** Toldy Ferenc levele. Anyos Pál életrajza ügyében. Kűzli Császár Elemér. IK. 142—243. l.
- Toldy Lászlű.* Nagyapámról. Nemz. Ujs. 233. sz.
- Tolnai Lajos.** *H.* Elfelejtett írűk. Egy régi pamfletista: Tolnai Lajos.
- Tomory Jenű.** Elműlt a nyár. 176 l. — Ism. m. d. P. Lloyd 159. esti sz.
- Tompa Mihály** ismeretlen levelei Borsodi Jűzsefhez. Kűzli Csizovszky Sándor. IK. 305—314. l.
- Ismeretlen Tompa levelek. Kűzli Csizovszky Sándor. Bácskai Elet 29—34., 99—101. l.
- Heller Bernát.* Hárűm a daru. Ethnogr. 57. l.
- Kiss Lajos.* Tompa Mihály sűrverse a kemecsei temetűben. Prot. Szemle 448—449. l.
- Tűth Bėja.** *Bártfai Szabű Aurűlia.* Aprűságoűk Tűth Bėjaól. P. Hirl. 284. sz.
- Turchányű István.** Aszja 145 l. — Ism. Zs. Elet 492. l. — sz. k. B. Hirl. 271. sz. — Harsányű Kálmán. Magyarűsáű 277. sz. — Uj Nemz. 295. sz.
- Vágű Gėja.** Műzes. Regűny. — Ism. Esti Kurir 286. sz.
- Vahot Imre** fűrmedvűnye egy írű barátjához. Magyarűrszáű 294. sz.
- Vajda János.** *Nemeth Lászlű.* Vajda János nyomain Váiban. Magyarűsáű 224. sz.
- Románmű.* *Goldzieher Klára.* Vajda János kűzírása. Nyugat 785—789. l.
- Rubinyű Műzes.* Egy magyar kűnykiadűi problűma. Literatura 7. sz.
- Pásztűr Arpád.* Vajda János és Gűna. Literatura 9. sz.
- Pásztűr Arpád.* Niobe. Látogatás Vajda Jánosnű, Bartos Rűzánál. Literatura 10. sz.
- Vajda Pėter** ismeretlen levelei. Kűzli Neumann Jenű. IK. 238—240. l.
- Valkű Lászlű l. Szėkely Lászlű.**
- Vargha Gyula.** *Kėly Lajos,* Vargha Gyula. Pásztortűz 578—580. l.
- Váth János.** *Lászlű István,* Váth János. Elet 280—282. l.
- Vėcsey Leű.** Az életcirkusz. 160 l. — Ism. Kállay Műklűs. Nemz. Ujs. 195. sz. — Kovács Gėja. M. Kultűra 642. sz. — P. Naplű 257. sz.
- Vėr Andor.** Tisztasáű. Versek. Miskolc 81, (2) l. — Ism. Esti Kurir 253. sz.
- Vűrűsmarty Mihály** kiadatlan kűltemėnyei. Bevezetűssel ės jegyzetekkel ellátta Brisits Frigyes. 158 l. — Ism. Baros Gyula. Napkelet 966—967. l. — Szira Bėja M. Kultura 583—584. l. — s. Nemz. Ujs. 235. sz. — Turűczi—Trostler Jűzsef P. Lloyd 252. esti sz.
- Alszeűgy Zsolt.* A Zalán futása. A Szt. István AK. Ért. 1925. 2. sz.
- Baros Gyula.* Szėp Ilonka halhatatlansáűa. Irodalomtűrt. 205—218. l.
- Császár Elemér.* A Zalán futása. Irod. tűrt. Fűzetek 4. sz. 23 l. — Ism. Kristűf Gyűrgy. Erd. Irod. Szemle 198. l. — U. a. U. o. 373—376. l.

- D. J. Vörösmarty* a zsidókérdés megoldásáról. *Magyarság* 172. sz.
Dóczy Jenő. Egy vén táltos és Vörösmarty. *Magyarság* 248. sz.
Heger Floris. A keletiesség Vörösmarty költészetében. — *Ism. H. B. Irodalomtört.* 259. l.
Mikes Lajos. Vörösmarty ismeretlen kézírata. *P. Napló* 294. sz.
Németh Antal. A fiatal Vörösmarty. *Magyarság* 289. sz.
Walleshausen Zsigmond, Cselényi. Senkiember János. — *Ism. N. A. Magyarság* 271. sz. — Kállay Miklós. *Nemz. Ujs.* 242. sz. — *P. Napló* 251. sz. — *M. Hirl.* 271. sz.
Werner Gyula. A pipacs színű dolmány. 376 l. — *Ism. Kállay Miklós. Nemz. Ujs.* 195. sz. — *r. r. Új Nemz.* 192. sz.
sz. k. Werner Gyula. B. Hirl. 247. sz.
Zádor-Stettner Tamás. Át a fekete vizeken. (4), 126, (2) l. — *Ism. Esti Kurir* 153. sz.
Zsolt Béla. Házassággal végződik. (4), 393, (1) l. — *Ism. f. g. M. Hirl.* 281. sz. — *R. L. P. Napló* 298. sz. — *Sebestyén Károly P. Lloyd* 293. esti sz.

Összeállította: GORIUPP ALISZ.

A szerkesztőhöz beküldött könyvek.*

I. Tudományos művek.

- Angyal Dávid:** Kölcsey Ferenc. Pallas. 36 l.
Berko István, báti: A magyarság a régi hadseregben. Hadtört. Levéltár kiadása. 74 l.
Brunetière válogatott kritikai tanulmányai. Ford. Gulyás Pál. Franklin. 159 l.
Csahihen Károly: Drámaíróink. Stephaneum. 47 l.
Fejős Imre: Modern magyar romantikus költők. Szekszárd, Molnár. 64 l.
Gobineau: A renaissance. Ford. Székely István. Franklin. 351 l.
Gragger Róbert†: A népballadáról. Hagyatékából közli Gálos Rezső. Franklin. 41 l.
Haraszti Emil: A magyar zenetörténet emlékeinek kiadása. Stephaneum. 40 l.
II. Katalin cárnő emlékiratai. Ford. Antal Dezső. Franklin. 299 l.
Mach E.: Az érzetek elemzése. Ford. Erdős Lajos. Franklin. 265 l.
Nagy József: Két filozófus. Platon és Kant. Franklin. 174 l.
Papp Viktor: Bevezető a zeneművészetbe. Berlin, Voggenreiter. Kis 8-r. 148 l.

II. Közérdekű művek.

- Almanach,** Magyar Tud. Akadémiai MCMXXVII-re. Akadémia. 78 l.
Benjamin, René: Balzac csodálatos élete. Athenaeum. 361 l. Ford. ifj. Bókay János.
Borbély István: A régi Torockó. Kolozsvár, Minerva. K. 8-r. 175 l.
Grób Imre: Hét év Szibériában a krasznnojarszki pokolban. Franklin. 392 l.
Mussolini válogatott beszédei. 1922—1925. Ford. gr. Zichy Rafaelné. Magyar irodalmi társaság. 383 l.
Ossendowski: Véres napok, cári rabok. Ford. Sajó Aladár. Franklin. 394 l.
Papini, Giovanni: Élő halott. Ford. Révay József. Athenaeum. 276 l.
A Petőfi-Társaság ötven esztendeje. 1876—1926. Szerk. bizottság: Császár Elemér, Lampérth Géza, Petri Mór, Sas Ede. Petőfi Társ. kiadása. 235 l.
Révay József: Szentek legendái. Franklin. 456 l.
Vajda Gyula dr.: Az irodalom szeretete. Kritikai tanulmány. Sopron, Horváth. 31 l.

III. Regények és elbeszélések.

- Babits Mihály:** Halálfiái. Athenaeum. 695 l.
R. Berde Mária: Romuald és Andriána. Széphistória. Berlin, Voggenreiter. 222 l.
Boylesve René: Cloque kisasszony. Ford. Komor András. Franklin. 303 l.
Darkó István: Zuzmara. Berlin, Voggenreiter. 186 l.
Dormándi László: Sólommadár. Balassa Bálint regénye. Pantheon. 432 l.
Dosztojevszkij: A szelíd asszony. Ford. Kiss Dezső. Lampel. 79 l.
Doyle, Conan: A Brigadéros házassága és egyéb történetek. Ford. Benedek Marcell. Lampel. 58 l.
Duhanel Georges: Éjféli vallomás. Ford. Komor András. Franklin. 153 l.
Földi Mihály: A Halasi-Hirsch fiú. Franklin. 460 l.
Gabányi János: A megbilincselte ember. Athenaeum. 335 l.

* A *Budapesten* megjelent munkáknál a *hely*, az *1927-ben* kiadottnál az *ülő*, a *8-r.*-űeknél az *alak* megjelölését elhagytuk.

- Gyallay Domokos**: Vaskenyéren. Történeti regény. Kolozsvár. Minerva. 181 l.
Heltai Jenő: Papirkosár. (Apró elbeszélések.) Athenaeum. 156 l.
U. az: Family hotel. Athenaeum. 162 l.
Heyermans, Hermann: Blöff. Ford. Mikes Lajos. Athenaeum. 271 l.
Hoffmann E. T. A.: Éjféli mesék. Ford. Sajó Aladár. Franklin. 288 l.
Karinthy Frigyes: A másik Kolumbus. Lampel. 68 l.
U. az: Ki kérdezett? Singer és Wolfner. 217 l.
U. az: Heuréka. Singer és Wolfner. 186 l.
Kárpáti Aurél: A nyolcadik pohár. Athenaeum. 192 l.
Kosáryné Réz Lola: A vén diák. Singer és Wolfner. 203 l.
Laczkó Géza: Sátán Trismegistos olvasója. Athenaeum. 192 l.
Leacock, Stephen: Humoreszkek. Magyarra írta Karinthy Frigyes. Athenaeum. 147 l.
Mann, Thomas: Királyi fenség. Ford. Biró Lajos. Singer és Wolfner. 256 l.
Maupassant, Guy de: Monsieur Parent. Ford. Benedek Marcell. Lampel. 56 l.
Mikszáth Kálmán: A gavallérok. Lampel. 90 l.
Molnár Ferenc: Az éhes város. Franklin. 255 l.
Nagy Endre: A Mágócsy-csirkék története. Lampel. 62 l.
Novellák, Régi olasz: (XIII—XVIII. sz.) Ford. és jegyzetekkel ellátta Honti Rezső. Athenaeum. 359 l.
Quincey, de: Egy angol ópiumevő vallomásai. Ford. Kiss Dezső. Lampel. 80 l.
Reményi József: Emberek ne sírjatok. I-IV. Berlin, Voggenreiter. 204, 252, 238, 168 l.
Surányi Miklós: A szörnyeteg. Az engesztelhetetlen szerelem könyve. Singer és Wolfner. 191 l.
Szabó Mária: Magamtól másokig. Elbeszélések. Kolozsvár, Minerva. 146 l.
Szép Ernő: Valentine. Regény. Singer és Wolfner. 231 l.
Szerelem. Írta «Elisabeth and her German Garden» szerzője. Singer és Wolfner. 359 l.
Szikra (gróf Teleki Sándorné): A tóparti remete. Franklin. 122 l.
Tamás Lajos: Jóságom sátora. Berlin, Voggenreiter. 105 l.
Váry Rezső: Urak és gazdagok. Regény. Lampel. 459 l.
Verőfény. Írta a «Szerelem» szerzője. Singer és Wolfner. 287 l.
Wells H. G.: A halhatatlan tűz. Ford. Kiss Dezső. Franklin. 165 l.
U. az: Krisztina Alberta apja. Ford. Kiss Dezső. I., II. Franklin. 271, 194 l.
Verona, Guido da: Eletem — napsugárban. Ford. Komor Zoltán. Athenaeum. 467 l.

IV. Drámák.

- Bibó Lajos**: Báthory Zsigmond. Pallas. 120 l.
Csathó Kálmán: Te csak pipálj Ladányi. Singer és Wolfner. 140 l.
Csengery János: Euripides elveszett drámáinak töredékei. Akadémia. 356 l.

V. Verses művek.

- Mael Ferenc**: Pirkad az égalj... Kolozsvár, Minerva. 78 l.
Magyar népballadák. Kiadta Gragger Róbert f. Magyar irodalmi társaság. 212 l.
Mécs László: Vigasztaló. Versek. Berlin, Voggenreiter. 130 l.
Molnár Sándor: Ilyen a szívem. Arad, Uj Genius. 64 l.
Radó Antal: Magyar sirámok és egyéb költemények. Lampel. 192 l.
Szabó Lőrinc: A Sátán műremekei. Pandora. 162 l.
Vargha Gyula: Hamvadó tüzek. Akadémia. 414 l.
Verlaine Paul: Válogatott versei. Ford. Szabó Lőrinc. Pandora. 167 l.

A M. T. Akadémia kiadásában legújabbban megjelentek
és minden könyvtárúrnál kaphatók:

Jegyzetek a Régi Magyar Költők Tára VII. kötetéhez

Írta: SZILÁDY ÁRON.

A M. T. Akadémia megbízásából sajtó alá rendezte és folytatta:

DÉZSI LAJOS.

BUDAPEST, 1926. A M. T. Akadémia N. 8-r. 321—426 l. Ára: 6 P.

Rosnyai Dávid: HOROLOGIUM TURCICUM

Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátva kiadta: DÉZSI LAJOS.

(Régi Magyar Könyvtár 38. szám.)

BUDAPEST, 1926. 8-r. 260 l. Ára: 10 P.

IRODALOMTÖRTÉNETI FÜZETEK

SZERKESZTI ÉS KIADJA:

CSÁSZÁR ELEMÉR

1. HORVÁTH JÁNOS: Herczeg Ferenc. Második kiadás. 28 l. Ára 80 f.
2. CSÁSZÁR ELEMÉR: A magyar hún-mondák kérdésének mai állása. Második kiadás. 32 l. Ára 80 f.
3. GALAMB SÁNDOR: Huszonöt év a magyar társadalmi dráma történetéből (1867—1892). 32 l. Ára 80 f.
4. CSÁSZÁR ELEMÉR: A Zalán futása. 24 l. Ára 80 f.
5. A XX. század magyar irodalma kritikákban. I. sorozat. Regények és elbeszélések. 64 l. Ára 1 P. 60 f.
6. SZABÓ RICHÁRD: Endrődi Sándor. 36 l. Ára 1 P.
7. KÉKY LAJOS: Gárdonyi Géza. 40 l. Ára 1 P. 20 f.
8. CSÁSZÁR ELEMÉR: Arany János. Második kiadás. 23 l. Ára 80 f.
9. GÁLOS REZSŐ: Legrégibb bibliafordításunk. 40 l. Ára 1 P. 20 f.
10. HARTMANN JÁNOS: Petőfi-tanulmányok. 52 l. Ára 1 P. 60 f.
11. VOINOVICH GÉZA: Gyulai Pál. 20 l. Ára 80 f.
12. GYÖRGY LAJOS: Az erdélyi magyarság szellemi élete. 80 l. Ára 2 P.
13. TÓTH BÉLA: A Kisfaludy-regék utánzatai. 24 l. Ára 80 f.
14. CSÁSZÁR ELEMÉR: Arany János képzelete. 30 l. Ára 80 f.
15. WALDAPFEL JÓZSEF: Balassi költeményeinek kronológiája. 44 l. Ára 1 P. 20 f.
16. ANGYAL DÁVID. Kölcsey Ferenc. 36 l. Ára 1 P. 20 f.

Pallas rt. nyomdája Budapesten. (Tel. T 205—67). Felelős vezető: Tirlinger Károly műszaki igazgató.

Az Irodalomtörténeti Közlemények jelen füzetének ára 4 Pengő.

